

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA HISTORIE

PŘÍČINY KONCENTRACE NĚMCŮ
V REGIONECH SOKOLOVSKO A JABLONECKO
v období po odsunu Němců z Československa

Bakalářská práce

Autor: Ondřej Romaniuk

Vedoucí práce: Mgr. Lukáš Perutka, Ph.D.

Olomouc 2020

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma: *„Příčiny koncentrace Němců v regionech Sokolovsko a Jablonecko v období po odsunu Němců z Československa“* vypracoval samostatně pod odborným dohledem vedoucího práce a s použitím citovaných pramenů, odborné literatury a internetových zdrojů.

V Olomouci dne:

Podpis:

Poděkování

Předně bych chtěl poděkovat svému vedoucímu práce a skvělému pedagogovi, doktoru Lukáši Perutkovi za jeho podporu a pomoc v době, kdy jakékoliv vzdělávání kvůli pandemii nebylo jednoduché. Dále bych chtěl poděkovat všem, kteří mě provázeli mým bakalářským studiem a umožnili mi nabýt vědomostí, které jsem na jeho konci mohl ve svojí bakalářské práci využít. Mé díky tedy patří mým doktorům, docentům a profesorům z Katedry historie a Katedry geografie a také patří mým Erasmus pedagogům z belgické KU Leuven. Dále bych chtěl poděkovat svým přátelům a kolegům studentům z Univerzity Palackého v Olomouci. Děkuji moc z ty skvělé roky s Vámi.

Obsah

1. Úvod	5
2. Historická geografie	13
2.1. Metody historické geografie	14
3. Východiska	15
3. 1. Odsun v politické rovině	15
3. 2. Odsun v číslech	29
3. 3. Odsun v hospodářství	32
4. Nerovnosti v rozmístění německého etnika v letech po odsunu	36
4.1. Zbývajících 12 zvláštních okresů	37
5. Teorie příčin setrvání Němců na Sokolovsku a Jablonecku	38
6. Sokolov	40
6.1. Historicko-geografická charakteristika Sokolovska	40
6.2. Vývoj Sokolovska před Druhou světovou válkou	41
6.3. Druhá světová válka a Sokolovsko	42
6.4. Sokolovsko po válce	44
6.5. Podoba sokolovského průmyslu v době socialismu	46
6.6. Československé socialistické hospodářství a Sokolovsko	48
6.7. Souhrn k Sokolovsku	52
7. Jablonec nad Nisou	53
7.1. Historicko-geografická charakteristika Jablonecka	53
7.2. Vývoj Jablonecka před Druhou světovou válkou	54
7.3. Fungování průmyslu na Jablonecku	56
7.4. Jablonecko ve Třetí říši	57
7.5. Jablonecko po válce	59
7.6. Problémy na Jablonecku	60
7.7. Jablonecké hospodářství a socialistické Československo	64
7.8. Souhrn k Jablonecku	67
8. Závěr	68
9. ZDROJE	76
9.1. SEZNAM LITERATURY	76
9.2. SEZNAM VYDANÝCH PRAMENŮ	77
9.3. SEZNAM DALŠÍCH ZDROJŮ	77
10. GRAFICKÉ PŘÍLOHY	78
11. SUMMARY	98

1. Úvod

„*Stýkání a potýkání*“ Čechů a Němců, jak ho nazval Palacký,¹ je politicky hodně protěžovaným tématem již od dob národních revolucí v Evropě v polovině 19. století a po velkou část 20. století šlo o jedno z hlavních společenských témat zejména ve spojitosti s oběma světovými válkami a státoprávními problémy v prostoru střední Evropy. Dnes se ve spojitosti se státními majetkovými restitucemi, prezidentskými volbami a dalšími politickými tématy opět příležitostně vysouvá do popředí zájmu veřejnosti. Zároveň se jedná o jednu z tématik dezinformačních webů, které působí na českém internetu v rámci novodobé hybridní války.

Němci se hromadně usazovali v českém příhraničí již ve 12. století, kdy zakládali osady v tehdy velmi zalesněných a řídko osídlených podhorských oblastech. Potomci těchto kolonizátorů a dalších nově příchozích obyvatel Českého království žili v Čechách, na Moravě a ve Slezsku společně s českými obyvateli dalších 700 let. Jejich vzájemný vztah nebyl po celých 700 let stejný a prošel mnoha proměnami ať už z důvodů náboženských, národních nebo jiných a nebyl vždy nejlepší. Bez povšimnutí by ale neměla zůstat německá pojmenování ilustrující nejen historickou a kulturní provázanost Čechů a Němců, a to označení patřící příslušníkům českého národa (*Tschechen*) a obyvateli Čech (*Böhmen*), do kterého se počítali i Čeští Němci (*Böhmische Deutsche*). Období česko-německého soužití nebo žití vedle sebe ukončil až odsun Němců z Československa, událost, která se stala jedním z nejsignifikantnějších důsledků druhé světové války pro Československo a nástupnickou Českou republiku. Důsledky odsunu několika miliónů osob jsou ostatně patrné v pohraničních regionech dodnes.

Společensky obecně přijímanou tezí je, že tehdy v letech 1945-1947 Němci z českých zemí odešli, to je ale pravda jen zčásti. Kvůli nedostatku demografických dat z doby předválečné, změnám správního zřízení i státní moci, národních příslušností, překotným přesunům obyvatelstva, ke konci války i krátkodobá absence úřadů, které by v českém prostoru vůbec byly schopné řádně zaznamenat přesné počty a mnoha dalším nesnázím spojeným s poválečnými měsíci chaosu, je nemožné přesně určit kolik Němců z Československa odešlo nebo bylo odsunuto. Neví se přesně kolik jich tu v průběhu války žilo, kolik jich odešlo na frontu, kdo z po válce odsouvaných byli starousedlíci, kdo novousedlíci, kdo pouze uprchlíci ze sousedního tehdy ještě německého Slezska atd. Nicméně nejpřijímanějším odhadem je, že po válce, a po hlavní části odsunu, v ČSR stále setrvalo asi čtvrt milionu Němců, z nichž absolutní a drtivá většina žila v prostoru historické země Čechy (konec roku 1946).

¹ Historie.cs, *Divoký odsun*, Česká televize, 2013.

V následujícím období došlo k dalším menším odsunům, dobrovolně odešly tisíce až desetitisíce německých antifašistů, přestože jim bylo dovoleno zůstat, a počet Němců v republice se nadále umenšoval.² Nejjistějším dostupným zdrojem informací o počtu Němců, je sčítání lidu z roku 1950, a to hlavně proto, že je z doby po skončení velkých odsunů let 1945-1947, případně po únoru 1948 a také se jedná o mnohem propracovanější akci než dřívější orientační odhady ministerstva vnitra nebo ministerstva národní obrany. Nicméně i to má svá pro a proti např. v podobě dobrovolnosti přihlášení se k té které národnosti. Mnozí se tedy pod vlivem tehdy nedávných událostí mohli z obav záměrně hlásit k národnosti jiné. Dle výsledků tohoto sčítání lidu se v českých zemích nacházelo asi 160 000 Němců, což je docela dost na tehdy asi devíti milionovou zemi (české země) a zcela určitě to není zanedbatelné množství.³ Důležité na těchto údajích z roku 1950 je to, že prvních 10 nejpočetnějších okresů obývalo 72 000 Němců z celkového množství, tedy 45 % všech českých Němců v roce 1950 žilo v 10 hlavních okresech.⁴ Tím ale nerovnoměrnost rozmístění německého obyvatelstva v socialistickém Československu nekončí. Rozpracujeme-li podle metodiky uvedené v kapitole *Nerovnosti v rozmístění německého etnika v letech po odsunu* data hlouběji, dojdeme k tomu, že dva okresy se naprosto vymykají těm zbylým, včetně těch dalších 8 hlavních.

Dosavadní zájem badatelů se soustředil zejména na samotný odsun, na jeho průběh, propojení s mezinárodní politikou, na jeho morálnost či nemorálnost, popisovaly se jednotlivé případy násilí atd. Setrvavší Němci ovšem přílišný zájem nikdy nebudili, a to i přesto, že známé české osobnosti nesou nebo nesly jména jako Jágr, Gott, Schwarzenberg, Schillerová, Kaiser, Fibingerová, Neumannová, Menzel, Langmajerové, Hybner, Schmitzer, Rosenberg, Genzer, Obermaierová, Fischer, Freimanová, Geislerová, Hüttnerová, Preissová, Rottrová, Schneiderová, Schoberová, Vilhelmová, Preiss, Krainová, Rösner a také, mimo jiné, bývalý rektor Univerzity Palackého, Jaroslav Miller. I Klement Gottwald, který jakožto jeden z vrcholných představitelů tehdejší čs. politiky měl na vysídlení Němců z Československa velký podíl, měl původem německé jméno. V roce 1961 bylo Němců v Československu ještě 134 144, roku 1970 počet klesl na 80 903, v roce 1980 na 58 211 a v roce 1991 na 48 556. Při posledním sčítání lidu v roce 2011 se hlásilo k německé národnosti 18 658 lidí a patří za třetí nejpočetnější národnostní menšinu v České republice. Je více než očividné, že tu Čeští Němci a jejich potomci setrvali a jsou zde dodnes.⁵

² STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha 1991. s 232.

³ Historická data v GIS. In: <http://www.historickygis.cz/>

⁴ Grafická příloha č. 6, 7, 8 a 9

⁵ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, *Německá národnost na území ČR*. In: https://www.czso.cz/csu/czso/nemecka_narodnost

Tato část obyvatelstva české kotliny nebudila dlouho pozornost ze zřejmých důvodů. Bezprostředně po odsunu, a i celou nastávající dekádu, nebylo žádoucí ze strany Němců, aby jakkoliv vyčnívali nad zbytek populace. Ze strany oficiální komunistické garnitury, která ovládala celý stát i jeho společenský život, zase šlo o potenciálně palčivý a ztrapňující problém, protože odsun nedopadl 100% podle jejích představ. Ideálním řešením „německé otázky“ podle čs. vedení totiž bylo odsunout maximální množství Němců. Ani výjimky z Benešových dekretů, jako třeba specialisté ve výrobě neměly být ušetřeni a měli být odsunuti, jakmile to jen bude možné. Zbývající antifašisté (většina odešla budovat socialismus do okupovaného Německa) a lidé ze smíšených manželství se zase měli absolutně asimilovat a čechizovat, Němci měli jako národnostní skupina v ČSR zaniknout.⁶ Tedy ani z této strany nebylo žádoucí, aby tato záležitost byla vytahována napovrch. Sice byla pochopitelně vydána oficiální stanoviska KSČ, ale nebylo záhodno, aby někdo nezávisle publikoval cokoli, co by se odchylovalo od oficiálních produkcí. Němcům bylo také po celou dobu bezprostředních poválečných let a po dobu odsunu i 50. let důrazně připomínáno, že nemají čekat žádná práva národnostní menšiny a českoslovenští představitelé dbali na to, aby tato skutečnost oficiálně zaznívala i při jednání se západními Spojenci a Sovětským svazem.⁷ Časem už německá otázka vychladla, upadla v zapomnění a byla nastolena jiná, mnohem palčivější společenská témata spojená s realitami komunistického režimu v ČSSR, který ostatně ani příliš neumožňoval nahlédnout do zákulisí oficiální verze dění v poválečném Československu. Ostatně i kniha, která tvoří základ této práce, co se týče poznatků k samotnému odsunu, a kterou napsal historik Tomáš Staněk byla poprvé vydána až po revoluci, v roce 1991. Celou situaci studia „německé otázky“ v socialistickém Československu navíc velmi komplikovala provázanost tohoto tématu s tehdejší zahraniční politikou v rámci Studené války. Minimálně zpočátku 50. let bylo nahlížení na Němce v ČSR silně podmiňováno tehdejší sovětskou politikou vůči Západnímu Německu a politikou Spolkové republiky vůči Československu.⁸

⁶ STANĚK, Tomáš: *Německá menšina v českých zemích 1948-1989*. Praha 1993. s. 28.; CHURAŇ, Milan: *Postupim a Československo: mýtus a skutečnost*. Praha 2001. s. 25-44.

⁷ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 34 a 50.

⁸ TAMTÉŽ, s. 284 a 288.; CHURAŇ, M.: *Postupim*, 2001. s. 88 a 133.

V té době se totiž hrálo u budoucnost Německa, o jeho vojenský a industriální potenciál a o to, zda skončí rozdělené nebo sjednocené, zda se dostane do západní nebo východní sféry vlivu. Z těchto pozic tedy ani nebylo možné problematiku studovat objektivně, a tak, když se jí západoněmečtí autoři věnovali a psali o ní, na rozdíl od těch československých, měli často tendenci zkreslovat prezentované závěry (např. R. Hilf, G. Stökl nebo F. Seibt). Ostatně dodnes je toto téma předmětem sporů na obou stranách, nejen jedna vůči druhé, ale také uvnitř a dodnes probouzí emoce.

Posledním faktorem hrajícím roli v nahlížení na tuto problematiku existence Němců po odsunu většiny z nich je i nezájem veřejnosti nebo její tendence k zjednodušeným interpretacím, které stále do značné míry nesou punc výkladu dějin bývalého režimu. Je to, jako kdyby se oficiální zprávy, které opodstatňovaly odsun tolika osob a provázely ho oficiálním ideologicky zabarveným výkladem, zakonzervovaly společně s režimem a přežily 40 let totality i 30 let svobody až dodnes, kdy stále kalí nebo dokonce znemožňuje otevřenou a objektivní diskusi. Stále jsme se jako národ s touto částí historie nevyrovnali a povědomí o ní je velmi mělké a povrchní, nese se v duchu černobílého nazírání. Kombinace toho všeho tedy z tématu poválečného života Němců v našich krajích činí bílým místem českých dějin, které není dodnes patřičně zmapováno, přestože česko-německé vztahy jsou důležitým tématem vzhledem k provázanosti Spolkové republiky Německo a České republiky skrze dnešní ekonomické i politické vazby.

Nabízí se otázka, proč se touto tematikou vůbec zabývat nebo proč ji dokonce prohlubovat „parcelováním“ podle dřívějších okresů. Důvodů je hned několik. Odsun Němců je dnes poměrně dobře zdokumentovaným tématem, významnými badateli jsou již zmíněný Tomáš Staněk a jeho kolega, švýcarský historik, Adrian von Arburg (Portmann).⁹ Přesto nejsou stále podrobně probádané jednotlivé regionální odlišnosti do větší hloubky. Zájem nejen o ty, kteří odešli, ale i ty, kteří zůstali si můžeme jakožto historikové doplnit střípky poznání do celkového obrazu, zasadit odsun nejen do kontextu událostí předchozích (Postupimská konference atd.), ale i těch následujících. Zároveň je to příležitost pokročit ve studiu česko-německých vztahů dále do další kapitoly a odrazit se od bodu, kde jsme tak trochu zamrzli. Tento historický „rozvod“ dvou národů totiž, jak bylo řečeno výše, nebyl definitivní, a i dnešní moderní vztahy mezi Českou republikou a Německem se brzy stanou minulostí (vždyť Smlouva mezi Spolkovou republikou Německo a Českou a Slovenskou Federativní Republikou o dobrém sousedství a přátelské spolupráci byla podepsána již před téměř třemi dekádami!),

⁹ ARBURG, Adrian von - STANĚK, Tomáš: *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Soudobé dějiny, roč. 13, čís. 3-4, 2006.

kteřou bude třeba popsat a prozkoumat, je tedy nutné pokročit dále po časové ose v bádání a vyrovnání se s vlastní minulostí. Zároveň se opakovaně ukazuje, že zásah do demografie pohraničních regionů neměl mírné a krátkodobé nebo dokonce žádné důsledky, jak si zpočátku tehdejší státní a zejména komunističtí představitelé mysleli. Byla narušena staletá sociální, ekonomická i politická struktura vztahů a její náhrada buď nepřišla, nebo byla nahrazena novou a nedokonalou, která se bez umělé podpory komunistického režimu a bez dostatečné pozornosti demokratických vlád pozvolna již několik dekád rozpadá (což dokazuje tato práce na případu Sokolovska). Dnes platí četné regiony bývalých Sudet za nejméně obydlené, nejvíce sociálně slabé a v některých dodnes vyhrávají po 30 letech volby komunisté (typicky právě severozápadní Čechy).

Pro pochopení těchto současných skutečností je potřeba znát historii vývoje těchto zasažených regionů a vzhledem k poodsunové koncentraci německého obyvatelstva právě na tomto území jsou pozůstavší Němci její nedílnou, dokonce podstatnou, součástí. Jak již bylo řečeno dříve, zájem o osudy Němců v Československu po odsunu nebyl nikdy výrazný a ani dva zmínění odborníci na samotný odsun, páni Staněk a Arburg, se jim příliš nevěnují. Nejužitečnější publikací o životě Němců v 50. a 60. letech v Československu je kniha právě od pana Staňka, *Německá menšina v českých zemích 1948-1989*, vydaná roku 1993.¹⁰ Jedná se ale o jednotlivou výjimku. Další skvělou prací od T. Staňka je kniha *Odsun Němců z Československa 1945-1947*.¹¹ Ta je ovšem omezená právě pouze na samotný odsun a je tedy využitelná pouze ke studiu východisek k dalšímu období. Navíc má ten nedostatek, že pracuje s daty, která byla dostupná na konci 80. let a brzkém počátku 90. let. O dekádu později ji v mezinárodně politickém rozměru doplnil bývalý redaktor časopisu *Dějiny a současnost*, historik, Milan Churaň.¹²

Největším problémem při tvorbě tohoto mého textu se ukázala popisovaná úskalí práce s demografickými daty. Nakonec jsem se rozhodl oprostít od demografie jako nosného oboru této práce a rozhodl se pro socio-ekonomický směr geografie (např. V. Toušek, J. Frajer). Dalšími nesnázemi se ukázala býti vládní opatření proti světové pandemii nemoci COVID-19, která znamenala uzavření archivů a zhoršení přístupnosti knihoven. Naštěstí do velké míry tato práce pracuje s číselnými a statistickými daty, která jsou dobře dostupná online formou (Historický GIS, Historický lexikon obcí). V tomto směru se jako velice užitečný projevil portál Národní digitální knihovny, Kramerius. Další pramenné zdroje jako zápisy z jednání ONV

¹⁰ STANĚK, Tomáš: *Německá menšina v českých zemích 1948-1989*. Praha 1993.

¹¹ STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha 1991.

¹² CHURAŇ, Milan: *Postupim a Československo: mýtus a skutečnost*. Praha 2001.

apod. šlo zprostředkovaně získat z archivářských prací kolegů Dohnala a Kopalové.¹³ Samotné velké téma odsunu Němců z Československa je docela dobře zmapované, takže zde se zdroji informací problém nebyl.

Já osobně pocházím z pohraničí, konkrétně z Jablonecka, mám tedy o místních poměrech povědomí. Poprvé jsem se ale s tehdy pro mě ještě neznámým a podivným úkazem vysoké koncentrace Němců po odsunu setkal v druhém ročníku bakalářského studia při psaní seminární práce do geografie průmyslu, kde jsem se věnoval vlivu a korelaci růstu sklářství s mohutným urbanizačním rozvojem Jablonce nad Nisou na přelomu 19. a 20. století. Dlouhodobější zájem o historii sudetských Němců vyústil v posledním čtvrtém ročníku v seminární práci na již samotný fenomén v oblasti Sokolovska a následně v tuto bakalářskou práci. Ačkoliv píše závěrečnou práci na katedře historie, mým maior oborem je geografie.

Uchopit téma mojí bakalářské práce ze správného úhlu nebylo jednoduché a přecházela mu složitější myšlenková geneze. Úplně původně jsem chtěl napsat práci věnující se pouze Jablonecku, které dobře znám a něco jsem o něm už měl nastudováno. Nemohl jsem ale jinak než se podívat na rozložení německé populace v pohraničí v poodsunovém období ze širší perspektivy. Jak jsem popisoval dříve, na základě demografických dat jsem vypracoval několik map zahrnující celé území dnešní ČR v časové řadě podle jednotlivých sčítání lidu. Tyto kartogramy zobrazují počty Němců v prostoru v čistě absolutních číslech, jenže to není dostatečně přesné pro výběr zájmového území a také to zahrnovalo příliš mnoho okresů. Zajímalo mě, zda se proces odsunu Němců odehrával v celém pohraničí rovnoměrně, nebo jestli a potažmo kde došlo k procentuálně menšímu odsunu oproti zbylým okresům. Pro tyto účely jsem vytvořil novou mapu, vypracoval přísnější kritéria, která mi pomohla o něco zúžit výběr oblasti zájmu. Nicméně i tak mě překvapilo, že odchýlené území není pouze jedno nebo dvě, že anomálií je více. Uvědomil jsem si, že v rozsahu bakalářské práce není možné kompletně rozebrat danou problematiku a všechny dané regiony, protože by to vydalo na celou publikaci. Rozhodl jsem se tedy pro mikrostudii zahrnující pouze dva regiony s nejvyššími hodnotami odchylek, které se vymykaly i oproti zbylým „zvláštním“ regionům. Těmito regiony jsou Sokolovsko a Jablonecko.

¹³ DOHNAL, Pavel: *Dosidlování Sokolovska 1945-1948*. Sokolov 2007.; KOPALOVÁ, Radka: *Politický a správní vývoj okresu Jablonec nad Nisou v letech 1945 – 1960*. Hradec Králové 2016 (magisterská diplomová práce).

Moje práce není čistou prací historickou, její pojetí vychází z metod integrovaného oboru historické geografie, ke které svojí studijní kombinací přirozeně inklinuji. Je proto možné se v této práci setkat s metodami výzkumu, které jsou označovány jako historicko-geografické. Práce se tedy zabývá historickým tématem a využívá historické metody, její základní idea je ale geografická – nemá za cíl jít do velké hloubky konkrétních jednotlivostí, nemá potřebu detailně popisovat velké dějinné události, které zde jsou na pozadí, nejde o to přehnaně analyzovat jednotlivé prameny. Geografie obecně totiž necílí na hlubokou deskripci jednotlivých problémů (i když i to je samozřejmě její součástí). Deskripci problémů a jevů užívá proto, aby mohla pochopit a zkoumat jejich vzájemné vztahy, jejich propojenost, jejich vlivové působení na sebe navzájem a na okolní prostředí, které je v geografii nazýváno *krajinná sféra*. V případě této práce se jedná o vliv minulých politických rozhodnutí na proměnu složení obyvatelstva na vymezeném území, která byla podmíněna tehdejšími socio-ekonomickými vlastnostmi místního obyvatelstva.

Cílem této práce je vybrat informace socio-ekonomického rázu z minulosti, z určité etapy lidských dějin a z prostředí dvou specificky vybraných regionů tak, abychom potom ty informace společně s „velkými dějinami“ jako pozadím mohli poskládat do smysluplného obrázku. Jde tedy i o to popsat ono historické pozadí „velkých dějin“ a skutečnosti, které z něj vyvstávají a mají přímý vliv na problematiku dvou vybraných regionů rozebíranou v měřítku „malých dějin“.

Příčiny toho, proč se na Jablonecku a Sokolovsku i po odsunech vyskytovalo tolik Němců objasníme odpověďmi na následující otázky. Kde se Němci ve vybraných oblastech vůbec vzali? Co zde v průběhu staletí dělali a jak se vyvíjela jejich společnost v kontextu celého regionu? Jak se vyvíjel region samotný, jaká byla ekonomická činnost Němců? Proč a jak vznikla potřeba vůbec část obyvatelstva ČSR odsouvat? Dále je důležité rozebrat, jak byly stanoveny výjimky z odsunu, a které mohly v regionech převládat. Zabývat se tedy bude i vlastnostmi samotných regionů, zejména jejich ekonomické struktury, protože od ní se odvíjí atributy i jeho obyvatelstva, které je předmětem zájmu této práce. Jak významné byly místní průmysly, na nichž se Němci velkou měrou podíleli? Jaké socio-ekonomické charakteristiky tedy místní německé obyvatelstvo mělo, že jeho příslušníkům bývala udělena výjimka z odsunu? Proč byl jeden Němec odsunut a druhý ne? A protože Jablonecko a Sokolovsko sdílejí některé demografické charakteristiky, které vedly k jejich výběru jakožto zájmového území, je třeba také komparovat vlastnosti těchto dvou regionů a jejich obyvatel a mezi nimi popsat nějaké případné vztahy nebo rozdílnosti.

Nejde o to popsat tu etapu dějin a vymezený prostor kompletně, jde o to vybrat z jejich komplexu určitou část, téma, kterým se bude na problematiku nazírat. Práce nemá za cíl popsat příčiny setrvání Němců na základě analýzy archivních pramenů, zápisů z jednání ONV, ministerstev apod. Práce má za cíl tyto příčiny popsat z jiné perspektivy za pomoci čísel, statistik, socio-ekonomické geografie a tzv. *geografického myšlení*. Svým mírně odlišným přístupem tato práce pootevřává nové perspektivy nazírání problematiky života Němců na území ČSR a ČR v 2. polovině 20. století a předchozích odsunů po druhé světové válce. Smyslem je přispět jednou menší částí, střípkem, který pomůže lépe poskládat celkový obraz, o který v historickém bádání jde. Dalším smyslem je zpřesnění nazírání na odsun a historii Němců u nás. Toto zpřesnění je dosaženo odstoupením od obecné generalizované perspektivy nahlížení na komplexní celek, právě zaměřením se na mikroregiony a promítnutím „velkých dějin“ do těchto menších územních celků. I tímto se historicko-geografická práce odlišuje oproti klasické historické. Cílí na prostor a území, ne pouze na lidi a události, jako je tomu např. u zkoumání jednotlivých odsunových excesů v Brně, Ústí nebo v současnosti díky filmu Krajina ve stínu proslavené Tušti. Tato bakalářská práce tedy chce přispět svým dílem k bádání o odsunu Němců z Československa a o jejich životě v Československu po odsunu. Taktéž chce přiblížit regionální dějiny těm státním/národním a naopak. Hlavním cílem ale je osvětlit příčiny setrvání Němců v regionech, kde vlastně nemělo zůstat německého vůbec nic.

2. Historická geografie

Vývoj a vůbec existence lidstva je odjakživa spojená s časem. Je také ale spojena s prostorem, na němž se dějinné události odehrávaly, a jímž byla a je historie ovlivňována a spoluutvářena. Toto spojení času a prostoru ve studiu humanity je předmětem zájmu historické geografie. Historická geografie je integrovaným oborem na pomezí historie a geografie, kterým často a nevyhnutelně slouží jako pomocná věda. Je ovšem plně samostatným a jedinečným odvětvím bádání. Známí historičtí geografové jsou např. E. Semotanová, T. Burda, P. Chromý, J. Žemlička, R. Šimůnek nebo T. Havlíček, působící v odborném časopisu *Historická geografie*, který spadá pod Historický ústav AV ČR. Ve Francii je v rámci základního a středoškolského vzdělávání běžné vyučovat geografii a historii taktéž v integrované podobě.¹⁴

Předmětem studia geografie je tzv. *krajinná sféra*, abstraktní pojem vyjadřující uspořádání všech složek a vrstev krajiny kolem nás, jak fyzicko-geografických (litosféra, atmosféra atd.), tak humánně-geografických (průmysl, doprava, obchod, cestovní ruch, obyvatelstvo, sídla, náboženství atd.). Geografie tyto složky popisuje, vysvětluje jejich fungování a zajímá se o jejich vzájemné vztahy a vlivy a výsledky těchto vlivů a vztah. Velice důležité ale je to, že geografie všechno vztahuje vždy k určitému a vymezenému území. Ačkoliv se geografie zabývá i vývojem jednotlivých složek tzv. *krajinné sféry*, v drtivé většině se geografové zajímají o současnou podobu *krajinné sféry*.

Historikové se naproti tomu zase zabývají minulostí, ale zajímají se především o samotný čas a činy lidí a jejich společností. I když se někdy dějiny nedělí pouze chronologicky (starověk, středověk atd.) a někdy se přistupuje k dělení topografickému (dějiny Říma, dějiny Latinské Ameriky) nečasto do svého bádání vědci zabývající se historií zahrnou i krajinnou sféru a její vliv na lidské počínání (např. rozmístění a přínos průmyslu pro region, který v určitém historickém období zažil nebývalý rozvoj).

Historická geografie se zabývá právě tímto. Jejím předmětem zájmu je krajinná sféra minulosti s důrazem na její humánní část. Humánní geografie se totiž zabývá těmi složkami krajinné sféry, které vytvořil člověk svou činností. Popisuje je, vysvětluje jejich fungování atd. a také, a to je pro historickou geografii nejdůležitější, se zabývá jejich napojením na přírodu, a tedy na vztah člověka a prostoru kolem něj. Historickou geografii tedy kromě dějin a krajinné sféry minulosti zajímá také, jaký vliv a vztah jedna složka na druhou měly.

¹⁴ METODICKÝ PORTÁL RVP, Zuzana Loubet del Bayle. In: <https://profil-new.rvp.cz/profil/7807>

2.1. Metody historické geografie

Historická geografie jakožto integrovaný obor s původem ve dvou rozvinutých vědách může využívat metody obou těchto věd. Přesto je nutné metody užívané historickou geografii chápat více komplexním způsobem, jelikož neopomíjí užití metod ani jednoho z obou oborů, a především jejich vzájemné propojování. Historická geografka Eva Semotanová píše: „*Tematická mnohotvárnost historické geografie dovoluje volit ze souboru vhodných metod podklady podle zaměření výzkumu a dostupné pramenné základny. To však znamená chápat takové metody jako ucelený komplex, přistupovat s vědomím jeho celistvosti k historickogeografickému studiu a teprve postupně zvažovat, které z metod budou pro dané téma nejvhodnější. Takový soubor lze pro účely historické geografie, uvažované ve smyslu samostatné mezioborové disciplíny pojmenovat „historickogeografická metoda“.*“¹⁵

Z historických metod kromě těch klasických historická geografie hojně využívá především té zpracující statistická a předstatistická data. Jelikož se tato práce zabývá ekonomikou a průmyslem, a také obyvatelstvem, bude tato metoda užitá i zde. Z geografických metod je pro tuto práci důležité jmenovat metodu horizontálních průřezů, která vytváří konkrétní obraz prvků, jevů a změn v krajině ve zvoleném historickém období. Dalším užitým geografickým prostředkem budou výsledky práce s geoinformačními systémy (GIS), které umožňují manipulovat s digitálními daty, analyzovat je a převádět je do formy mapových podkladů. Užitečnými jsou hlavně tzv. tematické, které vždy zvýrazňují jeden nebo dva prvky v mapě oproti ostatním (například rozložení ložisek uhlí nebo příslušníků určité národnosti). A s užitím map souvisí i jedna metoda spadající pod geografickou část historickogeografického bádání, metoda kartografická. „*Kartografická metoda užívá kartografických pramenů, moderních map a písemných pramenů k zobrazení historického vývoje a jeho prostorových vazeb. Umožňuje vyjádřit prostorové aspekty studované problematiky v relativní komplexnosti, v určitém stupni generalizace. Výsledkem výzkumu, provedeného kartografickou metodou, jsou tematické historické mapy, mapové konvoluty nebo atlasy (dvojměrné nebo digitalizované), do nichž autor transformuje nejen zjištěné údaje, ale i své představy, teoretické pohledy a přijaté závěry.*“ píše Eva Semotanová. Poslední užitou metodou je tzv. Dálkový průzkum Země (DPZ), který využívá zejména letecké snímkování zemského povrchu.¹⁶

¹⁵ SEMOTANOVÁ, Eva: *Historická geografie českých zemí*. Praha 2002. s. 61.

¹⁶ TAMTÉŽ, s. 63-66.

3. Východiska

3. 1. Odsun v politické rovině

Odsunutí oněch 2,5 až 3 miliónů lidí z československého území předcházela celá série jiných událostí a politických jednání, změn na politickém hřišti Evropy a celého světa. Všechny tyto věci měly přímý vliv na to, jak nakonec samotný odsun vypadal, a jaký měl průběh. Pro začátek je třeba vrátit se v čase před odsun, do roku 1938. Když 30. září podepsali v Mnichově představitelé Německa, Itálie, Británie a Francie dohodu o odstoupení českého pohraničí, označovaného jako Sudety, neznamenal to jenom územní ztráty pro tehdejší Republiku a praktické znemožnění jakékoliv obrany. Především to znamenalo, že se velké množství dříve československých občanů, i když s národností německou, stalo občany jiného státu. Taktéž to znamenalo odliv do vnitrozemí asi 125 000 českých státních zaměstnanců a jejich rodin, kteří v pohraničí sloužili jako četníci, zaměstnanci ČSD, poštovní a další úředníci atd. Dále odešlo na 13 000 německých komunistů a sociálních demokratů a asi 20 000 židů. Zůstat zde mělo 500-600 000 Čechů.¹⁷ Změna občanství obyvatel Sudet později představovala jedno z hlavních měřítek při posuzování toho, kdo má a nemá zůstat, kdo je a není „vinen z německých zločinů“. A také to přinášelo právní komplikace.¹⁸ Šlo totiž o to, že říšské občanství nedostávali automaticky všichni obyvatelé říšské župy Sudety a později i Protektorátu, ale pouze ti, kteří se k Německu přihlásili, což pochopitelně všichni lidé neudělali. Zvláště antifašisté z řad německých komunistů a sociálních demokratů, kteří zde zůstali, s vidinou Hitlera jako svého Vůdce příliš souznět nemohli. Dále zde žili etničtí Češi a také Němci ze smíšených manželství, kteří se z různých důvodů rozhodli přihlásit se k opačné národnosti.

Tzv. „*německá otázka*“ se v českém politickém prostředí řešila již od 19. století, kdy šlo především o státoprávní a jazykové spory v rámci tehdejšího Rakouska-Uherska. Později byla tato otázka o to akcentovanější s koncem první světové války a prepisováním politické mapy střední Evropy, kdy se dokonce na čas německé oblasti prohlásily za součásti tzv. *Německého Rakouska*. Prakticky po celou dobu existence První republiky otázka sporů mezi Čechy a Němci visela ve vzduchu a zabývali se jí i státní představitelé. Další eskalaci s sebou přinesla Velká hospodářská krize, která způsobila masivní ekonomický propad, zvýšila nezaměstnanost a zasáhla především průmyslové oblasti, jakými německé pohraničí převážně bylo.

¹⁷ CHURAN, M.: *Postupim*, 2001. s. 90-91.

¹⁸ Např. u Němců z tzv. německých východních zemí tuto právní stránku Poláci řešit nemuseli, protože odsunovaní v drtivě většině asi 97 % nebyli před válkou občané Polské republiky.

Tato nerovnost v dopadech krize ještě více prohloubila česko-německé spory, byla užívána nacistickou propagandou a napomohla příklonu většiny českých Němců k Třetí říši.¹⁹ S vědomím tak velkého a letitého poškození společných vztahů v prostředí londýnského exilu vznikly plány na konečné řešení těchto národnostních problémů.

Zde se rozchází publikace Tomáše Staňka ze začátku 90. let a publikace historika Milana Churaň z roku 2001. Churaň se ale na Staňka mnohokrát ve své publikaci odvolává a vlastně ho jen doplňuje, dokonce se o něm vyjadřuje jakožto o největším českém odborníkovi na samotný Odsun. Jde o to, že Staněk psal svoji práci ještě v době, kdy neměl kvůli komunistickému režimu, na rozdíl od Churaň, přístup k některým domácím i americkým a britským dokumentům, jako např. zápisům z Postupimské konference, osobní paměti E. Beneše atd. Churaň popisuje, že první úvahy o vysídlení Němců se v Benešových listinách objevují už v roce 1938, dokonce před Mnichovem. Jmenuje zde vlastnoručně napsané poznámky pro ministra J. Nečase, které mu byly Benešem předány kvůli misi v Paříži a Londýně v krizovém období roku 1938. V 5. bodě těchto poznámek navrhuje po odmítnutí plebiscitu v pohraničí, aby byly části pohraničí odstoupeny Hitlerovi pod podmínkou, že Německo přijme 1,5 milionu až 2 miliony Němců, což by „*znamenaloby tudíž přemístování obyvatelstva, při čemž by demokraté, social. židi zůstali u nás.*“ Dle Churaň poté Beneš už jen přemýšlel, jak svoje řešení prosadit v mezinárodním prostředí „*nejvhodnějším a neproveditelnějším*“ způsobem a doufal v brzkou válku, jelikož si byl vědom, že Mnichov jde „*odčinit*“ jedině po válečné porážce Německa.²⁰

Churaň je kritický k československé národnostní politice z konce 20. a průběhu 30. let. Kritizuje prezidenta Beneše a kritizuje československou vládu za její návrh tzv. *národnostního statutu* z dubna 1938, který měl mimo jiné zavádět „*zákon o zabraňování denacionalizaci*“, zamezit „*zneužívání (českých) minoritních škol*“, doplnit „*zákon jazykový, aby přestaly všechny šikany*“ atd. Tuto snahu vyvinutou československou vládou vůči Němcům na čs. území zejména na popud Londýna, Paříže a Berlína označuje Churaň za úmysl dobrý, ovšem podle něj přišel „*pět let po dvanácté*“. Oněmi „*pěti lety*“ má na mysli dobu od nastoupení Hitlera do vrcholných pozic říšské politiky. Prostřednictvím citátu Ferdinanda Peroutky také kritizuje, že ačkoliv se první československé vlády s účastí německých politiků ujaly moci už v letech 1926 a 1929, nic moc se státoprávně pro Němce v ČSR nezměnilo.

¹⁹ Historie.cs, *Domů do Říše aneb Sudety bez Čechů?*, Česká televize, 2008.

²⁰ CHURAŇ, M.: *Postupim*, 2001. s. 30-33.

Peroutkuv citát také z dubna 1938: „*Nejvhodnější doba k řešení německé otázky u nás byla před osmnácti lety, když se tvořila československá ústava. Pak před dvanácti lety, kdy Němci po první vstoupili do vlády. S kapitálem, který nám přinášela existence tří aktivistických stran, se zacházelo s hříšnou nedbalostí.*“ Dále Churaň pokračuje tím, že vyvrací tvrzení, že sudetští Němci rozbili Republiku. Říká, že ji rozbil Hitler, který německou menšinu v ČSR pouze využil, což mu ale dovolila dlouhodobá nečinnost a neschopnost českých a slovenských politiků německou otázku v Československu účinně řešit. Většina Českých Němců se nedokázala přenést přes počáteční frustraci z nepovedeného pokusu o připojení k Rakousku po první světové válce a čs. vláda v následujících letech nepodnikla žádné podstatné kroky vstříc, aby si získala německou důvěru v československý stát. A právě v tom je potom během pěti let předběhl Hitler se svojí propagandou, která přinášela populistické přísliby na vyřešení všeho, co jen mohlo obyvatele Sudet za uplynulých 20 let sužovat, zvláště pak ještě čerstvé dopady hospodářské krize.²¹

Obecně jsou v Churaňově konceptu Němci ze Sudet prezentováni jako semletí mezi dvěma mlýnskými koly, československou neochotou a nacistickým populismem. Jeho tvrzení by mohla být podpořena výrokem britského ministra zahraničí, Ernesta Bevina z 25. července 1946: „*Od té doby, co jsem v úřadě, viděl jsem přes dva miliony sudetských Němců táhnout z Československa z místa na místo, a ať z nich kdokoli byl vinen či nevinen, nemohu se zříci přesvědčení, že prostí mužové a ženy nikdy nezodpovídají za války. Byli možná poštváni, aby podpořili toho či onoho vůdce, mohli být tím či oním způsobem organizováni, aby zastávali určitý nacionalismus. Kdyby ale byli ponecháni sami sobě, byli by to prostí poctiví lidé, kteří by vedli prostý poctivý život.*“ Hned po tomto citátu staví do opozice citát prezidenta Beneše z 10. června 1945: „*Činím německý národ jako celek za nacism a za všechny jeho zločiny, jimiž se nacism navždycky před celou historií lidstva tak smutně proslavil, odpovědným.*“²²

Co Churaň vzápětí neuvádí, ale bylo by to vhodné, je to, že Británie ve válce ztratila více životů, než ztratili Čechoslováci, a že projev, který zazněl v Dolní sněmovně z úst člena britské vlády, zazněl krátce po československých volbách do Ústavodárného shromáždění, před nimiž se čs. politici předháněli v nenávistném populismu a hyením způsobem si pro sebe uzurpovali zásluhy za vyřešení německé otázky. Jak je popsáno dále, zejména KSČ v tomto zápase významně uspívala.

²¹ TAMTÉŽ, s. 29.

²² TAMTÉŽ, s. 86.

I když se oba historici neshodují na tom, kdy se s plánováním odsunu Němců přesně začalo (respektive Churaň uvádí doplňkové informace, které Staněk nikde nerozporuje ani o nich jinak nepíše), shodují se na tom, že plánů v průběhu války vzniklo několik a shodují se i na jejich znění. Mluvílo se právě o odstoupení části území, aby došlo ke snížení celkového počtu Němců ve státě, dále pak o kombinaci s odsunem nižších stovek tisíc Němců, především aktivních nacistů, a mluvílo se také o odsunu velkého množství až téměř všech Němců. Pracovalo se i s variantou částečného odsunu a výměny Maďarů za Slováky, která přes počáteční nesouhlas maďarské strany nakonec vyústila v bilaterální Dohodu o výměně obyvatelstva, v jejímž rámci se přesunulo 55 487 Maďarů a 59 774 Slováků. Dohoda ovšem „*neřeší problémy československého maďarství, které stále čekají na řešení.*“ Tato řešení nikdy nedospěla k hromadnému odsunu Maďarů z jižního Slovenska.²³

Beneš teoretické možnosti vystěhování Němců rozebíral už v roce 1941 v depeši adresované odbojové skupině ÚVOD. Vypracoval zde dvě varianty řešení německé otázky: „*To znamená tudíž mít dva programy: a) maximální: zachování všech hranic při vystěhování všech Němců, b) minimální: zbavení se aspoň milionu Němců za cenu každou.*“ Pokud by dle minimálního programu v ČSR nějací Němci zůstali, „*je v zájmu věci, abychom je my zde za hranicemi do spolupráce přibrali a vystěhování jednoho milionu ostatních provedli za jejich souhlasu anebo aspoň mlčení.*“²⁴ Příklon k tomu kterému řešení závisel na momentální situaci exilové vlády a prezidenta Beneše zejména ve vztahu k západním Spojencům a Sovětskému svazu a dále pak na jednáních s představiteli německé části československého exilu, zejména lidí jako byl např. Wenzel Jaksch.²⁵ V roce 1942 bylo Benešem předloženo Memorandum o otázce hranic ČSR, kde zásadně odmítl „*stvořit stát s novými základy: stát Čechů, Němců a Slováků.*“ a považoval za nemožné, aby se něco takového uskutečnilo. Původní umírněnější koncepce, na nichž se Jaksch také podílel jednáním s E. Benešem, byly nakonec úplně opuštěny po získání souhlasů s ideou odsunu většího množství lidí ze strany představitelů Velké Británie, Spojených států, a hlavně Sovětského svazu na přelomu let 1942/1943.²⁶

²³ IRMANOVÁ, Eva: *Maďarská menšina na Slovensku a její místo v zahraniční politice Slovenska a Maďarska po roce 1989*. Ústí nad Labem 2005. s. 229.

²⁴ CHURAŇ, M.: *Postupim*, 2001. s. 34.

²⁵ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 32-33.

²⁶ CHURAŇ, M.: *Postupim*, 2001. s. 34.

Panovala tedy principiální shoda mocností na odsunovém řešení velkého rozsahu, ovšem nebyly přesně stanoveny konkrétní počty lidí, kterých se odsuny nakonec měly týkat, ani dopady na ně po stránce majetkové a právní apod. Zajímavé je, že E. Beneš při jednání s oběma stranami přednášel trochu jiná řešení a jiná čísla, u Sovětů radikálnější a u Britů a Američanů mírnější, a to ještě v závislosti na období, což komplikuje posuzování toho, co si mohl Beneš doopravdy sám myslet.²⁷

Historik Adrian von Arburg se přiklání se svými kolegy v pořadu Historie.cs²⁸ k tomu, že byl Beneš spíše umírněným v otázce poválečného vypořádání s německou menšinou. Ovšem argumenty postavené na pokynech úředníkům, soukromých listech a dalších archivních dokumentech, které přednáší Churaň ukazují spíše na to, že Beneš chytře zkoumal úplně veškerá možná řešení a zajímalo ho především, jak moc je způsob jejich provedení „nejvhodnějším a neproveditelnějším“. Jakmile zjistil, že je možné provést „maximální program“, neváhal a byl pevně rozhodnut ho dosáhnout, o čemž svědčí například jeho projev z Brna, kde mluví o „vylikvidování německé otázky“.²⁹

Nakonec tedy dostala přednost varianta přísnější a poválečný stát měl být budován jako národní a slovanský stát bez výrazných národnostních menšin.³⁰ Když se válka chýlila ke konci, bylo rozhodnuto, že všichni občané, kteří se v krizovém období přihlásili právě k německé a maďarské národnosti, pozbývají občanství československé. Antifašisté měli mít čs. občanství automaticky garantováno, ovšem musela být jasně průkazná jejich antifašistická činnost. Ti, kteří o občanství přišli, se o něj měli moci přihlásit, ale stát si vyhrazoval právo každou žádost individuálně posoudit. Dále měli okamžitě odejít ti Němci, kteří se na československé území nastěhovali až po jeho obsazení wehrmachtem. Prokázaní a prominentní nacisté se měli okamžitě odstěhovat, pokud neměli být souzeni a odsouzeni za zločiny proti ČSR. Dále se řešily způsoby zajištění zločinců, jejich souzení a trestání a také se řešily majetkové konfiskace „občanů nepřátelských států“ a čs. zrádců.³¹

²⁷ Historie.cs, *Divoký odsun*, Česká televize, 2013.

²⁸ Historie.cs, *Divoký odsun*, Česká televize, 2013.

²⁹ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s 58.

³⁰ TAMTÉŽ, s. 33-36.

³¹ TAMTÉŽ, s. 50-51.; CHURAŇ, M.: *Postupim*, 2001. s. 32-40.

Tato základní kostra, která byla později částečně upravena a doplněna, byla sepsána v kapitolách VIII, IX, X a XI Košického vládního programu z dubna roku 1945. Pro tento program a veškerý další postup československých představitelů vůči Němcům byla důležitá podpora plynoucí z předešlých jednání s třemi velkými mocnostmi, zejména se Sovětským svazem, např. to z roku 1943 v Moskvě, kde se Stalin vyjádřil ve smyslu, že Československo podpoří v jakémkoliv řešení této otázky. Protihitlerovští spojenci ovšem měli k československým záležitostem rozdílné přístupy a sledovali jimi jiné cíle.

Je nutno říct, že Sověti byli k myšlence odstěhování miliónů lidí mnohem otevřenější než západní Spojenci, kteří byli k odsouvání tolika lidí mnohem rezervovanější. Sovětský ministr zahraničí Molotov se doslova vyjádřil, že vysídlení Němců bude „maličkostí“.³² Zaprvé to Sovětům z povahy jejich státního režimu nedělalo morální problém, a zadruhé počítali s tím, že jim to vynese větší popularitu a tím pádem vliv na poválečné uspořádání ve střední Evropě.³³ Také plánovali podobnou vysídlovací akci v poválečném Polsku, které mělo posunout svoje hranice na tzv. *Curzonovu linii* ve prospěch SSSR a jako náhradu za dnešní západní Bělorusko, Ukrajinu a část Litvy měli Poláci dostat část Pruska a tzv. *německé východní země*, odkud právě mělo také několik miliónů Němců odejít. Bylo by podivné odsouvat miliony lidí na jednom území a nesouhlasit s tím na území sousedním. Sami Sověti o sobě prohlašovali, že „*nehodlají bránit přáním Polska a Československa vyhnat své německé obyvatele a naplnit tak své historické poslání*“.³⁴

Československé záležitosti se vůbec nenacházely v centru amerických a britských zájmů. Ilustruje to návrh Winstona Churchilla na pořadí bodů jednání, kterými se měla Velká Trojka v Postupimi zabývat, kde byly v originálním návrhu transfery německého obyvatelstva z Československa až na posledním místě. I když byl později ještě přepracováván, byl tento návrh označen Američany jako uspokojivý. V posledním návrhu, který byl zaslán Američanům a následně i Sovětům, už byly body týkající se ČSR o něco výše v pořadí, ale pouze ve vztahu k Německu nebo Polsku a jejich problémům. Že ČSR nebyla v centru zájmu potvrzuje i finální zpráva z jednání, z jejichž 4000 stran se ČSR věnuje pouze 40.³⁵ Spojenci se nechtěli během válečných let k čs. požadavkům příliš vyjadřovat a k něčemu se zavazovat, to vedlo k odkládání rozhodnutí v této záležitosti z jejich strany, a tak Stalin a jeho komunistický aparát mezitím za jejich zády jednal.³⁶

³² STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 34, 50 a 88.; CHURANĚ, M.: *Postupim*, 2001. s. 35 a 42.

³³ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 73.

³⁴ CHURANĚ, M.: *Postupim*, 2001. s. 72.

³⁵ TAMTĚŽ, s. 49, 55 a 63.

³⁶ TAMTĚŽ, s. 40-41 a 45-46.

Zároveň Spojenci nespatovali onu možnost posílení svého vlivu v Československu skrze plnou podporu transferu nebo minimálně nepovažovali za morální se této možnosti chopit. Existuje názor, že zatímco Spojenci ve střeoevropských poměrech dosti tápali, Stalin měl mocenskou hru v tomto regionu mnohem lépe rozehranou už jen proto, že se o ni déle politicky zajímal a znal její reálie (viz. jeho angažmá v Polsko-sovětské válce, pakt Ribbentrop-Molotov atd.).³⁷

O to zásadnějším oslabením bylo, že úplným nováčkem v zahraniční politice byl americký zástupce na konferenci, prezident Truman, který do úřadu nastoupil krátce před Postupimskou konferencí, po smrti přechozího prezidenta Roosevelta, jenž celá ta léta se Sověty jednal. Tato zahraničně politická nezkušenost se velmi projevila v jeho přístupu k Sovětskému svazu a nepochopení Stalinových záměrů. Naproti tomu Churchill si byl ohrožení Evropy ze strany komunismu velmi dobře vědom už v závěrečných měsících války.³⁸ Jenže i Britové byli podobně oslabeni nezkušeností a neznalostí svých vrcholných představitelů. V průběhu konference totiž v Británii probíhaly volby, které Winston Churchill prohrál a byl nahrazen Clementem Atleem, který sice byl díky Churchillovi na konferenci od jejího počátku, aby v případě volebního vítězství nebyl ztracený úplně, ale i přesto mu chyběly letité zkušenosti svého předchůdce.³⁹

Důvody proč Spojenci odkládali svoje rozhodnutí v čs. záležitostech byly ale trochu rozdílné. Američané, a tím spíš po Rooseveltově smrti, byli upřímnými spojenci Sovětů a chtěli se s nimi domluvit. Někdy je jejich důvěra označována až za vyloženou naivitu, zejména pokud se jedná o bezprostřední poválečné rozpouštění vojsk v Evropě, a dokonce absence jakéhokoliv zpravodajství, které by o sovětských záměrech dokázalo účinně informovat.⁴⁰ Americkým ideálem řešení byla mezinárodní dohoda/smlouva o evropském uspořádání, která by stála na jejich, britské a sovětské podpoře. Chtěli se dohodnout se všemi. Americký prezident se ale dle ústavy zodpovídal Senátu, neměl pravomoc uzavřít mezinárodní nebo mírovou smlouvu bez jeho souhlasu a zde by mohly nastat komplikace s nepopularitou masových transferů, které Sověti chtěli.⁴¹ Američané také věděli, jak jsou střeoevropské záležitosti ožehavým tématem pro jejich dva spojence, a tak se rozhodli přenechat toto téma k započetí hovorů jim.⁴² Zajímavé ale je, že Sověti, ačkoliv odsuny podporovali a později je bez okolků odsouhlasili, je sami nikdy v Postupimi k jednání nepřednesli.⁴³ Důvod proč tak neučinili je popsáný dále.

³⁷ Historie.cs, *Divoký odsun*, Česká televize, 2013.; Historie.cs, *Jak prohráli válku*, Česká televize, 2014.

³⁸ CHURAŇ, M.: *Postupim*, 2001. s. 14, 17-23.

³⁹ TAMTÉŽ, s. 62.

⁴⁰ Historie.cs, *Jak prohráli válku*, Česká televize, 2014.

⁴¹ CHURAŇ, M.: *Postupim*, 2001. s. 66.

⁴² TAMTÉŽ, s. 53 a 62.

⁴³ TAMTÉŽ, s. 67.

Britové se v průběhu války zavázali k tomu, že tuto záležitost budou řešit, byl zde ale problém s veřejným míněním, které masivním přesunům německého obyvatelstva také příliš nakloněno nebylo. V ČSR se říkalo, že západní společnosti byly „*prodchnuty humanitním liberalismem*“.⁴⁴ O britské mírnosti vůči Němcům po válce ostatně svědčí i dříve citovaný projev ministra zahraničí z roku 1946. Odsunům příliš nepřál ani osobně Churchill, nejspíše právě kvůli oněm volbám.⁴⁵ Britským politikům se tedy téma transferů z ČSR v Postupimi vytažovat příliš nechtělo, a tak kvůli britskému váhání, americké odmítavosti a sovětskému mlčení došlo na projednávání čs. záležitostí až ke konci konference už bez účasti Churchilla.⁴⁶

Spojenci na transfer Němců koukali komplexně, nekoukali se na to jako na problém jedné země, brali to jako záležitost zahrnující nejen ČSR, ale i Polsko, Maďarsko a také uprchlíky, kteří byli v pohybu v polovině Evropy. Hlavní starosti jim ale dělalo zásobování a únosnost přesunu několika miliónů lidí do pobořeného a vyhladovělého Německa, které měli v okupační správě.⁴⁷ Zvláště proto neustále požadovali, aby hlavní roli v transferu německého obyvatelstva do Německa hrála Spojenecká kontrolní rada pro Německo, aby bylo možné počty příchozích regulovat vzhledem k momentální sociální situaci. To ale Sověti odmítali s tím, že tato rada má pravomoci nepřesahující svou působností území Německa a nemůže tedy zasahovat na území jiných států jako například ČSR. Také prohlašovali, že vůbec nepochybují o schopnosti Německa absorbovat několik miliónů příchozích.⁴⁸ Ve skutečnosti šlo ale Sovětům o to, aby co nejvíce omezili vliv Spojenců na události a politiku ve středoevropských státech, kde se chystali za pomoci komunistických stran převzít moc. Churchill už dříve nejen Američany upozorňoval, že „*na jejich frontě byla spuštěna železná opona. Nevíme, co se děje za ní.*“⁴⁹ Sovětům nešlo o to se v Postupimi se Spojenci dohodnout. Šlo jim o to, aby si zavázali československé a polské politiky a jejich voliče, což se dalo splnit schválením všech jejich odsunových požadavků, jejichž humanitární dopady Sověty, narozdíl od Američanů a Britů, příliš nezajímaly. Takto se jevíli jako vřelí přátelé ochotní podat pomocnou ruku v řešení „německého problému“ a tak i byli agitátory KSČ vyobrazováni.

⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 41.

⁴⁵ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 94.; Historie.cs, *Divoký odsun*, Česká televize, 2013.; CHURAŇ, M.: *Postupim*, 2001. s. 41 a 53.

⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 71-72.

⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 59-60.

⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 71-73.

⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 15.

Českoslovenští politici se přístupu Spojenců obávali. Dobře chápali rozpoložení západních společností a jejich názor na odsun několika miliónů lidí z jejich staletých domovů. Váhání Spojenců si vykládali jako začátek ústupu z dřívějšího slibu se věci zabývat a řešit ji a bylo jim jasné, že dohodou se západními Spojenci by se dosáhlo pouze „*minimálního programu*“. Sověti mohli pomoci s „*maximálním programem*“. Z tohoto důvodu se přimknuli čs. představitelé k sovětské straně, která byla ochotná slíbit podporu v čemkoliv. Počítalo se s tím, že se musí odsunout co nejvíce Němců a co nejdříve, než si stihnou Američané a Britové uvědomit, že se něco děje a případně se proti takovému jednání postavit. Tomu odpovídaly i plány připravované již v roce 1944: „*Je třeba, abychom si mnoho vyřídili sami hned v prvních dnech po osvobození.*“⁵⁰ Když se v březnu 1945 v Moskvě připravoval vládní program a sestavovala vláda Národní fronty proběhl mezi národním socialistou Jaroslavem Stránským a Klementem Gottwaldem: „*Cizí vlády, které dostaly naše memorandum, daly nemastné prohlášení. Tu jsme se nespoležali na pomoc Anglie a Ameriky.*“ Gottwald odpověděl: „*Západní velmoci už transfer odmítly. Při jednání o příměří s Maďarskem Balfour a Harriman odmítli, aby transfer přišel do podmínek příměří, Molotov byl pro. Hodně nám pomůže Rudá armáda.*“ „*Hodně nám pomůže Rudá armáda*“ jsou slova, která vypovídají o tehdejší čs. orientaci v hledání podpory.

Proč tedy nakonec Spojenci „*uznali, že určité vysídlení je nezbytné*“, když „*neměli v úmyslu vysídlování podněcovat nebo se k němu zavazovat v případech, kdy byla možná jiná řešení*“?⁵¹ Velkou roli hrálo právě to, že vysídlování z ČSR, tzv. *divoká fáze odsunu*, začala už před Postupimskou konferencí, v jarních poválečných měsících, právě ve spolupráci se sovětskými vojsky v jejich německé a rakouské okupační zóně. Spojenci se o odchodech Němců z ČSR dozvěděli, netušili však, že o nich mají Stalin a Molotov mnohem lepší informace, než na konferenci přiznávali, protože, jak řekl Gottwald, „*Rudá armáda hodně pomáhala*“. Příkladné je, že Stalin na postupimských jednáních tvrdil, že neexistuje žádná separátní dohoda mezi ČSR a SSSR o vysídlování Němců, a že veškerá iniciativa v této činnosti pochází ze strany čs. orgánů, což byla vlastně pravda, zároveň ale Sověti nijak nebránili přechodům Němců přes hranice.⁵² Tehdy ještě západní představitelé doufali, že Československo nepodlehne totální vládě komunismu. Dosti v této věci spoléhali na prezidenta Beneše a další politiky, o kterých si mysleli, že zajistí aspoň částečné prozápadní směřování země. Chápali, že německá otázka je jedna z nejdůležitějších vnitropolitických otázek, že nenávist vůči všemu německému je příliš vystupňována, a že na ní závisí veškerá možná

⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 39-41.

⁵¹ TAMTÉŽ, s. 86.

⁵² STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 91.; CHURAN, M.: *Postupim*, 2001. s. 67.

politická podpora, kterou „jejich“ politici mohli získat. Nechtěli proto přitěžovat Benešovi tím, že by se otevřeně odsunům Němců postavili a tím ztížili jeho pozici. Dále se od Stalina dozvěděli, že byly v ČSR vytvořeny takové podmínky, že Němci nemají na výběr než odejít. Neřekl jim, kdo se na vytvoření těchto podmínek podílel, pouze sdělil, že čs. vláda na jakékoliv výzvy odpoví, že to je spravedlivý hněv lidu, který roky trpěl pod německou okupací, a na kterých nemá státní moc žádný podíl. Spojencům došlo, že ať budou chtít nebo ne, odsun proběhne (ostatně se tak už dělo) samostatnou akcí Čechoslováků za tolerance nebo tiché podpory Sovětů.⁵³ Souhlasem nebylo co ztratit. Americký prezident Truman se po Postupimi vyjádřil k schválenému československému požadavku na odsun miliónů lidí takto: „*V Postupimi jsme byli postaveni před hotovou věc a okolnostmi přinuceni souhlasit. Byl to svévolný akt násilí.*“⁵⁴ Spojenci v podstatě souhlasili s odsunem jenom proto, že chtěli mít aspoň nějaký vliv na to, co se v ČSR děje. Chtěli mít možnost aspoň nějak regulovat přisun lidí do Německa, a i proto chtěli, aby odsun probíhal organizovaně a humánně, ne divoce a násilně. Jednak tímto požadavkem neztratili podporu svých občanů, jelikož informace z Československa o tom, že dochází k různým excesům prosakovaly i na Západ, a druhak tak mohli regulovat počty přesouvaných. Zároveň tímto souhlasem s vlastně již existující realitou získali diplomatické body pro pozdější jednání se Sověty o záležitostech uspořádání v Německu, Rakousku apod. Je ilustrativní, jak později opadala vůle Američanů se nadále podílet na odsouvání Němců do svých spojených okupačních zón ve chvíli, kdy bylo jasné, že další jednání se Sověty nebudou snadná, a že ony diplomatické body už nejsou tak výhodné jako dříve.⁵⁵ Přestože bylo na konferenci ujednáno, že veškeré dosavadní odsuny mají být zastaveny a nemá v nich být pokračováno, dokud nebude vše vyjasněno a zorganizováno, aby mohl odsun proběhnout spořádaně a humánně (*orderly and humanly*), nestalo se tak. Závěrečná zpráva Postupimské konference totiž nebyla mezinárodně závazná a ČSR ji za takovou ani nepovažovala.⁵⁶ Divoký odsun pokračoval se sovětskou pomocí a A. von Arburg toto postupimské období popisuje jako jeho třetí etapu.⁵⁷ Stále platilo, že čím dříve, tím lépe. Odhaduje se, že od jara do konce roku 1945 bylo odsunuto 700 000 až 820 000 lidí, z nichž asi 80 % odešlo do sovětské okupační zóny.⁵⁸

⁵³ TAMTÉŽ, s. 73-75, 78.

⁵⁴ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 92.

⁵⁵ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 240-241 a 245.

⁵⁶ CHURAN, M.: *Postupim*, 2001. s. 79-82.

⁵⁷ Historie.cs, *Divoký odsun*, Česká televize, 2013.

⁵⁸ ARBURG, Adrian von - STANĚK, Tomáš: *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Soudobé dějiny, roč. 13, čís. 3-4, 2006. s. 374.

V době organizovaného odsunu se poměr mezi odsunutými do americké a do sovětské okupační zóny otočil. Přesto byli Američané mírnější než Sověti. Transportní vlaky někdy nepouštěli, pokud v nich byli nemocní, příliš staří, než aby mohli přežít cestu, nebo těhotné ženy a příliš malé děti. Požadovali odsuny kompletních rodin. Dříve také nedovolovali vyhánět Němce v rámci divokého odsunu ze své strany demarkační linie, neumožňovali zde nastolení české správy hned po osvobození a ani vzniku narychlo sestavovaných revolučních jednotek, které se často na odsunech i excesech podílely. Také se Němců zastávali při nespravedlivých útocích ze strany Čechů a dostávali se kvůli tomu pod palbu kritiky. Ministr informací, komunista Kopecký roku 1948 tvrdil, že „*US Army do západních Čech spěchala ne kvůli osvobození národa, ale aby pomohla zachraňovat sudetské Němce, nacisty, gestapáky, esesáky a zrádce.*“⁵⁹

Na domácí politické scéně bylo vypořádání se s Němci jedním z hlavních témat ve volbách do Ústavodárného shromáždění roku 1946. Tehdejší přístup politických stran popisuje citace ze *Svobodného zítřku*: „*Naše politické strany se tu navzájem hlídají, každá dává na ty druhé pozor, aby se neodchýlily od radikálního stanoviska, ...každá se zároveň stará, aby ji ty ostatní ve zdůrazňování tohoto stanoviska nepřekonaly... Politická strana, která by na sebe uvalila podezření, že to s požadavkem národního státu bez menšin nemyslí doopravdy, podepsala by tím nad sebou rozsudek smrti.*“⁶⁰ Nejvíce na transferu Němců bezpochyby profitovala KSČ, jelikož ministerstvo vnitra se na celé záležitosti s ministerstvem národní obrany nejvíce podílelo. Ministr vnitra byl komunista Václav Nosek a ministrem národní obrany byl nestraník (od r. 1948 komunista), zato velitel československých sil v SSSR, Ludvík Svoboda. S odsunem byly spojeny i majetkové konfiskace, přidělování bytů a správcovství nad živnostmi atd., a to vše měli na povel komunisté, kteří na těchto záležitostech měli zvláštní zájem i vzhledem k jejich plánům na znárodňování majetku v následujícím období.⁶¹ Ostatně se vděčnost za komunistický postup v pohraničí projevila i na výsledcích voleb z roku 1946, kde je jasně patrné, že KSČ drtivě vyhrávala právě v bývalých Sudetech.⁶² Prostřednictvím KSČ si sympatie lidu samozřejmě získával i Sovětský svaz, zvláště díky své zásadní roli při průběhu divokého odsunu, kdy byly emoce vůči všemu německému po skončení války nejrozjitřenější. S tím je pochopitelně také spojena dříve zmíněna komunistická kritika Američanů.

⁵⁹ Historie.cs, *Divoký odsun*, Česká televize, 2013.; STANĚK, T.: *Odsun*. 1991. s. 61, 104-105, 125, 129, 172, 177, 186 a 228.

⁶⁰ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 182.

⁶¹ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 57 a 183.; Historie.cs, *Jak prohráli válku*, Česká televize, 2014.; ARBURG, Adrian von - DVOŘÁK, Tomáš - KOVAŘÍK, David a Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno 2010. s. 269.

⁶² Němcům bylo volební právo odebráno již v létě 1945; STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 201.; Grafická příloha č.1.

Zajímavé je sledovat posun ideového přístupu čs. komunistů vůči Němcům v průběhu pouhých několika let. Původně totiž zejména v roce 1943 a částečně i roku 1944 nebyli přesvědčeni o tom, že by mělo být poválečné vyrovnání s německou menšinou tak tvrdé a vyzdvihovaný byl zejména internacionální rozměr komunismu a supranacionální příslušnost ke společenským třídám. Tento přístup vycházel z jejich meziválečné politické orientace, kdy dokonce mluvili o ČSR jako o imperialistickém státě a požadovali rovná práva i pro Poláky a Němce a další národy Československa.⁶³ V únoru roku 1944 v Británii komunisté sestavili program Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova, kde se píše o potrestání a odsunu fašistů, automatickém přidělení občanství antifašistům a možnosti opce pro zbylé Němce. Také se počítalo s aktivní „očistnou“ rolí antifašistů mezi sudetským obyvatelstvem.⁶⁴ Po čase se ale přístup komunistů díky vlivu K. Gottwalda, který se dozvěděl o Stalinových transferových plánech, začal měnit.⁶⁵ Na sklonku roku 1944 už byli komunisté jasně nakloněni radikálnímu řešení a v lednu 1945 tento záměr otevřeně proklamovali.⁶⁶ Později ale prezident Gottwald ve svých projevech mluvil úplně jinak a odmítal kolektivní vinu Němců. Doslova říkal na zasedání ÚV KSČ 24. února 1950 toto: „*Musíme v naší každodenní práci... zlikvidovat ještě někdy i do našich řad zasahující názor: Němec jako Němec, není to pravda. Není Němec jako Němec.*“⁶⁷ Toto heslo se začalo užívat k získání důvěry německého obyvatelstva, aby byla podpořena jejich aktivní účast na socialistickém budování. Najednou se opět začal v souvislosti s existencí socialistického východního Německa zdůrazňovat internacionální rozměr německé otázky. Dále se akcentovalo místo národnostního dělení, dělení třídní.⁶⁸

To vše působí dosti paradoxně, protože se z původně zatracovaných lidí záhy stali lidé velebení, jelikož většina Němců, kteří v Československu zůstali, byla dělnického původu. Konkrétně se k roku 1950 z ekonomicky aktivních Němců vykazovalo 89,6 % dělníků a 8,7 % tzv. *ostatních zaměstnanců*, jak byli označováni lidé na většinou méně kvalifikovaných manuálních a pomocných pracích.⁶⁹ O to paradoxněji působí nejasné a nekonkretizované

⁶³ CHURANĚ, M.: *Postupim*. Praha 2001. s. 42-43.

⁶⁴ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 36-37.

⁶⁵ Na jednání s Benešem v Moskvě roku 1943 ale ještě stál za právem Němců optovat pro čs. občanství.

⁶⁶ TAMTĚŽ, s. 35,41,47 a 57.

⁶⁷ Kontrast s jeho projevem z 11. května 1945: „*Nová republika bude státem slovanským, republikou Čechů a Slováků. Němce a Maďary, kteří se těžce prohřešili proti našim národům a republice, budeme považovat za zbaveny státního občanství a přísně je potrestáme. Národní výbory necht' s tím začnou ihned. Zneškodněte všechny aktivní nacisty a jejich majetek zajistěte ve prospěch národa a státu. Zajistěte a do národní, veřejné správy dejte majetek Němců, zrádců a kolaborantů. Na venkově připravte konfiskaci půdy, která patřila cizácké šlechtě, Němcům, zrádcům a kolaborantům.*“

⁶⁸ STANĚK, T.: *Německá*, Praha 1993. s. 101.

⁶⁹ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 94-95.; STANĚK, T.: *Německá*, 1993. s. 94.

zprávy o jednání čs. vlády s představiteli NDR z roku 1956 o možnosti návratu asi 60 000 Němců zpět do ČSR, údajně z podnětu Sovětského svazu.⁷⁰

Roli v obratu vztahu komunistů, a tím pádem i celého československého státu, vůči Němcům hrál vznik Německé demokratické republiky, nazývané jako východní Německo. Tento socialistický stát, který vznikl roku 1949 pod taktovkou sovětských okupačních vojsk, totiž záhy navázal dobré vztahy s komunistickým Československem. Jeho vznik komentoval K. Gottwald takto: „*Vytvoření Německé demokratické republiky znamená mezník nejen v dějinách Německa, nýbrž i událost historického významu pro další vývoj v Evropě a pro příští vztahy mezi našimi národy.*“⁷¹ Vztahy s politiky ze sovětské okupační zóny začaly být navazovány už roku 1945. Tehdy se totiž významná část antifašistů na popud vnitřní diskuse komunistů a sociálních demokratů rozhodla také přesídlit do Německa, jelikož nálady ve společnosti nebyly ani vůči antifašistům příznivě naladěny, a to především v běžném každodenním životě. Sověti a německé úřady, kde na klíčových postech seděli členové SPD (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) a KPD (*Kommunistische Partei Deutschlands*), souhlasili s tímto postupem, jelikož v něm viděli příležitost posílit vlastní řady o další levicové politiky, kteří jim pomohou v dalším vnitropolitickém boji ve své zóně. Mnozí antifašisté po nějakém čase přesídlovali i do západních okupačních zón s podobnou vidinou, ovšem, jak dnes víme, komunistický převrat se v západním Německu nekonal.⁷² Stanovisko východoněmecké strany shrnuje projev W. Ulbrichta k čs. státnímu svátku roku 1949: „*Vůbec pro nás neexistují otázky hranic nebo otázky národnostně politické, které by měly být ještě řešeny. Českoslovenští Němci... byli přijati v Německu jako rovnoprávní občané a našli tam svůj domov.*“ Výmluvná je i společná deklarace z června 1950 říkající, že „*vlády obou států zdůrazňují, že odsun Němců z Československé republiky je nezměnitelný, spravedlivý a definitivně vyřešený.*“⁷³

⁷⁰ STANĚK, T.: *Německá*. 1993, s. 95-96.

⁷¹ STANĚK, T.: *Německá*. 1993, s. 96-97.

⁷² STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 94-95 a 259.

⁷³ CHURAN, M.: *Postupim*, Praha 2001. s. 88.; STANĚK, T.: *Německá*, 1993. s. 97.

Naproti tomu vztahy s „reakční“ SNR, byly dosti vyhrocené zvláště kvůli německé otázce a kvůli sovětské zahraniční politice. Komunisté si chtěli stávající Němce v ČSR podržet, kvůli jejich pracovnímu potenciálu, SNR zase prohlašovala, že československé Němce stále považuje za svoje občany, mají tedy její občanství a mohou žádat o repatriaci do svojí země. Tou dobou navíc mnoho domácích Němců stále pozbývalo čs. občanství a když jim bylo volně nabízeno československými úřady v roce 1952, mnozí odmítli. Nakonec tuto právní přetahovanou o občany čs. komunistické vedení vyřešilo zákonným přidělením občanství pod hrozbou pokut, pronásledováním, perzekuce.⁷⁴

⁷⁴ TAMTÉŽ, s. 108-117.

3. 2. Odsun v číslech

Již tradičním problémem při studiu odsunu německého obyvatelstva z Československa jsou nepřesné demografické údaje. Poslední velký předválečný census byl totiž uspořádán naposledy v r. 1930, a i když německá státní moc provedla některá sčítání v době okupace, nebylo vlivem masivní migrace ke konci války jasné, kolik Němců vlastně na československém území je. Divoký odsun se svou neorganizovaností a živelností také přesným údajům příliš nepřál. Z tohoto období máme pouze některé československé a sovětské, případně americké odhady, ale dost často se liší, a to i v případě, že mají stejného původce. V organizovaném odsunu se dělaly soupisy vystěhovalců, ale mnoho osob bylo původem z Říše, a i v této době stále část lidí odcházela samovolně. V okupačních zónách se později i sepisovaly počty lidí, kteří pocházeli z ČSR, ale problém je, že spousta sudetských Němců odešlo za války do armády, někteří padli, někteří se vrátili a někteří setrvali v zahraničí. Také hranice nebyla neprodyšná, a i v letech po odsunu se stále objevovaly případy, kdy je Němci překračovali z rozličných důvodů. Jednoduše řečeno v počtech hraje příliš mnoho neznámých, než aby mohly být 100% přesné, a tak je třeba čísla brát s rezervou a pouze orientačně.

Pro ilustraci některé počty v pohraničí s daty: 9. prosinci 1945 se zde nacházelo a 1 918 181 Němců z toho 51 776 antifašistů, 26. května 1946 to bylo 1 544 202 Němců a 51 212 antifašistů. Přes léto 1946 dosáhla intenzita transportů maxima, takže 18. srpna 1946 to bylo už jen 941 152 Němců a z toho 120 017 specialistů a antifašistů a 16. září 1946 pouhých 397 697 Němců a z toho 43 738 antifašistů. Když 29. října 1946 odjížděl poslední velký transport z nádraží u Karlových Varů, mělo v českých zemích setrávat asi 250 000 Němců. Menší migrace pokračovaly a ke konci roku 1946 mělo v českých zemích být ještě asi 225 000 Němců včetně 10 000 německých manželek čs. státních občanů. Z oněch 225 000 mělo podle původního plánu po zimě, na jaře 1947, opustit zemi ještě 77 000 a z toho bylo 19 000 evidovaných jako antifašisté.⁷⁵ Kvůli nepříznivým náladám ve společnosti a nejistotě vyvěrající z volání po revizi antifašistických osvědčení se zájem o vysídlení mezi antifašisty v roce 1947 zvýšil a většina jich odešla. Ke konci roku 1947 je jich evidováno už pouhých 20 000 a ke konci 40. let mělo antifašistů s osvědčením o čs. státním občanství být pouze 6000.⁷⁶

⁷⁵ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 114, 199, 210, 216 a 232.

⁷⁶ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 289.

Když bylo jasné, že kvůli zhoršující se mezinárodní situaci a také sociální situaci v Německu jsou hromadné transporty pro Spojence i Sovětský svaz uzavřeny, muselo se domácí čs. vedení vypořádat s tím, že zde neplánovaně zůstane větší množství Němců. To se jeví jako dost problematická záležitost, protože bylo třeba zajistit tehdejší státně bezpečnostní zájmy a zbytek Němců integrovat do života většinové společnosti, která se tou dobou stále vyznačovala silnou averzí vůči všemu německému.

V průběhu roku byla postupně rušena nebo uvolňována velká část omezujících právních a majetkových omezení uvalených na Němce hlavně v létě a na podzim roku 1945. Srovnala se jejich mzda s tou českou, bylo jim umožněno se více podílet na veřejném životě a také se pohybovat po veřejném prostoru. Následoval ideologický veletoc ze strany KSČ popsany výše. Také bylo na přelomu let 1947 a 1948 rozhodnuto, že budou zbývající Němci aspoň rozmístěni po vnitrozemí, aby jich byla v pohraničí co nejmenší koncentrace kvůli „*stálému ohrožení státní bezpečnosti*“.⁷⁷ Cílem také bylo rozptýlit Němce v jinak homogenním československém prostředí tak, aby se urychlila jejich asimilace. Do těchto přesunů byly začleňovány pouze celé rodiny a vyjmuti bývali antifašisté, specialisté s ochrannými legitimacemi a osoby ze smíšených manželství. V některých případech byli Němci přesouváni i na Slovensko.

Vyskytovaly se, jako v dřívějším období, případy, kdy zaměstnavatelé svoje německé pracovníky označovali za nezbytné a chtěli si je ponechat, ačkoliv jejich odbornost tomu neodpovídala. Dříve se vyplatilo podržet si německé pracovníky kvůli nižším mzdám, které jim byly vypláceny. Časem ovšem postupně přibývaly i pochvaly na jejich pracovitost a nadprůměrnou výkonnost. Zprávy o německých pracovnících doslova sdělovaly, že „...*leckde je výkon německých dělníků vyšší než českých.*“, a že zejména specialisté jsou „...*pilnými pracovníky.*“ Dokonce byla vyzdvihována jejich soutěživost s českými dělníky. Tato slova chvály byla však spíše v menšině, společnost byla stále nepřátelsky naladěná a Rudé Právo před rokem 1949 za sebemenší projevy uznání často kritizovalo jiné tisky a hrálo na nacionální nótu.⁷⁸

⁷⁷ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 261.; STANĚK, T.: *Německá*. 1993. s. 103-104.

⁷⁸ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 79-81, 160, 241, 293, 303, 316-317, 358-360 a 363.; STANĚK, T.: *Německá*, 1993. s. 104-105, 112.; RP například strhalo prohlášení, že se Němci významně podíleli na splnění cílů dvouletky.

I přes dílčí uvolňování byla německá menšina stále diskriminována v mnoha směrech. Nejcitelnějšími byla asi omezení jazyková a školní, jelikož neexistovala možnost, aby se německé děti⁷⁹ učily v mateřštině a ve veřejném životě užívání němčiny prakticky neexistovalo. Dosáhnout středního nebo vysokého vzdělání jakožto Němec v této době bylo velmi těžké. Veškeré tradice a jazyk se tedy předávaly pouze v rámci rodiny. Sociální soustava německé komunity, která tu existovala dříve, byla v důsledku sídelních, sociálních, edukačních, profesních, ekonomických i politických změn naprosto zdemolována. Dalším citelným zásahem do práv Němců byla možnost ze strany státu prostřednictvím ONV přidělovat je na jakoukoliv práci a je nutno říct, že to byla většinou práce manuální, fyzicky náročná a neperspektivní. Často byli přidělováni tam, kam Češi sami nechtěli. Vlastně byli Němci na sklonku 40. let něco jako státní otroci. K vyrovnání s Čechy došlo až v důsledku sporů ČSR a SNR o občany, kdy bylo všem Němcům uděleno čs. občanství a tím i práva.

V důsledku těchto socio-ekonomických tlaků, asimilační politiky, přesunů atd. se při sčítání lidu v roce 1950 mnoho Němců přihlásilo již k české národnosti.⁸⁰ Z původních 225 000 z konce roku 1946 se v českých zemích na základě vlastního subjektivního vyjádření, nikoliv na základě původu nebo mateřského jazyka v roce 1950 registrovalo 159 938 Němců, což tehdy tvořilo 1,8 % celkové populace českých zemí.⁸¹

Celkový pokles obyvatel Československa a pohraničí skvěle demonstruje následující přepočítání osob na kilometry čtvereční. Zatímco roku 1930 byla hustota osídlení v Čechách 137 osob/km² a na Moravě a ve Slezsku 133 osob/km² roku 1947 to už bylo jen 108 osob/km² v Čechách a na Moravě a ve Slezsku 117 osob/km². Co se týče českého pohraničí to mělo hustotu osídlení roku 1930 podobnou jako zbytek Čech, a to 136 osob/km² a moravskoslezské pohraničí mělo 123 osob/km². Roku 1947 už ale v českém pohraničí žilo jen 82 (!) osob/km² a v moravskoslezském 91 (!) osob/km². To znamená obrovský pokles o 54 a 32 osob/km². Při přepočtu na ještě menší správní jednotky dojdeme k tomu, že 12 okresů v Čechách mělo hustotu zalidnění 50 a méně osob/km², a to už jsou skoky o 86 a více (!) lidí oproti průměru.⁸²

⁷⁹ V r. 1948 bylo ve školkách 1215 německých dětí, v národních školách 14 467 a v měšťankách 1725.

⁸⁰ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 363-365.

⁸¹ TAMTĚŽ, s. 365.; *Historický GIS*.; STANĚK, T.: *Německá*, 1993. s. 86-87.

⁸² STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 246.; Grafická příloha č. 2, 3 a 4.

3. 3. Odsun v hospodářství

Při plánování odsunu se od začátku počítalo s tím, že cca 3 milióny lidí představují pro přibližně 15 miliónový stát dost velký ekonomický potenciál. Zvláště pak proto, že oblasti pohraničí byly poměrně bohaté díky svému průmyslu, který měl úspěchy i v exportu do zahraničí. Mělo se tedy odsouvat co nejvíce osob a co nejrychleji, ale nemělo to ohrožovat pokračující chod výroby i zemědělství. Již 8. června 1945 proto vydalo ministerstvo vnitra směrnici, že se z odsunu mají vyčlenit nejen specialisté a odborníci, ale i ti zaměstnanci, kteří jsou nutně zapotřebí k udržení výroby v důležitých odvětvích.⁸³

Problémem bylo, nakolik si vedení státu připouštělo konečné ekonomické dopady. Z jejich tehdejších vyjádření vyplývá, že ne příliš, nebo že je považovali za nedůležité oproti tehdejším bezpečnostním problémům. Např. Klement Gottwald prohlašoval, že hlavní pozornost musí být věnována „*politické národní a státní stránce věci a všechno ostatní jí musí být podřízeno*“.⁸⁴ Prognózy budoucího hospodářského vývoje byly pozitivní a některé dokonce pochybovaly, že se nějaké otřesy ekonomiky dostaví, a pokud ano, tak pouze minimální. Úbytek pracovních sil měl být pouze dílčí a přechodný, krátkodobý problém. Plánem totiž bylo vysídlit Němce postupně, ponechávat tu vždy tu část jejich populace, která byla třeba pro chod toho nejdůležitějšího průmyslu a zemědělství, a i tu postupně v pohraničí nahrazovat novými osídlenci, navrátilci z těžkého nasazení, nebo reemigranty například z řad Volyňských a Banátských Čechů, dokud nebudou všichni Němci kromě těch ze smíšených manželství a zbývajících antifašistů definitivně vysídleni.⁸⁵

Také se plánovalo nezachovat v pohraničí veškerý průmysl, protože by bylo špatnou politikou „*ponechávat Němce jen proto, aby závody zůstaly v Čechách v chodu a nebyly přemístěny tam, kde jsou slovenské pracovní síly*.“ Hovořilo se o tom, že odchod německých pracovníků je pouze povzbuzení a vzpruhou čs. pracovní morálky, a že „*každý z českých lidí musí pracovat za dva*“.⁸⁶ Pro účely restrukturalizace a přemístění průmyslu v Československu bylo zavedeno rozřazení všech podniků do tří sekcí: A, B a C. Ve skupině A byly ty podniky, které měly zůstat v provozu, skupina B měla být dočasně uzavřena a podniky ze skupiny C, měly být přemístěny nebo kvůli válečnému poškození, nerentabilitě nebo nedostatku pracovních sil zdemolovány.⁸⁷

⁸³ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 120.

⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 60.

⁸⁵ I optimistické prognózy předpokládaly, že se do roku 1948 vrátí z ciziny asi 130 000 a více lidí, ovšem do konce roku 1946 přišlo pouze asi 55 000.

⁸⁶ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 292.

⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 158, 290-292 a 305.

Do skupiny A spadalo 2260 podniků s 286 000 zaměstnanci, z toho 142 000 Němců. Do skupiny B spadalo 1528 podniků a do skupiny C pak 1910.⁸⁸ V květnu 1945 mělo být v průmyslových závodech v bývalých Sudetech zaměstnáno 410 000 pracovníků a z toho mělo být 290 000 osob německé národnosti. K 31. srpnu 1945 byl registrován v průmyslu téměř 1 milion lidí, z něhož bylo přibližně 210 000 Němců. Nejvíce Němců mělo být činných v textilním průmyslu (~53 000), průmyslu železa a kovů (~32 000), báňském (~30 000), sklářském (~12 000) a chemickém (~11 000). Největší procentuální podíl německý zaměstnanců byl v průmyslu sklářském (45,4 %), textilním (45 %), kamene, zemin a keramiky (32,2 %) a v báňském (26,8 %).⁸⁹

Ke konci roku 1945 se podíl Němců zaměstnaných v průmyslu v pohraničí pohyboval ještě nad 50 %.⁹⁰ V dubnu roku 1946 množství Němců činných v průmyslové oblasti činilo asi 210 000 osob (~20 % všech zaměstnanců) z toho bylo 184 000 v pohraničí, kde tvořili podíl 46,5 %. Nejvíce jich bylo v rámci českých zemí zaměstnaných v textilním průmyslu (~56 000), báňském průmyslu (~37 000) a průmyslu železa a kovů (~29 000). S 9 000 zaměstnanci měli německí pracovníci největší podíl ve sklářství (39,8 %). Dalšími obory s významným podílem německých dělníků byli například textilní průmysl (35,8 %) a báňský průmysl (31,5 %).⁹¹

První zaškobrtnutí v hospodářství byla zaregistrována v druhé polovině roku 1945, kdy všichni váleční zajatci nasazení na práce již dávno odešli a mnoho Němců bylo v internačních táborech. Plně se ale nesnáze začaly projevovat zjara 1946, a to jak v zemědělství, tak v průmyslu. Všude byl nedostatek pracovních sil a očekávané reemigrační posily se stále nedostavovaly.⁹²

Začaly se množit názory, že by možná stálo za úvahu odsuny pozdržet a více rozšířit okruh Němců, kteří se mohli zaměstnat. Některé úvahy dokonce vedly k omezení počtu odsunovaných osob, volaly po větším využití německého pracovního potenciálu a později německé dělníky asimilovat. V průběhu roku 1946 tedy začalo přibývat případů osob a výrobních odvětví, ve kterých došlo ze strany oficiálních míst k oddálení vysídlení.⁹³

Kvůli mohutnému odsunu z léta roku 1946 se ovšem hospodářské problémy země stupňovaly, chyběly statisíce pracovníků v zemědělství, četné regiony byly „podosídleny“ a chybějící dělníky se nedařilo nahrazovat.⁹⁴ I přes žádosti vedení místních podniků na ponechání

⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 292.

⁸⁹ TAMTÉŽ, s. 155-156.

⁹⁰ TAMTÉŽ, s. 58.

⁹¹ TAMTÉŽ, s. 291.

⁹² TAMTÉŽ, s. 314.

⁹³ TAMTÉŽ, s. 292-293 a 314-315.

⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 246 a 296.

německých dělníků centrální moc z obavy, aby Američané nezastavili dobře probíhající odsun, pokračovala v nastaveném kurzu. Předseda vlády Klement Gottwald 8. července 1946 při rozhovoru pro zahraniční tisk uvedl, že je prestižním závazkem československého lidu dokázat dobře hospodařit i bez Němců. Prezident E. Beneš 17. července při projevu v Ostravě vyzdvihoval českou energii a inteligenci, která měla nahradit úbytek pracovních sil. Dle usnesení vlády se překotná ztráta německých pracovních sil měla kompenzovat dílčími a komplexnějšími opatřeními s cílem maximálního využití domácích zdrojů a rezerv.⁹⁵

Odsuny bylo zasaženo především pohraničí, které se v některých regionech prakticky vylidnilo. V srpnu 1946 dokonce musela být v některých oblastech zavedena krizová opatření, byla vyhlášena tříměsíční pracovní povinnost mladých narozených v letech 1927 a 1928, kteří vytvářeli pracovní brigády především v nedostatečně obsazeném zemědělství. Ačkoliv komunisté nadále razili oficiální nótu nutnosti odsunu a vyzdvihovali státně bezpečnostní zájmy, noviny (s výjimkou Rudého práva) psaly o obrácení odsunu proti zájmům ČSR, zejména ve spojitosti s personální krizí doma a vzrůstající konkurencí v zahraničí, kterou sudetští Němci tam vysídlení pozvedali svými odbornými znalostmi.⁹⁶ Tato kombinace ohrožovala především úspěšná exportní odvětví jako např. sklářství a bižuterii. Dále se zmiňovalo že transporty samotné společně se zásobami pro Němce na cestu, jsou nákladnější, než dají dohromady nízké platy, které se vypláceli německým dělníkům. Už i část veřejnosti začala volat po oddálení odsunu aspoň v těch nejdůležitějších odvětvích, i když samotný jeho princip nikdo nezpochyboval.⁹⁷ Zcela specificky kritická situace nastala v zemědělství. Mnoho německých sedláků odešlo na jaře a v létě 1946 a půda zůstávala ladem. K 1.srpnu chybělo v zemědělství asi 200 000 pracovníků, přičemž z těch stávajících asi 100 000 byli Němci.⁹⁸

⁹⁵ TAMTÉŽ, s. 297-298.

⁹⁶ Noviny psaly, že vysídlení Němci, „pracují proti nám dnes na plné obrátky na hospodářském poli – a to... několik měsíců po odsunu, v Německu, které je dosud v troskách.“

⁹⁷ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 300-303 a 313.

⁹⁸ TAMTÉŽ, s. 304.

Nebylo možné zachránit vše a čs. vláda včele s K. Gottwaldem⁹⁹ rozhodla dát přednost záchraně větší části průmyslu, takže nově získávané pracovní síly směřovaly především do továren, ačkoliv kvalifikace některých pracovníků byla přinejmenším diskutabilní. Mnohé příhraniční regiony se také potýkaly s nepopularitou mezi případnými zemědělskými osadníky, kvůli svým přírodním podmínkám jako např. vyšší nadmořské výšky, neúrodnost půdy apod. Z těchto důvodů bylo obecně zasažené zemědělství o to více poškozeno v podhůří a v horách a mnohé zkonfiskované usedlosti nebyly znovu osídleny.¹⁰⁰ Přestože dostupné pracovní síly byly směřovány hlavně do průmyslu stále se jich plně nedostávalo. Při přípravách dvouletky se uvádělo, že je pro něj stále třeba sehnat asi 100 000 pracovníků. Na začátku roku 1947 se v továrnách v pohraničí registrovalo 53 229 německých pracovníků, v celých českých zemích to pak bylo 58 023. V červnu roku 1947 bylo registrováno 22 746 německých specialistů s odbornými legitimacemi, k nimž bylo přidruženo 38 129 rodinných příslušníků.¹⁰¹ V září 1947 bylo v průmyslu zaznamenáno asi 50 000 německých dělníků, z toho bylo 20 000 legitimovaných odborníků. V polovině roku 1949 bylo registrováno 25 000 - 28 000 specialistů s příslušnými legitimacemi, a i s rodinnými příslušníky tvořili skupinu asi 60 000 osob.¹⁰² V průběhu roku se stupňoval tlak novoosídlenců na vystěhování i zbývajících Němců z pohraničí. Bylo mnohdy pochybováno o jejich nutné přítomnosti a např. Rudé právo přineslo kauzu, kdy závod žádal o ponechání německých pracovníků, protože „nemá kdo zametat tovární dvůr.“ S touto kritikou se pojil fenomén zaměstnávání značného počtu Němců na málo kvalifikované, značně fyzicky náročné, manuální práce, které nechtěli Češi běžně vykonávat. Na druhou stranu byly kritizované i vysoce specializované pozice v oblastech krajkářství, květinářství a jiném „veledůležitém“ odvětví, kde se zbytečně „válely tisíce Němců“. Tato kritika ovšem pocházela z tisků jiných stran. Stále platilo, že si žádná strana s Němci nezadala, KSČ v tom ale vynikala nejvíce.¹⁰³ Suma sumárum byl odsun takového množství pracovníků těžkým zásahem do ekonomiky, který celý stát i přes oficiální proklamace pocíťoval i v dalších letech. Ne, že by šlo přímo o propad, protože druhou světovou válku následoval obecný ekonomický růst, ale ve srovnání s růstem jiných států je zřejmé, že československá ekonomika mohla růst rychleji.¹⁰⁴ Odsun ovšem nebyl jediným faktorem, který v tomto hrál roli.

⁹⁹ Vláda od 2.7. v předchozí vládě byl premiér soc. demokrat Z. Fierlinger a komunisté drželi 8 pozic z 25 (9 i s Ludvíkem Svobodou na MNO a 10 s Janem Masarykem na MZV)

¹⁰⁰ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 302-305 a 309.

¹⁰¹ 10 423 v hornictví a 12 323 ve zbylých průmyslových oborech.

¹⁰² TAMTÉŽ, s. 304, 314 a 317.

¹⁰³ TAMTÉŽ, s. 309 a 316.

¹⁰⁴ Historical Statistics for the World Economy: 1-2003 AD, Angus Maddison 2021. In: <http://www.ggdc.net/> Rakousko mezi lety 1950 a 1960 vyrostlo v HDP per capita o 2 813 USD a Československo o 1607 USD

4. Nerovnosti v rozmístění německého etnika v letech po odsunu

Data z 1. listopadu 1946 a let 1950 a 1961 ukazují, že nejvyšší počet Němců v absolutních číslech se vyskytoval v těchto 14 okresech: Cheb, Falknov nad Ohří (Sokolov), Locket (od 1950 spojen se Sokolovem), Karlovy Vary, Chomutov, Jáchymov, Most, Litvínov (1950 dočasně oddělen od Mostu), Teplice, Ústí nad Labem, Rumburk, Liberec, Jablonec nad Nisou a Trutnov. Odsunete-li 90% obyvatelstva z regionu s populací 100 000 dostanete jiný výsledek než u regionu s 10 000. Je tedy potřeba poměřit, jestli v odsunu nedocházelo k nepoměřům, které by značily anomálie.¹⁰⁵

Při tomto srovnání dat z roku 1930 a 1946 zjistíme, že zatímco u většiny ze 14 okresů došlo k 90–99% odsunu obyvatel, u těchto došlo k řádově až dvojřádkově nižšímu: Falknov nad Ohří (-77 %), Jablonec nad Nisou (-79 %), Locket (-80 %), Liberec (-82 %), Trutnov (-84 %) a Most (-89 %). O to podivnější nepoměr to je vezmeme-li v úvahu, že v sousedních okresech došlo ke „standartním“ odsunům. Přesto je možné že, u okresů s hodnotami ≥ 80 % může jít pouze o vyšší počty antifašistů, smíšených manželství nebo specialistů.¹⁰⁶

Potvrzením nepoměru mezi odsuny v jednotlivých okresech je následující výpočet. Předpokládejme, že v populaci každého okresu se naskytlo 10 % obyvatel spadajících do tří oficiálních kritérií. Při porovnání počtu obyvatel, kteří v okresech žili v roce 1930 a 1946 a při srovnání s předpokládanými 10 % dojdeme k následujícím výsledkům: Jablonec nad Nisou přesáhl předpokládanou hranici (8180) o 109 % (8904), Falknov nad Ohří (5686) o 126 % (7169), Locket (3855) o 97 % (3739), Trutnov (5623) o 57 % (3211), Liberec (3002) o 80 % (2415) a Most (6130) o 14 % (874).¹⁰⁷

Vedoucími okresy ve všech statistikách jsou Falknov a Jablonec. Za předpokladu, že by se i zde jednalo o případy spadající do tří oficiálních kritérií, je s podivem, že podíl německého etnika na celkové populaci okresu Falknov je 33 % a u Jablonce 29 %. Zajímavé je, že počet Němců na Jablonecku v následujících letech (dle sčítání lidu v letech 1950 a 1961) značně poklesl, kdežto Sokolovsko si ho udrželo.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Grafická příloha č. 5, 6, 7 a 8.

¹⁰⁶ Grafická příloha č. 9.

¹⁰⁷ Grafická příloha č. 10.

¹⁰⁸ Grafická příloha č. 5.

4.1. Zbývajících 12 zvláštních okresů

Většina zbývajících okresů sice patří do vybrané skupiny 14 okresů s vyšší koncentrací německého obyvatelstva, ale málo z nich překračuje pomyslnou 10% hranici vyčleněnou pro Němce z řad specialistů a odborníků, antifašistů a členů rodin ze smíšených manželství. Z těch okresů, které vykazují vysoká absolutní čísla i vysoké podíly na celkovém místním obyvatelstvu, ji překračují pouze okresy Jablonec nad Nisou, Falknov nad Ohří, Locket, Trutnov a Liberec-město. Tyto okresy obsazují prvních 5 příček tabulky. Dále je z těch výše umístěných jmenovatelné Mostecko, které je na 13. místě v této tabulce.

Zbývajících zvláštní okresy mají následující umístění: Chebsko je 119., Karlovy Vary jsou 146., Chomutov je 127., Jáchymov 92., Teplice 120., Ústí nad Labem 153., Rumburk 107. a Litvínov byl před rokem 1950 součástí Mostecka. Koncentrace Němců na Trutnovsku je vysvětlitelná místním rozvinutým textilním průmyslem, který se zde držel až do 90. let. Textil byl jedním z odvětví, kde byly německé pracovní síly často ponechávány a využívány. Liberecko je prakticky identický příběh, navíc obě oblasti se vyznačovaly poměrně malým podílem Němců na místní populaci (~3 %). Na Mostecku se mohlo kombinovat několik faktorů. Zaprvé se v blízkosti nacházely a nacházejí uhelné doly a lomy, a zadruhé zde byl velký podíl obyvatel české národnosti. K roku 1930 zde bylo registrováno z 66 000 obyvatel přibližně 32 000 Čechů. Dále by se dal jmenovat Jáchymov, Hlučín a Teplice s Karlovými Vary. Začneme posledními zmíněnými. Případ vyššího počtu Němců v těchto dvou okresech je vysvětlitelný vyšším, v komunistickém Československu neobvyklým, zastoupením terciárního sektoru služeb v místní ekonomice. Sektor služeb je v případech těchto dvou regionů je bezpochyby spojen se specializovaným lázeňstvím. Hlučínsko bylo značným oříškem pro plánovače odsunu, a to kvůli své pohnuté historii na pomezí Pruského a Rakouského Slezka, potažmo Německa a Československa. Po 200 letech v pruské/německé říši byli Hlučičané přivítáni na základě Versailleské smlouvy zpět v české domovině. V krizových letech byli zpět přičlenění k Německu, dokonce byli povoláni do wehrmachtu a po válce měli být odsunuti. Kvůli pracovním potřebám blízké Ostravy a argumentu „proč jsme je tedy přijímali, když je máme zase vysídlovat“ ale zůstali.¹⁰⁹ Jáchymov zaznamenal velký nárůst Němců na svém území v 50. letech. Tento výkyv je spojen s přesunem dělníků do místních uranových dolů.¹¹⁰

¹⁰⁹ Hranice Československa překreslil francouzský generál. Před sto lety k němu připojil Hlučínsko, Česká televize, 2020. In: <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/moravskoslezsky-kraj/3042877-ceskoslovenske-hranice-prekreslil-francouzsky-general-pred-sto>

¹¹⁰ STANĚK, T.: *Německá*, 1993. s. 69.

5. Teorie příčin setrvání Němců na Sokolovsku a Jablonecku

Dodnes je Sokolov známý především svým těžebním průmyslem, a tak je zřejmé, že hlavní zásluhu na přežívání Němců v tomto regionu má místní průmysl a hnědé uhlí. Tomuto předpokladu nahrává i fakt, že Němců po válce na Sokolovsku setrvalo opravdu hodně a je dosti nepravděpodobné, že by nacistické silové složky umožnily existenci několikatisícové armády antifašistů v srdci Třetí říše. Ani možnost velkého množství smíšených manželství se nejeví jako pravděpodobná, jelikož před válkou populace Falknovska sestávala z více jak 95 % z Němců. Navíc byli němečtí horníci jakousi „privilegovanou“ skupinou v rámci odsunu, je tedy dost pravděpodobné, že většina původních pracovníků z místních dolů zde zůstala. U Jablonce je možné, že si tak vysokou koncentraci Němců vyžadoval velmi specializovaný sklářský/brusičský průmysl, ale Falknov kromě těžby hnědé uhlí neměl srovnatelné průmyslové odvětví v dostatečně významném rozsahu. Stejně tak Loket, který byl později do Sokolovska zahrnut. Přesto jsou vysoká čísla podivná a těžko si lze představit, že by v těžbě byly tisíce pozic, na které by se nedala najít náhrada. Jestliže vedení státu dovolilo zůstat tak velkému množství Němců navzdory tomu, že všude jinde odsouvalo doslova miliony lidí, indikuje to hned několik věcí: 1) Původní Němce nešlo nahradit československou nebo jinou pracovní silou, 2) Funkčnost sokolovského průmyslu vyžadovala pracovní sílu, 3) Celostátní ekonomika se nemohla obejít bez fungujícího Sokolovska. Dle statistik i dobových záznamů pohraničí nebylo po válce nikdy plně dosídleno a ostatně většina regionů ani dnes nedosahuje svojí předválečné populace, a to z prostého důvodu – nebylo na to dost lidí.¹¹¹ Je tedy klidně možné, že sokolovské uhlí bylo sice stále potřebným artiklem, ovšem nikdo z vnitrozemí se nehrnul do pohraničí, kvůli tomu, aby dřel v uhelných dolech, a tak tam Falknovští zůstali. Výše popsaná posloupnost tedy vedla k tomu, že mnohým Němcům bylo umožněno žít v regionu i nadále. Ne že by se vyznamenali v boji proti fašismu, nebo specializací v oboru, jenom nikdo nechtěl jejich práci, kterou nakonec někdo přece jen musel udělat, protože to vyžadovalo celostátní hospodářství.

¹¹¹ Grafická příloha č. 11.

Jablonec je známý svým tradičním sklářstvím a bižuterií, které tu jsou dodnes silně zastoupeny. Mimo výrobu skla se dnešní jablonecký průmysl zabývá také výrobou mincí. Ta je reprezentována Českou mincovnou, která vyrábí kovové peníze kromě České republiky i pro Moldávii, Arménii, dříve i Venezuelu, Spojené arabské emiráty, nebo Libanon. Dále razí nejrůznější pamětní medaile a ocenění, včetně státních vyznamenání. Mimo tato dvě odvětví se zde vyskytují výroby na části do aut a elektrotechniky. Veškerý průmysl musí mít nějakou historii vývoje, a tak se v kapitolách o Jablonecku budeme věnovat zejména stopám těchto odvětví. Jako nepravděpodobnější teorie, proč se zde zachovala tak početná německá menšina, se jeví potřeba udržení místních specialistů. Stejně jako u Sokolovska ani v případě Jablonecka se nejeví jako příliš pravděpodobná možnost četného výskytu případů antifašistického odboje, přestože ve městě samotném žila vcelku početná česká menšina. Okres jako takový byl ale většinou německý, což způsobovalo i četné střety se zase drtivě českým Železnobrodskem. K roku 1930 bylo na Jablonecku evidovaných 73 444 obyvatel a z toho se 10 141 osob hlásilo k národnosti československé a 62 926 osob k národnosti německé.¹¹² Ani varianta velkého počtu Němců ze smíšených manželství se tak nezdá být možností pravděpodobnou. Co je ovšem podivné, je rapidní, skokový pokles Němců na Jablonecku mezi roky 1946 a 1950 ze 17 000 na pouhých 9000. Následující pokles na 8286 evidovaných k roku 1961 se dá označit za přirozený, vzhledem k asimilaci německého obyvatelstva a jeho věkové skladbě po odsunu, která budoucímu růstu naděje moc nedávala.¹¹³ Ačkoliv absolutní počty Němců na Jablonecku v čase klesaly, vysoký podíl na počtu místního obyvatelstva se udržel.¹¹⁴

¹¹² Historický GIS.

¹¹³ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 359.

¹¹⁴ Grafická příloha č.5.

6. Sokolov

6.1. Historicko-geografická charakteristika Sokolovska

První písemná zmínka o Falknovu (německy Falkenau), jak se město větší část své existence jmenovalo (do roku 1948), pochází ze 13. dubna roku 1279, ovšem osídlení v regionu bylo již dříve. Město Sokolov leží v Podkrušnohoří, v dnešním Karlovarském kraji, na soutoku řek Ohře a Svatavy s menším přítokem, Lobezkým potokem. Už v dobách příchodu Slovanů se zde usadily menší skupiny obyvatel a vytvořily první osady. Větší míry růstu však místní populace dosáhla právě až ve 13. století společně s rozmachem německé kolonizace v tehdy silně zalesněných příhraničních oblastech českých hor. Tato německá populace se zde udržela až do 20. století s drtivě převažujícím poměrem Němců vůči Čechům.¹¹⁵ Co se týče územně-správního vymezení regionu, ze kterého vycházejí i statistická data Českého statistického úřadu, je to poněkud složitější, jelikož v průběhu 2. pol. 20. století docházelo k četným změnám a úpravám.¹¹⁶ Pro účely této práce tedy vymezené území bude přesně definováno okresem Sokolov, který jako administrativně-správní celek platil v 50. letech. Nejdůležitějšími městy po Sokolovu v této oblasti jsou Loket a Kynšperk nad Ohří. Dalšími významnějšími obcemi na tomto území jsou: Habartov, Horní Slavkov, Krásno, Nové Sedlo, Březová, Dolní Rychnov, Bukovany, Vintířov, Svatava a Krajková.¹¹⁷ V oblasti se vyskytovalo také větší množství dalších obcí, které po Druhé světové válce zanikly. Menší vsinky doplatily na odsun německého obyvatelstva, a ty v oblasti řídké osídleného Slavkovského lesa musely ustoupit vojenskému prostoru Prameny. Další menší i větší sídla musela ustoupit těžbě, ovšem často byla pouze “přesunuta“ mimo ložiska uhlí, takže se nedá mluvit o zániku v pravém slova smyslu. Každopádně platí, že (ne)zánik některých obcí nemohl mít za následek pokles místního průmyslu, protože často šlo o nevýznamné vsi se 100-300 obyvateli, kteří se přesunuli do jiných sídel v rámci regionu. Zánik některých sídel poukazuje spíše na posílení průmyslu v oblasti, jako například zánik obce Tisová, na jejímž místě vyrostla briketárna a tehdy také největší elektrárna v Československu.¹¹⁸

¹¹⁵ Město SOKOLOV: *Historie města Sokolov*. In: <https://www.sokolov.cz/mesto/historie-mesta-sokolov-63> [cit. 24.01. 2021]

¹¹⁶ BURDA, Tomáš - SEMOTANOVÁ, Eva - CHROMÝ, Pavel – MARTÍNEK, Jiří a další ve spolupráci s MINISTERSTVEM VNITRA: *Katalog k výstavě 100 let proměn hranic našich regionů*. Praha 2018. s. 30-38.

¹¹⁷ Grafická příloha č. 12.

¹¹⁸ BERAN, Pavel: *Zaniklé obce*. In: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?menu=222?168,72> [cit. 25.1.2021]

6.2. Vývoj Sokolovska před Druhou světovou válkou

Oblast Sokolovska a celého Karlovarského kraje je obecně ne úplně vhodná pro rozšíření zemědělství především kvůli vyšším nadmořským výškám a neúrodným půdám. Naproti tomu kraj oplývá nerostným bohatstvím, které se tu již před staletími ze zemských hlubin dobývalo. Jedna z prvních zmínek pochází už z let 965-966 od arabského obchodníka Ibrahima ibn Jakuba. První historické písemné záznamy o uhelných dolech pochází z roku 1760.¹¹⁹ Skutečný rozmach nejen těžařského průmyslu započal pod Johannem Davidem Starckem. Narodil se roku 1770 v Kraslicích při hranicích se Saskem do tkalcovské rodiny. Při obchodování zjistil, že bělejší látky jdou lépe na odbyt a při svém pobytu v Sasku objevil saský způsob bělení za pomoci dýmavé kyseliny neboli olea. Později již zpět v Čechách našel dostatek prostředků, aby si roku 1792 koupil starou slévárnu mosazi, kterou přetvořil na první chemický závod na výrobu olea v Čechách.¹²⁰ Obchodu se dařilo, ale kvůli rozšiřování výroby byl nedostatek dřeva, které bylo využíváno jako topivo. Roku 1804 tedy koupil pozemky v Davidově, nedaleko od Sokolova, kde se nacházelo uhlí. Výstavbou nového chemického závodu blízko nerostných zdrojů v duchu lokalizační teorie Alfreda Webera započala historie dolu Josefov a také zapojení Starcků do těžařského průmyslu. V následujících dekádách došlo k mohutné expanzi chemického průmyslu. V 80. letech 19. století byla zavedena nová Winklerova metoda bělení látek, chemické závody ztratily svůj původní smysl a velká většina průmyslu v oblasti se nadále orientovala pouze na důlní a lomovou těžbu.¹²¹ Syn, Johann Anton Edler von Starck, firmu náležitě rozvíjel společně s regiony Sokolovska a Plzeňska, co se infrastruktury, urbanizace a industrializace týče. Nástupnické akciové společnosti nadále pokračovaly v činnosti, a to i během První světové války a v době První československé republiky. Svého předválečného vrcholu těžba na Sokolovsku dosáhla ke konci 20. let, těsně před Velkou depresí, v době všeobecné konjunktury československého hospodářství. Negativně do činnosti místních dolů zasáhly události roku 1938, kdy museli být odstaveni ze svých funkcí židovští pracovníci a také samozřejmě odchod pár set Čechů do vnitrozemí po připojení Sudet k Říši.¹²²

¹¹⁹ *Historie*. Sokolovská uhelná, právní nástupce, a.s. In: <http://www.suas.cz> [cit. 25.1.2021]

¹²⁰ JISKRA, Jaroslav: *Johann David Edler von Starck a jeho podíl na rozvoji hornictví a průmyslu v západních a severozápadních Čechách koncem 18. a v 19. století*. Sokolov 2005.; Město SOKOLOV: *Historie města Sokolov*. [cit. 24.01. 2021]

¹²¹ JISKRA, J.: *Johann*, 2005.; Město SOKOLOV: *Historie města Sokolov*. [cit. 24.01. 2021]

¹²² JISKRA, J.: *Johann*, 2005.; BERANOVÁ VAICOVÁ, Romana: *Kniha o městě Sokolov*. Sokolov 2005. s. 113-131.; SIVÁK, Filip: *Vybrané aspekty vlivu těžby nerostných surovin na rozvoj sídelní struktury v území Sokolovské pánve*. Olomouc 2013 (magisterská diplomová práce). s. 22-35.

6.3. Druhá světová válka a Sokolovsko

V době Druhé světové války pochopitelně doly plně fungovaly, jelikož uhlí bylo strategickou surovinou. Dokonce se uvažovalo o projektu továrny na výrobu syntetického benzínu, ke kterému ovšem nikdy nedošlo. V roce 1943 činila produkce uhlí v dnešním Karlovarském kraji¹²³ 5 605 817 tun., 1944 to bylo 5 535 185 tun a v roce 1945 už jen 3 340 206 tun. Zároveň roku 1944 tvořily podíly na těžbě v Sokolském revíru tyto průmyslové společnosti: Dolové a průmyslové závody, dříve Johann David Starck – 50 %, Sudetendeutsche Bergbau A.G. – 17 %, Chebská báňská a.s., Duchcovsko-podmokelská dráha – 10 %, Chemická společnost v Ústí nad Labem – 9 % a ostatní malé společnosti a drobní těžaři – 4 %.¹²⁴

Je nutné připomenout, že těžba od svých počátků až do éry socialismu probíhala na Falknovsku/Sokolovsku především v hlubinných dolech. Po roce 1945 přišlo období širší mechanizace a do roku 1960 většina dolů přešla na povrchový způsob těžby.¹²⁵ Předposlední hlubinný důl Jiří byl zavřen roku 1968 z důvodu vydolování.¹²⁶ Po osvobození v roce 1945 bylo v provozu 24 dolů a 14 lomů. I přes přípravu jejich sabotování ze strany německé armády finální poškození byla způsobena pouze americkým letectvem, které při svém bombardování poškodilo visutou lanovku a vlečku.¹²⁷

¹²³ Vedle sokolovské uhelné pánve zde je ještě pánev chebská, ta však kvůli nízké kvalitě svého lignitového uhlí tvořila pouze cca 1% těžby z uváděných celokrajských čísel.

¹²⁴ JISKRA, Jaroslav. *Velká kniha hornictví Karlovarského kraje*. Svatava 2010, s. 43.

¹²⁵ JISKRA, Jaroslav: *Z historie uhelných lomů na Sokolovsku: od Johanna Davida Edler von Starcka po Sokolovskou uhelnou, a.s.* Sokolov 1997. s. 45-70.

¹²⁶ BERANOVÁ VAICOVÁ, R.: *Knihy*, 2005. s. 121.

¹²⁷ Státní okresní archiv Sokolov, fond Sokolov, *Kronika města 1947-1964*. [online] In: <https://www.portafontium.eu/contents/chronicle/soap-so/sokolov?language=de> [cit. 25.1.2021]; JISKRA, J.: *Z historie*, 1997. s. 45-70.; EHRENBERGER, Vlastimil a MAJER, Jirí: *Uhlé hornictví v ČSSR*. Praha 1985. s. 610-615.; SIVÁK, F.: *Vybrané aspekty*, 2013. s. 35-41.

Hned po osvobození regionu bylo jasné, že znovurozběhnutí těžby nebude nic lehkého. Veškerý průmysl v oblasti byl v zuboženém stavu, jelikož těžba a výroba v době války byla vysoce předimenzovaná a vybavení se nedostávalo náležitě údržby, navíc v podnicích často pracovali nekvalifikovaní dělníci nebo dokonce váleční zajatci, kteří nebyli tak zruční a mnoho věcí poškodili nevhodným užíváním. Investice ze strany válečného úsilí nacistického Německa samozřejmě nepřípadaly v úvahu.¹²⁸ Mnoho těžce nasazených pracovníků hned odešlo a váleční zajatci také doly opustili, nedostávalo se vybavení, protože mnohé bylo poškozeno a vlaky a vagóny byly za války odvezeny nebo zničeny, takže to málo uhlí odvážely zpočátku nákladní vozy. Byl i nedostatek materiálu jako oleje, dřevo na výdřevy do štol, a olejů do strojů. Navíc byl na obzoru odsun německých pracovníků v souladu s výsledky Postupimské dohody, Košického vládního programu a dekretů prezidenta Beneše a Němců byla v této oblasti drtivá většina.¹²⁹ Problémy se zásobováním neměl jenom průmysl těžební, ale i sklářský, a dokonce celý region. Do jara roku 1946 vážlo zásobování potravinami a pohonnými hmotami, navzdory snaze Americké armády. Krizi v zásobování skláren v Dolním Rychnově vyřešil až kompenzační obchod s Bavorskem, při kterém se směňovalo hnědé uhlí za životně důležité zásoby. O výpravě vlaků naloženými uhlím do Německa (Bavorska) a o významu pomoci Americké armády se zmiňuje dokonce i falknovská kronika psaná komunistkou, Věrou Pojarovou, zapisovatelkou místních komisí a výborů.¹³⁰

¹²⁸ Státní okresní archiv Sokolov, fond Sokolov, *Kronika města 1947-1964*. [online] In: <https://www.portafontium.eu/contents/chronicle/soap-so/sokolov?language=de> [cit. 25.1.2021]; JISKRA, J.: *Z historie*, 1997. s. 45-70.; EHRENBERGER, V. a MAJER, J.: *Uhelné*, 1985. s. 610-615.; SIVÁK, F.: *Vybrané aspekty*, 2013. s. 33-41.

¹²⁹ Ještě v roce 1948 ze 7578 pracovníků byla pouze 3,5 % Čechů a Slováků
EHRENBERGER, V. a MAJER, J.: *Uhelné*, 1985. s. 610-615.

¹³⁰ *Kronika města 1947-1964*. [online] [cit. 25.1.2021] s. 20-68.

6.4. Sokolovsko po válce

Poválečný Falknov čelil několika existenčním problémům. Ty nejzávažnější byly otázky bytová a demografická. Problémy s demografií se samy nabízejí vzhledem k plánům na počestění pohraničí, k němuž chtěly místní komise a ministerstvo vnitra dojít především prostřednictvím odsunu všech Němců a nahradit je za Čechy a Slováky z vnitrozemí nebo z reemigrace. Problémem bylo najít nové osadníky, s čímž úzce souvisí právě bytová otázka. Ačkoliv se totiž americké bombardování nedotklo přímo místního průmyslu na jaře 1945 silně poškodilo nebo zničilo přibližně ¼ města (70 domů bylo zničeno a 400 poškozeno) a většina zbylých domů byla nedostatečně elektrizovaná nebo nebyla opatřena základním hygienickým příslušenstvím. Mnoho z nich nemělo tekoucí vodu, používalo suchý záchod apod. K tomu se přidávaly faktory jako ztížená doprava (odštělené mosty), absence středních škol a po určitou dobu i vykrádání a demolice pozůstavších bytů.¹³¹

Další potíží bylo, že o bydlení a pracování na Falknovsku nebyl zájem. V rámci dekretů prezidenta Beneše byl odebrán majetek státně nespolehlivým občanům (v tomto případě Němcům) a ten měl být přerozdělen mezi nově příchozí.

Nejběžnější dělení ekonomických aktivit, kterých se všichni výdělečně činní občané nějakým způsobem účastí se rozdělují do tří sektorů: 1) primér (zemědělství, lesnictví, rybolov), 2) sekundér (průmysl)¹³² a 3) terciér (služby a obchod).

Největší problémy měla s osídlením měla osidlovací komise hlavně v sektoru zemědělství. Ze situační zprávy z ledna 1946 vyplývá, že poměr osídlených a neosídlených zemědělských usedlostí byl značně nepříznivý (290:1750). Problém s nezájmem o zemědělskou půdu v regionu mají na svědomí bezpochyby jeho fyzicko-geografické vlastnosti – vyšší nadmořské výšky, s tím související nižší roční průměrné teploty, tužší zimy a půdy nevhodné k zemědělství. A jediná půda, která neležela na svazích okolních hor byla ta v údolí řeky Ohře a zde probíhala těžba.¹³³

¹³¹ JISKRA, J.: *Z historie*, 1997. s. 63-72.; *Kronika města 1947-1964*. [online] s. 54-68.; DOHNAL, Pavel: *Dosídlování Sokolovska 1945-1948*. Sokolov 2007. s. 12-24.; SIVÁK, F.: *Vybrané aspekty*, 2013. s. 33-41.

¹³² S těžbou uhlí je to složitější, jelikož leží na pomezí mezi primérem a sekundérem kvůli svému zpracování uhlí např. v briketárnách. V této práci je nicméně označován jako těžební průmysl, a i podle užitých statistik spadá do sekundéru.

¹³³ Grafická příloha č.13.

Zkrátka nestálo za to se trmáčet do pohraničí a plahočit se tam na kamenitých svazích, když ve vnitrozemí byly podmínky k sedlačení mnohem příznivější. Nakonec se místní ONV společně s Ministerstvem zemědělství rozhodlo nechat neobsazené usedlosti být a půda se nechala zarůst travinami, čímž vznikly luční plochy k výživě dobytka.

O něco lepší situace byla v sektoru živností, maloobchodu a služeb, i když ani tam nebyla situace ideální (200:1000).¹³⁴

Postižen nedostatkem byl i sektor průmyslu včetně toho těžebního, protože většina důlního osazenstva byli Němci a čeští horníci směřovali hlavně do oblasti Ostravska, kde na černouhelných ložiscích začal po sovětském vzoru vznikat územně-výrobní komplex, jehož pozůstatky zde nalezneme dodnes.¹³⁵

Celou situaci navíc komplikovalo váhání vedoucích orgánů ohledně budoucnosti Falknova (od roku 1948 Sokolova). Při opravách bombardováním poničeného hotelu v historickém centru města se totiž narazilo na uhelné půdní vrstvy, což okamžitě podnítilo k plánování rozšíření těžby i na území samotného města a jeho přesunu jinam, jak se tomu událo v Mostě. Tyto plány na „Nový Falknov“ se sice nevyplnily, ovšem až do roku 1952 pozastavovaly a ztěžovaly jakoukoliv obnovu a regionální rozvoj z hlediska nepředvídatelnosti z hlediska investic.¹³⁶

¹³⁴ DOHNAL, P.: *Dosídlování*, 2007. s. 12-24.; *Kronika města 1947-1964*. [online] s. 20-68.

¹³⁵ EHRENBURGER, V. a MAJER, J.: *Uhelné*, 1985. s. 610-615.

¹³⁶ SIVÁK, F.: *Vybrané aspekty*, 2013. s. 41-45.

6.5. Podoba sokolovského průmyslu v době socialismu

Kvůli nepřízní okolností ohledně osidlování a také neochoty Američanů a Sovětů přijímat do vyhladovělého Německa další uprchlíky museli představitelé Československa od svých plánů upustit, starousedlíky zde ponechat, a tedy přes 30 % sokolovských obyvatel i nadále bylo německé národnosti a oficiálně byli vedeni jako tzv. „specialisté“. Také ztroskotala zmiňovaná idea „Nového Falknova“, který měl podle původních plánů čítat okolo 45 000 obyvatel, později už jen 15 000 a nakonec se roku 1952 plány ustálily na 10 000.¹³⁷

Co se týče rozdělení výdělečně činných lidí podle sektorů ze sčítání lidu z roku 1950 vyplývají tato data; v priméru se uplatňovalo 1 342 lidí, v sekundéru 15 668 a v terciéru 3 777. Nezaměstnaných bylo 157.¹³⁸ Je nutno podotknout, že do terciéru spadají vedle obchodníků, živnostníků atd. také učitelé, policisté a další veřejní činitelé, kteří svojí činností negenerují finanční profit a jejich podíl na HDP (tehdy tzv. „národní důchod“) je tedy mnohem nižší. Jelikož do priméru spadá i lesnictví a v okolí Sokolova leží lesnaté Krušné hory a v jeho těsné blízkosti je Slavkovský les. Hlavním ekonomickým hybatelem regionu tedy byl sekundér.

V regionu se vyskytovaly průmysly těžební, sklářský, textilní a chemický. Jelikož veškerý průmysl, zde byl téměř 100% německý, můžeme si význam jednotlivých odvětví ilustrovat na počtech ponechaných specialistů, kterých zde po revizi spolu se svými rodinnými příslušníky zůstalo 3 322. V těžebním průmyslu zůstalo 2 911 specialistů, ve sklářském 266, v textilním 137 a v chemickém pouhých 20. Vyskytoval se tu ještě okrajový krajkářský průmysl, který si podržel 38 specialistů.¹³⁹ O úpadku chemického průmyslu v regionu se zmiňují již předešlé kapitoly a nevykonnost chemičky v meziválečném období zmiňuje i městská kronika.¹⁴⁰ Chemický průmysl se spíše koncentroval v okolí Ústí nad Labem a textilní zase okolo Liberce a Náchoda a na Sokolovsku hrála prim těžba.¹⁴¹

¹³⁷ SIVÁK, F.: *Vybrané aspekty*, 2013. s. 41-45.

¹³⁸ Pro srovnání data z roku 1930: primér – 2191, sekundér – 15876, terciér – 5572.; Historický GIS

¹³⁹ DOHNAL, P.: *Dosidlování*, 2007. s. 27-28.

¹⁴⁰ *Kronika města 1947-1964*. [online] s. 20-68.

¹⁴¹ Grafická příloha č. 16 a 17.

Těžba od svých počátků až do éry socialismu probíhala na Falknovsku/Sokolovsku především v hlubinných dolech. Po roce 1945 přišlo období širší mechanizace a do roku 1960 většina dolů přešla na povrchový způsob těžby.¹⁴² Předposlední hlubinný důl Jiří byl zavřen roku 1968 z důvodu vydolování.¹⁴³ Ne že by dříve v oblasti neexistovala těžba lomová, ale uskutečňovala se pouze v malých měřítcích. V roce 1945 se vytěžilo 56,1 % uhlí v dolech a 43,9 % v lomech, zatímco v roce 1957 to bylo 18,2 % v dolech a 81,2 % v lomech. Došlo také k proměně z malolomů na velkolomy.

Hlavní příliv investic nastal až po roce 1954, kdy se do lomů „nalily“ stovky miliónů Kčs. Toto zpoždění bylo způsobeno nejasnostmi ohledně budoucího rozvoje regionu a využití místní půdy. Nějaký čas také zabralo nové lomy vyprojektovat, kvůli složité místní geologii, problémům s přítomností vodního toku a spodních vod, včetně nedalekých minerálních pramenů v Karlových Varech.¹⁴⁴ Bouřlivý rozvoj místní těžby v 2. pol. 50. let podporují také statistiky vytěženého uhlí v rámci karlovarského kraje.¹⁴⁵ V roce 1945 se vytěžilo 3 340 206 tun hnědého uhlí, 1946 to bylo 4 702 188 tun, 1948 už 5 184 567 tun, 1950 vyrostla na 5 881 983 tun, 1952 na 7 369 440 tun 1954 na 9 062 088 tun, 1956 na 11 532 953, ale roku 1958 vyskočila na 15 089 745 tun.¹⁴⁶

Změny ve využívání území krásně zobrazují ortofoto mapy z roku 1952 a ze současnosti (2019). Na první pohled si lze všimnout hned několika skutečností: v roce 1952 byla mnohem menší plocha území zalesněna a byla více zemědělsky využívána, dále nebyly povrchové lomy tak rozsáhlé jako v pozdějším období (např. dnes zatopený Medard nebo lom poblíž Královského Poříčí. Tento rozdíl jen podporuje tvrzení zmíněna výše.¹⁴⁷

S nárustem těžby souvisí nejen pokrok v mechanizaci a změně ve způsobu těžby, ale také demografický růst. Sokolov a okolní obce totiž mezi lety 1950 a 1961 zaznamenaly nárůst obyvatelstva o přibližně 14 000 lidí (28 %) a Sokolov samotný svoji populaci zdvojnásobil.¹⁴⁸

¹⁴² JISKRA, J.: *Z historie*, 1997. s. 45-70.

¹⁴³ BERANOVÁ VAICOVÁ, R.: *Knihy*, 2005. s. 121.

¹⁴⁴ JISKRA, J.: *Z historie*, 1997. s. 63.

¹⁴⁵ Vedle sokolovské uhelné pánve zde je ještě pánev chebská, ta však kvůli nízké kvalitě svého lignitového uhlí tvořila pouze cca 1% těžby z uváděných celokrajských čísel

¹⁴⁶ JISKRA, J.: *Velká*, 2010. s. 50-51.

¹⁴⁷ Grafická příloha č. 17 a 18.

¹⁴⁸ Grafická příloha č. 16 a 19.

V roce 1961 již platilo nové administrativně-správní členění, ovšem údaje uváděné v práci jsou vztaženy pouze k obcím spadajícím do okresu Sokolov z roku 1950

6.6. Československé socialistické hospodářství a Sokolovsko

Československé hospodářství po válce, a zvláště pak po roce 1948 doznalo značných systematických změn. Z malé, otevřené, tržní ekonomiky se transformovalo do uzavřené, malé a centralistické po vzoru Sovětského svazu. Cílem bylo eliminovat vlivy vnějšího prostředí (kapitalistických zemí), tedy zahraniční obchod, a pokud možno, využívat pouze domácích zdrojů. Cílem byla maximální soběstačnost. Bohužel pro komunistické vedení bylo Československo sice silně industrializovanou zemí s vyspělým průmyslem, ovšem neoplývala dostatečným nerostným bohatstvím, aby bylo schopno pokrýt své výrobní surovinové požadavky.

Řešením surovinového nedostatku mělo být zapojení se do Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), která byla jakousi obdobou Marshallova plánu nebo Evropského společenství uhlí a oceli, i když rozdíl samozřejmě spočíval v tom, že RVHP byla užívána Sověty ke kontrole ekonomik svých satelitů. V rámci RVHP ovšem neprobíhala dostatečně dobrá koordinace a nepanovaly ani rovné podmínky. Základním principem bylo sdílení, jak materiálních, tak teoretických prostředků buď bezplatně, nebo za výhodné ceny pro nakupujícího. ČSR, jakožto industrializované zemi se silným těžkým průmyslem, připadla úloha “specialisty“ RVHP na toto odvětví a mělo vypomáhat s dodávkami strojů do ostatních členských států (v mnohých industrializace dost pokulhávala), což samozřejmě bylo nákladné a pro domácí ekonomiku ne vždycky výhodné.¹⁴⁹ Navíc došlo k omezení zahraničního obchodu s kapitalistickými zeměmi a drtivá většina zahraničního obchodu probíhala se SSSR, na nějž se postupem času ČSR více a více ekonomicky navazovalo.

Výsledkem těchto zahraničně-obchodních požadavků bylo neúměrné zatížení domácího hospodářství spojené s nedostatkem času na výstavbu i výrobu a přesouváním nekvalifikovaných pracovníků z ostatních sektorů do sekundéru, bez jejich adekvátní náhrady.¹⁵⁰

¹⁴⁹ RVHP vzniklo roku 1949 a ČSR bylo zakládajícím členem. Uzavřené obchodní dohody v rámci RVHP vedlo k enormnímu navýšení požadavků na první pětiletku, kterou nebylo možné splnit a také nakonec splněna nebyla. Plán růstu průmyslové výroby byl navýšen z 57 % na 98 %, těžkého průmyslu ze 70 % na 133 % a stavebnictví oproti původním 130 % navýšilo na 200 %. Těžké strojírenství mělo roku 1953 být na 263 % (!!!)

¹⁵⁰ Roku 1953 tvořila průmyslová výroba 66,8 % tzv. *národního důchodu* (HDP).

Svoji roli ve směřování československé ekonomiky, také hrála mezinárodní politická situace – roku 1949 bylo založeno NATO a roku 1950 vypukla válka v Koreji. Věřilo se, že se schyluje k celosvětovému vojenskému střetu mezi dvěma politickými bloky, a tak byl kladen důraz na militarizaci ekonomik a posílení jejich zbrojařského potenciálu.¹⁵¹

Němečtí horníci měli v rámci vysídlování Němců z Československa velmi zvláštní postavení. Už během divokého odsunu, v srpnu 1945, vyšla vyhláška, podle níž měli být vyjmuti z připravovaných odsunů mimo jiných dosti obecných skupin i explicitně jmenovaní němečtí horníci. Tento požadavek na vyřazení německých horníků byl zopakován i v prosincových směrnicích. Stejně jako všichni ostatní Němci, neměli ani němečtí horníci zůstat natrvalo, byli ale potřeba pro udržení chodu těžby v uhelných revírech, kde mnohdy tvořili většinu osazenstva (ve falknovském revíru až 90 % k červnu 1946, v republikovém celku tvořili 1/3).¹⁵²

Na začátku roku 1946 bylo tedy rozhodnuto o odkladu jejich vysídlení na dobu neurčitou a v červenci 1946 vládní zmocněnec pro odsun, A. Kučera v rozhovoru prohlásil, že němečtí horníci mají být z Československa vysídlení až jako úplně poslední. Tento zákaz zařazování horníků do transportů platil po celé léto až do podzimu, kdy velké vysídlovací transporty skončily.¹⁵³ Důležitá úloha v poválečné obnově hospodářství totiž měla připadnout právě těžbě uhlí.¹⁵⁴

V souvislosti s touto skutečností je zajímavé pozorovat dvoje personální rozmístění Němců. Prvním zajímavým údajem je profesní skladba německých pracovníků k 24. říjnu roku 1945. Tehdy bylo zaměstnáno 22 % Němců v zemědělství, 1,6 % v lesnictví, v dolech a hutích 1,2 %, v ostatním průmyslu a živnostech 43 %, obchodu a peněžnictví 8,5 %, dopravě 4 %, domácích a osobních 2,9 %, veřejných službách a povoláních 4,5 % a v ostatních 12,3 %. V dolech a hutích mělo tehdy pracovat asi 30 000 pracovníků a v letech 1947 a 1949 je evidováno stále ještě něco přes německých 10 000 hornických specialistů. Dále byli mezi lety 1946-1947 Němci přidělováni do dolů jako nekvalifikovaní manuální pracovníci.¹⁵⁵ To znamená, že třetina a více všech pracovníků v hornictví z doby před vysídlením byla i po něm stále v činnosti, což potvrzuje jejich speciální postavení.

¹⁵¹ SOBĚHART, Radek: *Hospodářské dějiny Československa 1918-1992*. Praha 2013. s. 136-160.; GERŠLOVÁ, Jana – SEKANINA, Milan: *Zrození nové doby: stručné hospodářské dějiny českých zemí (od poloviny 19. století do konce 80. let 20. století)*. Valašské Meziříčí 1999. s. 111-125.

¹⁵² STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 298.

¹⁵³ TAMTĚŽ, s. 104, 294 a 299.

¹⁵⁴ TAMTĚŽ, s. 158.

¹⁵⁵ TAMTĚŽ, s. 108, 261, 315 a 317.

Dalším zajímavým údajem vzhledem k Falknovsku je nepoměr horníků v dolech s hnědým a kamenným uhlím. K 31. prosinci 1945 bylo v těžbě kamenného uhlí zaměstnáno 11 158 Němců z celkových 64 338 pracovníků (17,3 %). V těžbě hnědého uhlí ale bylo zaměstnáno až 20 912 Němců z celkových 37 581 pracovníků (55,6 %).¹⁵⁶ Tento rozdíl je dán rozmístěním černouhelných a hnědouhelných ložisek a umístěním německého osídlení v předválečném Československu.

Vypovídající je, že okres Ostravy, kde leží hlavní ložiska černého uhlí, měl v roce 1930 následující národnostní složení: 80 % národnost československá a 18,1 % německá. V roce 1950 to ale bylo 92,8 % česká, 4,2 % slovenská, 2 % polská a pouze 0,6 % německá.¹⁵⁷ Tomáš Staněk se zmiňuje že v létě 1946 byla vyčíslena potřeba získání 30 000 nových pracovníků do dolů – 23 000 jako náhrada za stávající Němce a 7000 jako potřebné doplňující síly¹⁵⁸. Dále zmiňuje, že byl tlak na získávání nových zaměstnanců a byly vytvářeny pracovní brigády. Vypadá to, že se povedlo sehnat náhradníky za ostravské Němce, ovšem ne za ty falknovské.

Všechny tyto informace ukazují na to, že němečtí horníci před válkou byli pouze malou částí německých ekonomicky činných obyvatel, a že po odsunu tvořili oni a jejich rodiny významnou část pozůstavší německé populace. Když totiž vezmeme oněch vykazovaných 10 000 horníků-specialistů, přičteme, dejme tomu, 10 000 manželek a 15 000 dětí, jsme na 35 000 lidí, kteří byli živeni činností v hornictví, a to je z těch necelých 200 000 Němců v ČSR dost významná část.

Víme tedy, že měli velmi zvláštní postavení a byl na něj kladen důraz i v oficiálních listinách a směrnících. Víme ale také i to, že tu byl maximální tlak na jejich náhradu, že tento tlak byl soustavný a ponechání německých horníků v Československu měla být až jako poslední možnost. Také víme, že v některých revírech Němci byli naprosto nahrazeni a v jiných, že byli naprosto nenahraditelní, a že byli přidělováni i jako nekvalifikovaní manuální pracovníci.

¹⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 160.

¹⁵⁷ Interaktivní mapy.

¹⁵⁸ STANĚK, T.: *Odsun*, 1991. s. 298-299.

Hlavní komoditou, kterou Sokolovsko disponovalo, je bez debat hnědé uhlí. Ložiska hnědého uhlí se v Československu ve větší míře vyskytovala pouze na Sokolovsku a potom v pásu mezi městy Chomutov a Teplice. Další hnědouhelné pánvičky se nalézaly například na středním Slovensku, ovšem byly pouze malého rozsahu.¹⁵⁹

Následující údaje jsou uvedeny k roku 1958, pokud není řečeno jinak. Celkové množství vytěženého hnědého uhlí za rok 1958 bylo přibližně 56 800 tis. t. Na tomto množství se těžba v sokolovské pánvi podílela 27 %. Na prvním místě byla těžba z chomutovsko-mostecko-teplické pánve se svými 67,5 %. Menších pět ložisek se podílelo 5,5 %.¹⁶⁰ Jelikož došlo k hlubokým strukturálním změnám ve státní ekonomice, která se zaměřila na průmyslový sektor a těžké strojírenství se stalo jejím hlavním odvětvím, navýšily se i nároky na energetickou produkci. Tyto nároky byly zavedeny první pětiletkou a podržela si je i druhá. Výroba elektrické energie stoupala společně s těžbou hnědého uhlí.¹⁶¹ Hlavní složkou energetické bilance (dnes energetického mixu) bylo v 50. letech právě uhlí, a to z 91 %. Z vodních elektráren se vyrobilo asi 8 % energie. Na výrobu elektrické energie se tehdy spotřebovala asi čtvrtina všeho vytěženého hnědého uhlí a lignitu, tedy něco okolo 10 000 tis. t. Černého uhlí se na výrobu elektřiny využívalo asi 5600 tis. t z celkových vytěžených 26 000 tis. t, přičemž jeho výhřevnost je asi o polovinu vyšší než ta u hnědého uhlí.

Dejme tedy tomu, že se hnědé uhlí energeticky podílelo na výrobě cca 45 % veškeré elektrické energie. V roce 1956 bylo asi 82 % veškeré vyrobené elektrické energie spotřebováno v průmyslu. V tomto případě se tedy hnědé uhlí mohlo podílet 37 % na dodávkách elektrické energie průmyslové výrobě. Dalším přispěním do průmyslové výroby byl 17% podíl z celkově vytěženého uhlí ve využití k výrobě topných a průmyslových par.

Ze zlomku hnědého uhlí byly vyrobeny brikety, malá část se využila v chemickém průmyslu v podobě tzv. aktivního uhlí, a jelikož se jedná o dobu 50. let a velká část dopravy byla uskutečňována po železnici, téměř 12 % hnědého uhlí bylo využito v dopravě. Na 22 % hnědého uhlí patřilo pod tržní fond z něhož 1266 tis. t šlo na export a 10 989 tis. t bylo užito ve vnitřním trhu, tedy především na topení v domácnostech, jelikož vše ostatní bylo státní.¹⁶²

¹⁵⁹ Grafická příloha č. 18

¹⁶⁰ Grafická příloha č. 21

¹⁶¹ GERŠLOVÁ, J. – SEKANINA, M.: *Zrození*, 1999. s. 111-125.; Grafická příloha č. 20.

¹⁶² Grafická příloha č. 21, 22 a 23.; HÄUFLER, Vlastislav – KORČÁK, Jaromír a KRÁL, Václav: *Zeměpis Československa*. Praha 1960.

6.7. Souhrn k Sokolovsku

Sokolov je typickým příkladem města, jež na průmyslu vyrostlo. Z původní regionální specializace v oblasti textilní výroby došlo k rozvoji směrem k chemickému průmyslu, na který se navázal průmysl těžební a s průmyslem spojené stavebnictví. Takováto kombinace prosperovala natolik, aby poskytla velké množství pracovních příležitostí a kapitálu, a tím podnítila migraci do měst (urbanizaci), čímž zase zapříčinila další rozmach stavebnictví a také rozvoj s průmyslem spjatých služeb ve veřejné a dopravní oblasti. Nakonec se zde v průběhu 19. století vytvořila celá průmyslová aglomerace, která byla schopna přežít výpadek příjmů z chemického průmyslu a nadále se specializovala čistě na těžbu uhlí. „Těžiště“ zlaté éry růstu Falknovska ale neleželo ve 20. století, nýbrž v 2. pol. 19. století. To ovšem neznamená, že by region ve 20. století upadal, jeho vývoj pouze už nebyl tak překotný a lehce stagnoval, protože již dosáhl svého maxima. Zdroj rozvoje byl plně využíván a nový nebo další nebyl. Nicméně v 1. polovině 20. století se Falknovsko pořád „vezlo na vlně“ svého předchozího růstu až do konce druhé světové války. S růstem průmyslu je spojen i růst demografický, který byl narušen až v letech 1946, 1947 a 1948. Ve 40. letech se Sokolovsko vyznačovalo svým téměř úplně německým rázem a strategickou důležitostí suroviny, která se v kraji nacházela. Hnědé uhlí ze Sokolovska bylo v tomto a následujícím období velmi potřebné pro chod dalších výrobních odvětví energeticky závislých na tepelné energii nebo jiné formě přeměněné energie, jež z tepla pocházela. Zároveň místní ložiska byla natolik významná, že tvořila podstatnou část republikové produkce. Také byla tak rozsáhlá, že zaměstnala/vyžadovala tisíce pracovníků pro udržení chodu těžby v dostatečném objemu. Tito vyžadovaní pracovníci nemuseli být z povahy své práce příliš kvalifikovaní, což dokazuje i účast mnoha válečných zajatců bez jakékoliv předchozí zkušenosti s touto profesí. V poválečném období tvořila místní ložiska uhlí významnou část energetických zásob země, udržovala v chodu četná odvětví průmyslu a podílela se i na dopravě a dalších ekonomických činnostech. Komunistická vláda téměř úplnou sokolovskou orientaci na těžební průmysl nadále podporovala.

7. Jablonec nad Nisou

7.1. Historicko-geografická charakteristika Jablonecka

Jablonecko je okres ležící v dnešním Libereckém kraji, v severních Čechách ze severu sousedící s Polskou republikou. Samotný Jablonec leží v těsné blízkosti Liberce, dnes jsou města dokonce spojena pravidelnou tramvajovou dopravou. Jablonec samotný se rozkládá v údolí na okraji Jizerských hor a zbytek sídel spadajících pod okres Jablonec se nachází v okolních údolích mezi kopci. První zmínky o lidském osídlení území dnešního Jablonce pocházejí již z roku 1356, ovšem celý středověk, novověk, až do 19. století nedosáhl Jablonec výrazně velkého významu především díky své topografii a s ní souvisejícími nepříznivými přírodními podmínkami, které nebyly vhodné pro zemědělství. Prakticky po celý středověk se jednalo o bezvýznamnou osadu, která se v době novověku teprve pozvolna rozvíjela. Vrcholnou zlatou éru nepřetržitého růstu Jablonec i jeho region zažili až mezi lety 1870 a 1914 především díky celosvětovému rozmachu svojí sklářské výroby. Tehdy se totiž město nejmohutněji rozšiřovalo, narůstala nejvíce jeho populace a Jablonecká bižuterie byla známá ve Spojených státech i Asii a zdobila lustry paláců po celém světě. Jablonecko mělo ideální podmínky pro rozvoj sklářského průmyslu. Základním předpokladem byly okolní rozlehlé lesy, které sklárnám poskytovaly tolik potřebné palivo pro své pece. Další výhodou byla relativní blízkost zdrojů křemenitých písků, které byly pro výrobu skla třeba, vodní tok a také praktická nemožnost realizace úspěšného pěstitelství, kvůli které místní museli hledat účinnější zdroje obživy.¹⁶³ Tak tomu ostatně bylo ve všech horských a podhorských oblastech Čech a Moravy. V 2. polovině 19. století zažil Jablonec růst nejen ekonomický, skokově se totiž zvyšoval i počet obyvatel a rozloha města.¹⁶⁴ Co se týče administrativního zřízení je to u Jablonecka o něco jednodušší, protože okresy z let 1947 a 1950 jsou prakticky totožné. Je ale třeba dbát na rozdíl mezi politickým a soudním okresem Jablonec, jelikož ten první zahrnoval ještě území soudního okresu Tanvald. Z významnějších sídel se kromě Jablonce nad Nisou a Tanvaldu dá jmenovat Rychnov u Jablonce n. Nis., Lučany nad Nisou, Smržovka, Velké Hamry, Desná, Kořenov, Janov nad Nisou a Josefův Důl nebo Albrechtice v Jizerských horách.¹⁶⁵

¹⁶³ KAŠPAR, Jan: *Jablonec nad Nisou: stručný průvodce sedmi stoletími města*. Jablonec nad Nisou 2006. s. 14.

¹⁶⁴ Grafická příloha č. 24.; KAŠPAR, J.: *Jablonec*, 2006. s. 26-29.

¹⁶⁵ Grafická příloha č. 25.

7.2. Vývoj Jablonecka před Druhou světovou válkou

První zmínky o Jablonci máme z církevních záznamů a ze záznamů o povinnostech vůči maloskalské vrchnosti. V této době je Jablonec, jak se tehdy osada nazývala, veden jako chudý. Po několika válečných tragédiích, vypálení a opuštění sídla, byla v 1. polovině 16. století založena v nedalekém Mšeně, které je dnes součástí města, první sklářská huť. V 2. polovině století sem byli maloskalským pánem povoláni další sklářští mistři a pracovníci ze sklářsky vyspělého Novoborska. Tito noví příchozí už byli Němci a příliv německého obyvatelstva pokračoval.¹⁶⁶

I během Třicetileté války byl Jablonec vypálen, ale tentokrát tu kontinuita osídlení narušena nebyla, naopak se v 2. polovině 17. století sklářství celoevropsky zvedlo a s ním i Jablonec. Byl postaven kamenný kostel, nové domy a cesty a přicházeli noví obyvatelé. Dokladem o rychlém vzrůstání se Jablonecka je záznam z maloskalského urbáře z roku 1687, kde se uvažuje o dalších investicích do rozvoje Jablonce kvůli jeho výhodné poloze při komunikacích směrem na Liberec a Žitavu, která mohla svědčit obchodu. Rozvoj díky obchodu se sklem pokračoval a už roku 1706 byl přednesen návrh na povýšení Jablonce na městys. To ale nelibě nesli představitelé nedalekého Liberce, kteří v Jablonci spatřovali nebezpečnou konkurenci a proti povýšení Jablonce se otevřeně stavěli. Záležitost se v důsledku toho protahovala, až dokud maloskalský pán nezemřel a tato žádost nespadla na další století pod stůl.¹⁶⁷

I přes války a hladomory, které 18. století provázely, se Jablonec a jeho obchod se sklem nadále dobře rozvíjely. Jablonecké výrobky se rychle šířily do okolních regionů a objevovali se velcí exportéři, kteří je vyváželi do celé Evropy. Napoleonské války a s nimi spojená obchodní blokáda Anglie znamenala impuls pro místní menší textilní výrobny, které v této době díky odbourání anglické konkurence zažily nebývalý rozvoj. Jablonec byl povýšen na městys a v této době to vypadalo, že textilnictví v regionu navždy zvítězí nad utlumenou sklářskou výrobou. S pádem Napoleona a blokády ale mezinárodní trhy čelily záplavě levného textilu z Anglie, kterému domácí tradiční rukodělná produkce nebyla schopna konkurovat, a tak po velkém růstu následoval velký propad.¹⁶⁸

¹⁶⁶ KAŠPAR, J.: *Jablonec*, 2006. s. 14.

¹⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 16-17.

¹⁶⁸ TAMTÉŽ, s. 18 a 21.

Textilní průmysl se tu začal významněji rozvíjet v průběhu 18. století s příchodem tovaryšů z Liberce, kde pro ně kvůli jejich početnosti tehdy nepanovaly příznivé poměry. Bylo to skoro sto let od doby, kdy se proti povýšení Jablonce na městys Liberečtí postavili. Paradoxně to byli právě liberečtí řemeslníci, kteří do Jablonce odešli za lepším, a kteří jeho povýšení na městys roku 1808 napomohli.¹⁶⁹

Rozmach výroby skla a bižuterie z 20. let 19. století znamenal pro Jablonecko definitivní převahu sklářského průmyslu.¹⁷⁰ Tato dominance se jen potvrdila a posílila v průběhu Prusko-francouzské války, během které byli vyřazeni největší evropští konkurenti na mezinárodním trhu se sklem a bižuterií. V této době se sklo začalo vyvážet i do Spojených států, Mexika, Brazílie i do zemí Asie.

Město díky tomu rychle rostlo, byly stavěny nové kamenné a vícepatrové domy, přibývalo škol, byla vystavěna silnice do Liberce a Trutnova, a dokonce bylo navázáno i železniční spojení se světem skrze stanici v Rychnově, kterou do Jablonce proudili četní obchodníci a návštěvníci. Jablonec získal nadregionální, světový význam a slovní spojení „*jablonecké sklo*“ a „*skleněné srdce Jizerských hor*“ byly světoznámé pojmy. Roku 1866 získal Jablonec statut města a směřoval ke svému zlatému věku. Během pár let se počet obyvatel zdvojnásobil a město se mnohonásobně zvětšilo.¹⁷¹

Jablonec si držel po celou dobu silně německý ráz obyvatelstva. Při sčítání lidu z roku 1910 bylo v politickém okrese Jablonec pouze 6,6 % obyvatel české národnosti z celkových 98 991. Po první světové válce se počet Čechů v kraji navýšil na 16 % k roku 1921, ovšem i tak platilo, že 96 % místního průmyslu ovládali Němci. V tomto roce dosáhl výnos jabloneckého exportu 1,8 miliardy korun, což představovalo 8 % exportu celé ČSR.¹⁷² Silně exportně orientovaný průmysl skla a bižuterie, který byl z asi 80 % odkázán na zahraniční trhy, byl během Velké hospodářské krize velmi silně zasažen a dle dobových statistik se export skla dorovnal až v roce 1937, 4 roky po nástupu Hitlera k moci.¹⁷³

Roku 1930 měl soudní okres Jablonec 73 444 obyvatel z toho 10 087 Čechů (13,7 %). Soudní okres Tanvald měl 28 438 obyvatel, z nichž bylo 7707 Čechů (27,1 %). Politický okres Jablonec tedy měl dohromady 101 882 obyvatel a z toho 17 794 Čechů (17,5 %).¹⁷⁴

¹⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 19.

¹⁷⁰ K roku 1921 zaměstnával textil na Jablonecku pouze 2,4 %.

¹⁷¹ KAŠPAR, J.: *Jablonec*, 2006. s. 22-27.

¹⁷² STANĚK, Petr: *Jablonec nad Nisou a Železný Brod 1880-1921, Proměny průmyslových měst*. Liberec 2013 (bakalářská práce). s. 33.

¹⁷³ ÚSTŘEDNÍ SVAZ ČS. PRŮMYSLNÍKŮ: *Hospodářská politika čs. průmyslu v letech 1918-1938*. Praha 1938. s. 72.

¹⁷⁴ KOPALOVÁ, Radka: *Politický a správní vývoj okresu Jablonec nad Nisou v letech 1945-1960*. Hradec Králové 2016 (magisterská diplomová práce). s. 165-166.

7.3. Fungování průmyslu na Jablonecku

Jablonecko bylo a vlastně stále je oproti Sokolovsku ekonomicky mnohem pestřejším územím, protože tu žádné odvětví nemělo tak převažující postavení jako těžba uhlí na Sokolovsku. Zejména tu byl textilní průmysl, který měl zastoupení především na Tanvaldsku, například v samotném Tanvaldu nebo Smržovce. V regionu našly uplatnění ale i další profese, které nebyly se sklem přímo spojeny. Jednou z těchto oblastí bylo stavebnictví, které sestávalo jednak ze stavitelů a dále z cihelen nebo truhláren. Cihlární stály například ve Velkých Hamrech, v Zásadě nebo Plavech. Dále v Jablonci sídlilo několik architektů a projektantů, kteří projektovali samotné továrny i městskou zástavbu, jako například v Jablonci. Široké využití v oblasti našly i produkty papírenské výroby. V samotném Jablonci stály 3 tiskárny. Blízkost vody a potřeba energie v závodech přímo vybízela k stavbě mikroelektráren, které dnes zažívají revival období, protože nějaký ten náhon a turbína stály každých pár set metrů po toku řek a větších potoků. Ostatně se stavěly i přehrady jako například ta v Jablonci, Josefově Dole nebo Protržená přehrada na Horní Desné. Celý výrobní proces všech možných produktů byl pochopitelně velmi mechanicky náročný, vyžadoval pravidelnou údržbu a dodávku náhradních dílů, takže bylo v okolí Jablonce zbudováno i pár menších strojíren. S prodejem skla a obchodem jsou samozřejmě spojeny i bankovní služby, takže první banka byla v Jablonci zbudována už v roce 1883. S výrobou jsou spojeny samozřejmě také nehody, takže zde z finančních služeb byly zastoupeny i pojišťovny. S bohatnutím lidí v jádrech samozřejmě souvisela i touha po dalších luxusnějších službách, takže vznikaly pekárny, restaurace, bylo postaveno divadlo atd. I když ne tak dominantně, prim na Jablonecku hrálo sklářství. Výrazné specifikum jabloneckého sklářství byla jeho roztríštěnost. Jablonec byl napojen na vícero skláren například v Josefově Dole, Desné nebo Janově. Také byl obchodně a výrobně spojen se sklárnami v Železném Brodě a s pracovní silou na Semilsku. Samotný Jablonec totiž sloužil jako obchodní centrum, s obchodními domy a společnostmi, případně s brusírnami a dalšími podniky na zpracování surového skla. Důležitým odvětvím v samotném Jablonci bylo tzv. pasířství, výroba kovové bižuterie.¹⁷⁵

Souhrnně by se dalo říct, že region Jablonecka ekonomicky sestával ze širokého spektra odvětví, která byla více či méně závislá na produkci skla. Důležité je akcentovat, že tento průmysl nevytvořil jeden jádrový komplex, ale spoléhal se na širokou a navzájem propojenou síť podniků. Jednoduše řečeno: v každém údolí fungovala menší část většího celku.

¹⁷⁵ STANĚK, P.: *Jablonec*, 2013. s. 38-39 a 44-46.; KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 20.

7.4. Jablonecko ve Třetí říši

Množství Němců v místním průmyslu a těžká krize a nezaměstnanost,¹⁷⁶ kterým zde průmysl musel čelit, byly faktory, které se zásadně projevíly při volbách.¹⁷⁷ Roku 1935 získala SDP Konráda Henleina, rodáka z nedalekých Vratislavic, téměř 70 % hlasů. České strany získaly asi 15 %, němečtí sociální demokraté 7 % a němečtí komunisté téměř 7 %. Po obsazení v roce 1938 spousta Čechů odešla do sousedního, většinově českého okresu Železný Brod. V Jablonci, kde Čechů bylo nejvíce, zůstala asi jen pětina. Na celém politickém okrese zůstalo z 17 790 Čechů pouze asi 6770 osob. Při říšských volbách na Jablonecku vyhrála NSDAP, z 69 089 odevzdaných hlasů, bylo 0,53 % neplatných a 0,37 % hlasovalo „NE“.¹⁷⁸

Ekonomicky nebylo přidružení Jablonecka k Třetí říši žádnou výhodou. Kvůli blízké válce export do světa rozhodně neprosplval, a situace se ještě zhoršila po zavedení nacistických sociálních opatření v oblasti platů a sociálního zajištění nezaměstnaných. Došlo také k dalším ekonomickým zásahům. Už po přidružení Sudet k nacistickému Německu, včetně Jablonecka, totiž nastaly problémy. Jablonecký průmysl celou dobu svojí existence od svých prvopočátků spadl do úplně jiného prostředí, fungoval v naprosto rozdílném trhu, měl úplně jiné obchodní i dodavatelské vazby a pracovní sílu, mimo jiné, čerpal z velké části z území jiného státního a právního prostředí. Nacisté navíc zvedli ceny ve sklářském a bižuterním průmyslu na roveň těm v Německu, čímž rozkolísali ceny materiálů i práce, tím zásadně snížili konkurenceschopnost jabloneckých produktů a narušili tak tuto vývozní mikroekonomiku. Levná česká pracovní síla ze Semilská byla jedním z faktorů, které stály za dosavadním úspěchem jabloneckých výroben. Narušení starých vazeb novou hranicí a nedostatek dělníků způsobil skokové navýšení ceny práce, tím pádem zvýšení nákladů na výrobu.¹⁷⁹

¹⁷⁶ V roce 1934 mělo 53 % nezaměstnanosti ČSR připadat na severní Čechy.

¹⁷⁷ Pokles mezi lety 1929 a 1937 je značný z cca 1,5 miliardy korun na pouhých 600 milionů.

¹⁷⁸ KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 31.

¹⁷⁹ PAVLÍČKOVÁ, Jana: *Soužití Čechů a Němců v Jabloneckém okrese v letech 1938 a 1939*. Brno 2004 (bakalářská práce). s. 15-17.

Održení se od zbytku Československa zpřetrhalo předtím za léta zaběhnutá a skvěle funkční logistická spojení mezi jednotlivými podniky a byl narušen tok materiálů do výroben, které si ho samy neuměly zajistit. Zejména šlo o narušení zásobitelství mezi Jabloneckem a jeho sklárnami a Železnobrodskem a jeho sklárnami. Z těchto důvodů dokonce někteří jablonečtí obchodníci při vytyčování nových hranic mezi Sudetami a Druhou republikou požadovali, aby bylo zabrané území až po řeku Jizeru, tedy po města Železný brod a Malá Skála.

Ekonomické situaci podniků, které ztrácely svoje pozice na zahraničním trhu, nezlepšily ani zásahy nacistů do mezd. Aby zajistili popularitu u četných nezaměstnaných dělníků, zavedli nacisté opatření, že člověk bez práce má stále příjem, ten byl ovšem financován z mezd těch zaměstnaných pracovníků.¹⁸⁰ Původní politický okres Jablonec nad Nisou byl přejmenován na Landrát Jablonec nad Nisou, ale území si zachoval téměř identické, až na přiřazení několika menších německých vísok navíc ze sousedních okresů Liberec a Frýdlant a převážně českých menších obcí Harrachov, Velké Hamry, Paseky nad Jizerou a Zlatá Olešnice.¹⁸¹

Od roku 1940 začaly být budovány na Jablonecku tábory, devět zajateckých, osmnáct pracovních a dva koncentrační. Místní ekonomika byla přetvořena na ekonomiku válečnou, továrny na sklo a bižuterii se začaly orientovat například na optiku, vyráběly zaměřovače pro pozemní i letecké zbraně. Některé byly přebudovány na strojírny, výrobní kovové bižuterie začaly vyrábět kovové součástky a textilky okolo Tanvaldu začaly také vyrábět látky pro účely válečného úsilí. Dvanáct jabloneckých továren společně vyrábělo časované granáty. Tato opatření se dotkla zejména velkých podniků, ty menší byly zasaženy méně.¹⁸² Jelikož bylo na Jablonecku, zejména Tanvaldsku, poměrně dost etnických Čechů, a protože měli vazby na sousedy v Protektorátu, v Železném Brodě a Semilech, záhy zde roku 1941 započala odbojová činnost, jak na německém, tak českém území Jizerských hor. Vzhledem k tomu, jaké byly volební výsledky z předchozích období, je jasné, že tento odboj byl drtivě český. V roce 1944 na Jablonecku pracovalo na 4000 zajatých cizinců.¹⁸³

¹⁸⁰ PAVLÍČKOVÁ, J.: *Soužití*, 2004. s. 15-17.

¹⁸¹ KAŠPAR, J.: *Jablonec*, 2006. s. 38.; KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 27-28 a 30-31.

¹⁸² STRNADOVÁ, Alena: *Důsledky odsunu Němců po druhé světové válce a následné osidlování pohraničí na příkladu okresu Jablonec Nad Nisou*. Praha 2016 (magisterská diplomová práce). s. 36.

¹⁸³ KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 32.

7.5. Jablonecko po válce

Na začátku května 1945 propuklo na Semilsku, Železnobrodsku a Turnovsku povstání. V průběhu prvního květnového týdne pozvolna povstalci a partyzáni obsazovali okolní vesnice a obce, ve Smržovce se dokonce bojovalo a 8. května byl v Jablonci ustanovený Revoluční národní výbor, který převzal kontrolu nad oblastí.¹⁸⁴ Bezprostředně po osvobození se strhla vlna divokých odsunů a navraceli se sem Češi, kteří oblast opustili v roce 1938. Mnozí Němci dobrovolně odcházeli a asi 4000 jich byly vysídleny v transportech do října 1945, kdy byly odsunuty z tohoto regionu zastaveny. Na podzim 1945 se začaly množit žádosti o dobrovolný odsun, odborníkům byly ale už v této době zamítány. V prosinci 1945 mělo v okrese Jablonec pobývat na 50 000 Němců, z nichž mělo 15 000 osob být vybaveno legitimacemi specialistů. K 1. lednu 1946 je na Jablonecku evidovaných 48 792 Němců, včetně 3429 antifašistů. Čechů se zde nacházelo 29 416 a cizinců různých národností 1200.¹⁸⁵ K 15. březnu 1946 žilo na Jablonecku 76 744 lidí, z toho bylo 30 928 Čechů, 45 065 Němců a 751 cizinců. Jelikož Němci neměli volební právo, při volbách 1946 volilo pouhých 21 000 voličů. Volby zde, jako jinde v Sudetech, vyhrála KSČ se ziskem 46 %, za nimi byli národní socialisté s 29,32 %, pak sociální demokraté s 16,76 % a poslední byli lidovci se 7,42 %.¹⁸⁶ V červnu 1946 bylo Němců na Jablonecku už jen 34 000, Čechů 31 000 a cizinců pouze 240. V červenci mělo dojít k dalším velkým rychlým odsunům, ale žádné tento měsíc nebyly vypraveny.¹⁸⁷ V květnu 1948 žilo na Jablonecku 62 352 obyvatel, z toho 48 886 Čechů a Slováků, 12 900 Němců a 566 cizinců.¹⁸⁸ I když se stát snažil o osídlení pohraničí obyvateli z vnitrozemí, při sčítání lidu v roce 1950 měl Jablonec nad Nisou 32 749 obyvatel, což bylo téměř o 18 000 méně než před válkou.¹⁸⁹ Největší zájem přitom byl o osídlování takových bohatších center, takže situace s nedostatkem lidí byla na vesnicích ještě horší.¹⁹⁰ Od 1951 se měli Němci začleňovat do funkcí v MNV, závodních rad a dalších organizací, aby se podíleli na budování socialistického státu.¹⁹¹ Podle zprávy o národnostní situaci v Libereckém kraji z roku 1953 mělo na Jablonecku žít něco málo přes 10 000 Němců. Většinou se jednalo o sklářské a bižuterní pracovníky, textilní a lesní dělníky. Na 80 z nich se věnovalo zemědělství. Přibližně 3 % jich byla ze smíšených manželství.¹⁹²

¹⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 34.

¹⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 48-49.

¹⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 47.

¹⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 50.

¹⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 67.

¹⁸⁹ TAMTÉŽ, s. 55.

¹⁹⁰ TAMTÉŽ, s. 54.

¹⁹¹ TAMTÉŽ, s. 91.

¹⁹² TAMTÉŽ, s. 92.

7.6. Problémy na Jablonecku

Jelikož byl Jablonec ekonomicky pestrým a rozličným prostředím i jeho poválečné problémy jsou o něco složitější a komplexnější. Jako na mnoha jiných místech, vysídlování Němců bylo záhy následováno personálními nesnáze v místní výrobě.

Úskalí vysídlování německého obyvatelstva z území, kde průmysl byl dominantně německý si uvědomovali někteří místní Češi velice brzy. V novinách *Jablonecká pravda* v roce 1945 Jiří Havel napsal: „*Sklářství a pasířství nelze obsadit jako snad jiné obory neodborníky, kteří by byli schopni nejvýše tento průmysl zabít. Naopak by bylo dobře uzavřít jablonecký okres a zamezit Němcům-odborníkům dobrovolný odchod, neboť v poslední době mnozí sami odcházejí, aby znovu za hranicemi budovali německý průmysl, který by v pozdější době mohl ohrozit i náš průmysl.*“¹⁹³ Z tohoto důvodu byla ke konci roku 1945 vyčíslena potřeba zhruba 22 000 nepostradatelných odborníků plus jejich rodinných příslušníků, což u Čechů, kteří sem nově přicházeli vyvolávalo nespokojenost a vyústilo to v přezkoumávání legitimací a počet specialistů měl být zase snížen.¹⁹⁴ V prosinci 1945 mělo v okrese Jablonec pobývat na 50 000 Němců, z nichž mělo 15 000 osob být vybaveno legitimacemi specialistů.¹⁹⁵ V následujícím roce 1946 se dá pozorovat jakýsi boj o rovnováhu mezi maximálním vysídlení Němců a zachování místního bohatého průmyslu. „*Vláda si uvědomila závažnost situace a dovolila vyjmout z odsunu 13 000 německých pracovníků. Usnesením z 19. března 1946 zvýšila pak vláda počet německých specialistů ve sklářském průmyslu o dalších 4 700 osob, tj. celkem na 17 700 osob z celkové kvóty 43 000 Němců, kteří byli zde ponecháni jako nepostradatelní v průmyslu.*“¹⁹⁶ Toto váhání ostatně stálo za dočasným zastavením odsunů v červenci 1946 a říjnu 1946.¹⁹⁷ V září 1946 se totiž opět mluví o ohrožení jabloneckého průmyslu, a tak byli z odsunu vyjmuti další Němci. Celá situace na Jablonecku byla ale dosti zmatečná a rozporuplná, takže nakonec i ti lidé, kteří neměli být odsunuti byli do transportu kvůli omylům a problémům se sestavením posledních transportů zařazeni.¹⁹⁸

¹⁹³ STRNADOVÁ, A.: *Důsledky*, 2016. s. 43.

¹⁹⁴ KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 51.

¹⁹⁵ TAMTÉŽ, s. 49.

¹⁹⁶ STRNADOVÁ, A.: *Důsledky*, 2016. s. 44.

¹⁹⁷ KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 65.

¹⁹⁸ TAMTÉŽ, s. 65-66.

Kritické situaci nepomohly ani personální změny ve vedení podniků. Jelikož byl prakticky veškerý průmysl původně v německých rukou, propadl po válce znárodnění a byli zde instalováni čeští národní správci a podnikoví ředitelé, kteří se kolikrát v tak vysoce specializovaných oborech absolutně neorientovali ani v základních věcech, a navíc často hledali cesty k vlastnímu obohacení. Jablonecká kronika z tohoto období se zmiňuje o příhodách ilustrujících tyto problémy. „*Na dotaz, který jsme položili jednomu národnímu správci similizovny, zda používá louhu, odpověděl, že používá určité zvláštní chemikálie, na jejíž jméno si okamžitě vzpomenout nemůže. Hledal chvíli po kapsách a pak na ušmudlaném papírku čte slovo „Aetznatron“, tajemství, které „získal“ od německého specialisty. Jak by asi dlouho mohl prosperovat takový podnik pod vedením takového vlastníka?*“¹⁹⁹ Nahrazení Němců Čechy na vedoucích pozicích ve specializovaném sklářském průmyslu samozřejmě znamenal kritický odliv odborných znalostí ohrožující další výrobu a vývoz do zahraničí. Objevovaly se i případy, kdy národní správci zboží ze skladů podniků, které měli spravovat, přesunuli jinam a pak se ho pokoušeli sami rozprodávat.²⁰⁰

Jak bylo řečeno dříve, zlatý věk nepřetržitého růstu Jablonecka a jeho průmyslu trval od roku 1870 do roku 1914. Celý jablonecký mezinárodní obchod stál na tzv. exportních domech, které sídlily většinou přímo v Jablonci, skupovaly výrobky z okolí, distribuovaly je do svých poboček ve světových městech jako Londýn, Řím, Paříž, Hong Kong, Moskva, New York atd., kde je prodávaly. K roku 1911 je v Jablonci evidováno 184 takových domů z nichž měl každý asi 100 a více zaměstnanců. Těsně před začátkem první světové války už takových domů bylo na 250. První světová válka pochopitelně tento vývoz narušila, protože velká část tehdejšího světa bojovala proti Rakousko-Uhersku. Postiženy byly zejména asijské trhy. I přes toto oslabení se jablonecké sklo stále vezlo na vlně svého předchozího úspěchu, na kterou ve 20. letech navázalo a v roce 1926 bylo evidováno 421 exportérů. Velká hospodářská krize tento průmysl ale absolutně zničila. Problémy nejdříve dopadly na exportní domy, které musely ukončovat svoji činnost, a tak se sklárny samy pokoušely výrobky vyvážet, ale časem i ty byly nuceny začít propouštět a omezit výrobu.²⁰¹

¹⁹⁹ STRNADOVÁ, A.: *Důsledky*, 2016. s. 44.

Aetznatron je jedna ze základních chemických sloučenin užívaných v procesu tzv. *similizace*, který se používal k výrobě bižuterních kamenů, které se fungovaly jako velmi věrohodné náhražky drahých kamenů ve špercích právě díky similizaci.

²⁰⁰ TAMTÉŽ, s. 38-39.

²⁰¹ TAMTÉŽ, s. 35-37.

Přesto se ke konci 30. let začalo sklářství a vývoz vzpamatovávat. K roku 1939 bylo evidovaných 361 exportních domů a roku 1937 měl export skla z Jablonecka přesáhnout peněžní hodnotou 1 miliardu Kčs. Potom ale přišel Mnichov, Jablonecko bylo odtrženo od zbytku čs. území, narušily se obchodní vazby, nacisté zaváděli svoje sociální a ekonomická opatření atd. Dalšími důsledky odtržení Sudet byl odchod Čechů a Židů, kteří se svojí měrou na výrobě též podíleli, a také bojkot jabloneckého skla na trzích v USA, Británii a Kanadě. Změny, kterým se jablonecké továrny musely podřídit v zájmu válečného úsilí, také místnímu průmyslu nepomohly.

Když se přidaly ještě problémy související s odsunem Němců z Československa, bylo jasné, že ČSR o svoje prvenství sklářské velmoci přišla. K těmto potížím musíme započít také rostoucí konkurenci v zahraničí, kterou pomáhali například v SRN nebo Rakousku budovat ti Němci, kteří museli Československo opustit. Konkurence rostla i ve státech jako je Velká Británie nebo Japonsko.²⁰² Jedním z příkladů rostoucí nové konkurence je po válce nově vznikající městečko nedaleko bavorského Kaufbeurenu.

Tato obec budovaná na troskách továrního závodu na dynamit dokonce nesla a nese jméno Neugablonz. Během pár let se sem nastěhovalo na 18 000 osob vysídlených z Československa, většina byla z Jablonecka a zbytek z dalších regionů Sudet. Když zde už roku 1946 byla úspěšně zahájena sklářská činnost, československé úřady se dokonce pokoušely intervenovat u amerických úřadů, aby takovou nežádoucí koncentraci nepodporovaly. Město se stalo světově známým sklářským a bižuterním centrem a dodnes zde funguje na 130 podniků z této oblasti.²⁰³ Nicméně Neugablonz stojí dodnes a v současnosti je partnerským městem Jablonce nad Nisou.

Jablonecké sklářství bylo značně oslabeno už delší dobu, bylo zasaženo změnami státních uspořádání, samotnou válkou a nyní ještě personální a vedoucí krizí. Rozhodně nebylo připravené na tvrdý konkurenční boj i když dle dobového tisku bylo stále výdělečné. Podle *Stráže Severu* mělo být za rok 1946 vyvezeno do zahraničí zboží v hodnotě jedné miliardy korun. Spíše než s kvantitou zboží tato částka souvisí s rostoucími cenami skla po válce jelikož se dá dost těžko představit, že by výroba skla byla tak brzy po válce naplno obnovena do stavu, v jakém byla dříve.²⁰⁴ V souvislosti s ekonomickými problémy bylo v průběhu roku přistupováno k plánům na redukci průmyslové výroby na Jablonecku.

²⁰² TAMTÉŽ, s. 36-37.

²⁰³ TAMTÉŽ, s. 45 a 60.; KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 91.

²⁰⁴ STRNADOVÁ, A.: *Důsledky*, 2016. s. 37 a 39.

Stanovení hospodářského stavu jabloneckých podniků bylo přímo propojené s vyčíslením potřebných Němců na práci. Celá záležitost ale byla ztížena tím, že tou dobou byl už roky Jablonec ekonomicky odtržen od českého prostředí, a tak nikdo z českých plánovačů nemohl okamžitě po osvobození tušit, jak na tom místní podniky ekonomicky jsou, co všechno se během války změnilo nebo zničilo, a tím pádem ani kolik je třeba udržet Němců, aby to mohlo fungovat i nadále. A stanovit co z toho funkčního by bylo i v poválečných letech rentabilní po změnách na světových trzích bylo ještě těžší. I proto značně kolísaly kvóty toho, kolik Němců by mělo na Jablonecku setrvat. Navíc v roce 1945 byla jakákoliv státní moc v příhraničních regionech dost vachrlatá a určitě nebyla schopna konsolidovanějším způsobem adekvátně ekonomicky zasahovat do místního prostředí.

V průběhu roku 1946 bylo rozhodnuto o větší centralizaci roztroušených podniků. Cílem této centralizace bylo zbavit se nerentabilních nebo personálně nenaplnitelných závodů, zkonsolidovat výrobu, omezit rozkrádání národními správci a zajistit si opět postavení na mezinárodním trhu.²⁰⁵ Roztroušené jednotlivé závody a výrobny měly být sjednocovány do větších kolosů národních podniků a koncentrovány na menší prostor. Centralizace těchto podniků byla dokončena po únoru 1948.²⁰⁶

Z 1 400 skláren bylo téměř 60 % zastaveno a mělo být zlikvidováno. Z 200 podniků specializujících se na jemnou práci se sklem se uzavřelo přibližně 50 %, a z 1000 podniků, které se zabývaly kovovou bižuterií měla skončit taky asi polovina.²⁰⁷ V polovině roku 1947 bylo na Jablonecku v průmyslu zaměstnáno 14 270 pracovníků z celkové populace 59 691 obyvatel. Největším průmyslovým odvětvím byl průmysl železa a kovů s 4 985 zaměstnanci, dalším byl sklářský průmysl s 4 377 zaměstnanci, a poslední byly průmysly textilní a dřevozpracující, které měly dohromady 3 409 zaměstnanců. Tato odvětví v roce 1947 tvořila $\frac{9}{10}$ jablonecké ekonomiky.²⁰⁸

V roce 1948 byl průmysl zastoupen hlavně v odvětví sklářské výroby, výroby lehkého kovoprůmyslu a v textilní výrobě. Po únoru 1948 bylo rozhodnuto o znárodnění veškerých exportních domů v Jablonci. Po znárodnění zbylého drobného podnikání a průmyslu komunisty byla centralizace ještě upevněnější a byla nadále budována v 50. letech.²⁰⁹

²⁰⁵ TAMTÉŽ, s. 37.

²⁰⁶ KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 70.

²⁰⁷ TAMTÉŽ, s. 67.

²⁰⁸ TAMTÉŽ, s. 68.

²⁰⁹ TAMTÉŽ, s. 70 a 92-93.

7.7. Jablonecké hospodářství a socialistické Československo

Na „Velkém“ Jablonecku byl v menším množství i textil. K roku 1921 se v jabloneckém soudním okrese živilo textilním průmyslem pouze 2,4 % obyvatel (1436 osob).²¹⁰ Větší zastoupení měl textil v soudním okrese Tanvald, významnější textilky stály ale jen v Tanvaldu a Smržovce, v Desné a na Polubném bylo sklářství a v Albrechticích bižuterie.²¹¹ Jelikož textilnictví po válce podrželo marginální množství Němců, rozebírat ho v této práci moc nebudeme. Na Tanvaldsku také žilo mnohem více Čechů (25 % k roku 1921, jejich počet časem rostl), kteří mohli odbornější práci ve výrobě textilu zastat. K tomu je nutno připočítat, že broušení skla a bižuterie často domácké výroby je o něco specializovanější práce než práce v textilních továrnách. K rozmístění Čechů na Tanvaldsku je taky potřeba poznamenat, že právě Tanvald se nachází v těsné blízkosti dřívějších hranic s okresem Železný brod, který byl ryze český. Je tedy nasnadě předpokládat, že tanvaldští Češi žili blíže při této hranici, a že čeští pracovníci ze severu železnobrodského okresu chodívali za prací do bližšího Tanvaldu.²¹² Dalším důležitým faktorem německé nedůležitosti v textilu je to, že zatímco soudní okres Tanvald měl v roce 1930 obyvatel pouze 28 000, soudní okres Jablonec jich měl 73 000.²¹³

Na Jablonecku se odehrála v poválečném uspořádání výroby důležitá změna. Hned po sklářství se totiž stal nejdůležitějším průmysl strojírenský, který zde dříve široce zastoupen nebyl. Podíl strojírenství na jablonecké ekonomice činil na začátku 50. let asi 26 %. Začaly se zde vyrábět součástky do automobilů, autobusy a náhradní díly potřebné především v textilním průmyslu, který byl silný v nedalekém Liberci.²¹⁴ Došlo tedy k poměrně výraznému zásahu do podoby místního průmyslu, tato změna ovšem korespondovala s všeobecnou ekonomickou politikou KSČ. V roce 1960 se v Zeměpisu Československa s jistou pýchou psalo o tom, že se strojírenství stalo po válce nejdůležitějším odvětvím, a že jeho podíl na produktu národní ekonomiky je 30 %. Nebylo opomenuto, že v táboře socialistických zemí je Československo nejvíce průmyslovou zemí vedle Sovětského svazu a NDR. Také je zmiňováno zapojení do RVHP, rozdělení výrobních úkolů v rámci tohoto svazku sovětských satelitů a SSSR a také to, že 42,9 % československého exportu na konci 50. let tvoří produkty strojírenství.²¹⁵

Příčinou této radikální redukce sklářství a proměny průmyslu byla kombinace několika věcí. Hlavně šlo o dlouhodobější pokles úspěšnosti jabloneckého sklářství na mezinárodním trhu,

²¹⁰ STANĚK, P.: *Jablonec*, 2013. s. 39.

²¹¹ BLAŽEK, Miroslav: *Hospodářský zeměpis Československa*. Praha 1958. s. 136 a 263-265.

²¹² Grafická příloha, interaktivní mapy; KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 28.

²¹³ Interaktivní mapa obyvatelstva 1921-211, Historický GIS.

²¹⁴ TAMTÉŽ, s. 94.

²¹⁵ HÄUFLER, Vlastislav – KORČÁK, Jaromír a KRÁL, Václav: *Zeměpis Československa*. Praha 1960. s. 300-302.

který byl do značné míry zapříčiněn dvěma světovými konflikty a jednou bezprecedentně drtivou ekonomickou krizí. To bylo navíc provázeno nárůstem konkurenční produkce v těch oblastech, které nebyly poznamenány válkou nebo se tam v té době rozvíjela industrializace.²¹⁶ Svým způsobem se dá říct, že jde o jeden z posledních případů, kdy v čs. komunistickém plánování zafungoval princip konkurenční soutěže. Největším problémem případné obnovy byla právě nerentabilita. Ostatně ve 40. letech byla celá Evropa zdemolovaná válkou, ve spoustě zemích byl hlad a lidé by si asi těžko hromadně kupovali nějakou bižuterii a dekorační sklo do svých rozbombardovaných domů. No a v zemích, kde tyto problémy nebyly, už uprázdněné pozice na trhu obsadila konkurence. Další potíží, která mohla mít na místní průmysl spíše menší dopad byla dříve popisovaná provázanost s okolím a jinými odvětvími. Tím, že z těchto „normálních“ okolních odvětví, která se sekundárně podílela na chodu sklářství a celého jabloneckého hospodářství, vypadli na minimálně rok pracovníci-Němci, než mohli být doplněni pracovníky-Čechy, nebylo možné obnovit celý ekonomický „ekosystém“ Jablonce v kompletní a plně funkční předválečné podobě.

Průmysl ovšem odsud nezmišlel jako takový, jeho část byla přetvořena právě do již zmiňovaného strojírenství,²¹⁷ s čímž započali už nacisté při své válečné transformaci těch několika největších jabloneckých továren, což jedině konvenovalo komunistům v jejich plánech na poválečné posílení strojírenského odvětví. Podíl průmyslu na okresní ekonomice zůstal zachován, ovšem odvětví silná v předválečné době byla zredukována a zbytek byl doplněn výrobou novou.

Dle komunistických plánů mělo také dojít k větší centralizaci veškeré výroby, což by mělo pochopitelně taky za následek redukcii některých pracovních pozic. Dokladem o centralizaci může být zpráva z konce roku 1946, která říká, že z 56 652 obyvatel celého okresu, žilo 22 896 přímo v samotném Jablonci nad Nisou.²¹⁸ Když ovšem podle Historického lexikonu obcí porovnáme data, zjistíme, že se aspoň podle rozmístění obyvatelstva necentralizovalo až tak moc. Roku 1930 v politickém okresu Jablonec nad Nisou žilo 109 694 obyvatel, z nichž 50 084 žilo v Jablonci a 7985 v Tanvaldu. To dohromady dávalo 58 069 obyvatel, tedy 52 % místních žilo ve dvou hlavních centrech. V roce 1950 na stejném území žilo 65 682 obyvatel, z nichž 32 749 žilo v Jablonci a 5240 v Tanvaldu. Společně to dělalo 37 989 obyvatel, tedy 57,8 % populace žijící v jádrech mimo regionální periferie.²¹⁹ Také je

²¹⁶ NOVÁK, Vladimír Josef: *Zeměpis Československa*. Praha 1947. s. 261.

²¹⁷ Grafická příloha číslo 27., 28. a 29.

²¹⁸ KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 66.

²¹⁹ RŮŽKOVÁ, Jiřina – ŠKRABAL, Josef (ed.): *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl. Praha 2006.

důležité si uvědomit pokles obyvatel v Jablonci, který bezpochyby měl ubytovací kapacity pro víc obyvatel, ale oni tam nepřišli. Je tedy jasné, že ačkoliv poklesl počet obyvatel a tím pádem i produkce, nezměnilo se příliš jejich rozmístění. Část zvýšení podílu obyvatel žijících v těchto dvou centrech může mít na svědomí jistá centralizace výroby a část se dá vysvětlit tím, že dříve na periferiích žili Němci, kteří byli málo specializovaní jako např. lesní dělníci, a proto byli odsunuti jako neodborníci a nebyli nikým nahrazeni, kdežto profese ve městě nahrazeny byly.

Každopádně centralizace nemohla proběhnout ve velkém už jen kvůli okolnímu reliéfu a nemohla mít za následek radikální snížení počtu pracovních míst, která by v takovém případě byla označena za přebytečné včetně pracovníků, kteří na těchto pozicích působili. Centralizace tedy proběhla spíše institucionálně, než v podobě fyzického přemístění továren a výroby.

Hlavním tahounem socialistického hospodářství byl bezpochyby průmysl, který se v tehdejší odborné řeči dělil na lehký a těžký. Součástí lehkého průmyslu byl i tzv. průmysl spotřební, na němž měla výroba skla a jemné keramiky v roce 1958 podíl 7,31 %. Jablonecká bižuterie, která byla důležitou součástí tohoto průmyslu, tehdy vyvážela 70,8 % svojí produkce. Spotřební průmysl byl v socialistických studiích vyzdvihován zejména za jeho důležitou roli na státním devizovém hospodaření a politice. Co mu bylo vytýkáno, byla materiálová náročnost některých odvětví, ve smyslu nutnosti dovozu některých surovin a ve smyslu nesnázi při šetření materiálu. V tomto směru se vyznamenávalo právě sklářství a výroba keramiky jakožto tradiční a světově proslavená, česká odvětví, která si bohatě vystačila s domácími zdroji, a tedy zvyšovaly svůj obrat na zahraničním trhu. Ve světle náročnosti budování těžkého průmyslu, který byl základním prvkem socialistické industrializace na konci 40. a v průběhu 50. let, byl také připomínán podíl spotřebních odvětví na získávání potřebných finančních prostředků. Sklářství, které si vystačilo s domácími zdroji a dalo se v zahraničí docela dobře prodávat, bylo vlastně naprosto ideálním odvětvím socialistického spotřebního průmyslu.²²⁰ Nejednalo se tedy o odvětví celostátně významné, nemá ani tak hojné zastoupení v dobových publikacích a hůře se k němu hledají dobové informace, leč bylo pokládáno za přínosné, a hlavně finančně výhodné. Zároveň přinášela pověst jabloneckého skla jistou mezinárodní prestiž.

²²⁰ VOPIČKA, Eduard: *K otázkám efektivnosti československého průmyslu*. Praha 1960. s. 317-319, 321, 326, 331 a 335.; „Československý spotřební průmysl svými dosavadními úspěchy nemálo přispěl k dosažení naší vysoké životní úrovně.“

7.8. Souhrn k Jablonecku

Jablonecký průmysl i region od prvopočátků rostly na sklářské výrobě. V duchu geografického determinismu docházelo k pozvolnému vývoji oblasti, který byl do značné míry usměřňován a ovlivňován mezinárodním děním, „velkými dějinami“. Rozvoji sklářství napomáhaly zejména vhodné sociální podmínky a dostupnost surovin. Určitou dobu historie regionu se zdálo, že převáží druhý významný průmysl, průmysl textilní. Ten ovšem neměl tak pevné postavení, jako například na sousedním Liberecku, a tak po ekonomické krizi způsobené válečnými událostmi v 19. století z regionu téměř vymizel a hlavní úlohu výrobce v oblasti si nadále podrželo sklářství a od něj odvislé obory. Na přelomu 19. a 20. století zažilo Jablonecko svoji zlatou éru, kdy se město nepřetržitě urbánně rozrůstalo, nepřetržitě mu nabývala populace a bohatství regionu rostlo. Jednalo se o region s většinou německou společností, kde ovšem měla významné zastoupení i česká menšina, z níž většina žila na Tanvaldsku. Právě Tanvald, centrum poloviny okresu, se nachází v těsné blízkosti dřívějších hranic s okresem Železný brod, který byl ryze český a je tedy nasnadě předpokládat, že tanvaldští Češi žili blíže při této hranici, a že čeští pracovníci ze severu železnobrodského okresu chodívali za prací do bližšího Tanvaldu.²²¹ Místní ekonomika byla velmi proexportní, což bylo její slabinou, která se poprvé projevila se začátkem první světové války a naplno ji Jablonecko pocítilo v době 30. a 40. let. Tyto válečné a ekonomické tragédie ukončily vrcholnou dobu staletého vývoje sklářství v této oblasti i regionu samotného. Po druhé světové válce se místního obyvatelstva velmi týkala transferová politika tehdejší československé vlády. Mnoho původních obyvatel bylo nuceno odejít, část z nich i v rámci divokého odsunu, který zde probíhal, jelikož oblast spadala do sféry vlivu sovětské Rudé armády. V poválečném období doznala místní výroba značných změn, sklářství bylo značně redukováno a dříve nebývale velké zastoupení získal průmysl strojírenský, který byl v socialistickém hospodářství nejžádanějším odvětvím. Přesto se zde ale udržela specializovaná výroba sklářské a kovové bižuterie, která i nadále, byť v menších objemech, exportovala do zahraničí a přinášela tím důležité zahraniční finanční zdroje. Taktéž se jednalo o nízkonákladový zdroj příjmů, který svým přínosem vypomáhal jiným oblastem státní ekonomiky.

²²¹ Interaktivní mapy; KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 28.

8. Závěr

Většina antifašistů se odsunula z celé republiky v rámci antifašistických transportů do Německa. Sokolov neměl dostatečně významnou českou menšinu, která by se mohla na smíšeném manželství podílet. Jablonecko mělo Čechů více, ale ti byli těsně provázáni s blízkým českým regionem a dobové statistiky to potvrzují (již uváděna 3 % smíšených manželství k roku 1953). Kromě průmyslové výroby neexistoval pro tehdejší československou společnost a vládu jiný signifikantní nebo podstatný důvod, proč Němce na Jablonecku a Sokolovsku ponechávat.

Na Sokolovsku bylo s těžebním průmyslem po celou dobu pevně spojeno německé etnikum, které zde mělo drtivou většinu od prvopočátků města až do událostí 40. let 20. století. Těžební průmysl nakonec také zachránil velkou část místních starousedlíků před odsunutím do Německa. Podíl na tom měly hlavně tyto socio-ekonomické a politické faktory:

1) Příliš nízká československá populace ve vnitrozemí/příliš vysoké požadavky na počty odsunutých Němců – Nebylo jednoduše dost dobře možné dostatečně nahradit takové množství lidí, kteří měli být odsunuti. Tedy za předpokladu, že vůbec měli být nahrazeni. Příkladem mohou být Jeseníky, které se po odsunu až do dnešních dní prakticky vylidnily. Koneckonců některé části Sokolovska potkal stejný osud. Z ortofoto map Sokolova i okolí je vidět, že došlo k zalesnění dříve zemědělsky využívané půdy. Došlo také ke snížení počtu lidí zaměstnaných v sektoru zemědělství, ale i služeb, zato sekundér si svoje čísla podržel. To potvrzuje ústup zemědělství v regionu i zmenšení plochy, kterou využívalo, tedy vylidnění určitých dříve užívaných/obydlených míst. Pohyb v číslech služeb zase naznačuje vyšší koncentraci lidí v určitých místech a odliv z jiných. Lidé se z periferií přesunuli do jader, a tak nebylo třeba tolik lidí zaměstnaných ve službách jako např. učitelé na vesnicích atd. Tito nepotřební tedy mohli být odsunuti a nebylo třeba je nahrazovat.

2) Existence dynamičtějších a v očích státních představitelů důležitějších regionů jako např. Ostravsko – Jak již bylo zmíněno v textu práce: byly zajímavější místa než Sokolovsko, kam odejít za novým životem. Ostravsko se svými černouhelnými ložisky bylo důležitější pro výrobu koksu užívaného v hutnictví, které bylo v tehdy již komunistickém Československu odvětvím č. 1. Kvůli tomu se do regionu mnohem více investovalo, vyrostla zde nová města jako Havířov, mohutně se rozrostla Ostrava, Karviná a další. Sokolov byl již nějakou dobu sice stále docela bohatým regionem, ale stagnujícím. Nic nového se tu moc nestavělo, pouze se udrželo to potřebné, případně se vylepšilo to stávající. Byl až druhořadý.

3) “Druhořadá nepostradatelnost“ těžby hnědého uhlí – Přestože nebyl Sokolov na vrchních příčkách důležitosti na žebříčkách komunistického vedení, stále byl nenahraditelný. Přece jen vytěžil 27 % veškerého hnědého uhlí v zemi, ze kterého se zase vyrobilo 37% elektřiny využívané v průmyslové výrobě, přes 10 000 tis. t ročně se využívalo k domácímu topení a přes 1000 tis. t šlo na export. Sokolov sám svou produkcí 15 000 tis. t tyto požadavky dokázal naplnit, a ještě mu zbylo. Na celkové výrobě elektřiny se hnědé uhlí podílelo okolo 45 % a doprava, která tehdy ve vnitrozemském státě bez dálnic a rozšířené automobilizace probíhala hlavně po železnicích, také uhlí nutně potřebovala. Sokolov byl druhořadý, ale bez něj by to šlo jen těžko. A nikdo kromě původních obyvatel tam žít moc nechtěl.

4) Důraz státní ekonomiky na strojírenství – strojírenství a těžký průmysl, na které se komunistický režim upnul byly energeticky náročné a vyžadovaly spoustu energie. Hlavním zdrojem energie pro zpracování oceli bylo černé uhlí, ale něčím se taky muselo topit. Komunističtí plánovači v duchu centralistické radikální geografie začali uhlí kategorizovat podle využitelnosti. Tím, že byl dostatek hnědého uhlí, mohlo se méně černého užívat k topení a více se soustředit v těžkém průmyslu a pomáhat tak plnit závazky, ke kterým se komunisté v rámci RVHP upsali.

5) Zahraničně-obchodní závazky spojené s těžkým průmyslem – Čeští komunisté zčásti chtěli, zčásti museli být jakousi strojírenskou velmocí RVHP. Absurdnost závazků, ke kterým se zavázali na začátku 50. let jsme zmiňovali na str. 48. Ačkoliv byly nepochopitelně předimenzované a nebylo možné se jim, byť jen přiblížit, komunistické vedení to zkusilo a upřelo k těmto cílům úsilí celého státu. To zahrnovalo maximální využití potenciálů všeho nerostného bohatství, včetně hnědého uhlí v Sokolovské pánvi.

6) Ideologické důvody KSČ – Komunisté sice nakonec upustili od nesmyslných plánů jako „Nový Falknov“ a staré město nezbourali, jako tomu udělali v případě města Most, ale ideologicky bylo nepřípustné, aby se někde „válelo“ jen trochu uhlí a nebyl tam nějaký důl. Ilustrují to krásně výsledky těžby v pánvičkách hnědého uhlí, kterých bylo 5 a měly podíl na celkové produkci 5,5 %. Ideologie měla velký význam i v mírnějším přístupu vůči horníkům v době odsunů.

Z těchto důvodů se na Sokolovsku udržela významná mnohatisícová menšina Němců, která zde má znatelné zastoupení dodnes. Sokolov je dle ČSÚ domovem nejvíce lidí s německou národností v České republice.

Jablonecko je úplně jiný případ, než jakým je Sokolovsko. Hlavním rozdílem jsou poodsunové přesuny místních Němců. Při bádání nad příčinami, proč na Jablonecku zůstalo tolik Němců, kolik jich zůstalo, je nutno pozorovat markantní úbytek jejich počtů mezi listopadem 1946 (tedy po hlavních odsunech) a rokem 1950. K 1. listopadu 1946 jich na politickém okresu Jablonec nad Nisou mělo zůstat 17 000.²²² Ze sčítání lidu z roku 1950 a ze zprávy o národnostním složení libereckého kraje z roku 1953 víme, že na Jablonecku pobývalo přibližně 10 000 Němců, do kterých byli počítáni jak pracovníci-specialisté, tak jejich rodinní příslušníci. Nejdříve se pojďme podívat na důvody, proč jich tu mělo tolik zůstat a obnovit sklářský průmysl na Jablonecku v takovém rozsahu.

1) Významný zdroj financí – Hlavním důvod. Jablonecké sklářství bylo dlouhou dobu velmi výdělečným odvětvím, přece jen se z jeho zdrojů za dost krátkou dobu postavilo celé město čítající desítky tisíc obyvatel a po válce bylo třeba obnovit a postavit mnoho věcí, včetně právě měst, továren, poničené nebo odvezené infrastruktury, mnohá zařízení byla za války opotřebována nebo porušena, jako např. v sokolovských dolech atd. Finance se hodí vždy a po válce obzvlášť. A blížila se doba socialistického budovatelství a hromadné industrializace (třeba Slovenska). Navíc bylo sklářství velmi nízkonákladovým průmyslem, který navíc dobře vydělával. Bylo to „*ideální odvětví socialistického spotřebního průmyslu.*“ To už za ponechání pár tisíc Němců v regionu, který po přesunu Polska na západ už ani nesousedil s Německem, stálo.

2) Mezinárodní hodnota jabloneckého exportu – Jablonecká bižuterie bývala vyvážena do celého světa. Její prestiž mohla posilovat šance na dojednání dovozů nebo výměny surovin v poválečné obnově. Taktéž mohla přinášet cenné zahraniční měny důležité pro finanční politiku státu a centrální banky.

3) Napojení na hospodářství jiných regionů – Jablonec nebyl ekonomicky uzavřeným územím, byl provázán se sousedními i jinými oblastmi, které stejně jako on utrpěly ztráty po územních změnách v roce 1938. Mohla zde být vůle toto propojení v zájmu jiných regionů opět obnovit a vytvořit tak sklářský územně-výrobní komplex, podobný tomu hutnímu na Ostravsku.

²²² Grafická příloha č. 26.

Nicméně došlo k velkému snížení počtů německých pracovníků, kteří měli zůstat, a to o tisíce až skoro 10 000, což je na okres s několika desítkami tisíc obyvatel velké číslo. Důkazy o tom, že místní německá populace byla zredukována opravdu na ty nejnужnější odborníky a jejich rodiny jsou dva. Jedním je samotný fakt, že z původního vyčíslení 22 000 dělníků z roku 1945 jich nakonec zůstalo jen pár tisíc. Druhým je zpráva z dubna 1948, kdy bylo v rámci rozptylování zbývajících Němců po vnitrozemí z Jablonecka vystěhováno pouze 150 osob.²²³ Proč došlo ke snížení počtu pracovníků a omezení sklářské a bižuterní výroby?

1) Jabloneckému sklářství a bižuterii se nedařilo – Jablonecký sklářský průmysl ekonomicky klesal již delší dobu, vlastně přes celou jednu dekádu se mu nedařilo. Tento pokles přivedl jablonecké sklářství postupně do bodu, kdy by bylo v těžké situaci i v případě, že by nemuselo čelit následkům odsunu Němců z Československa. Tato situace právě ve spojení s odsunem měla za následek značnou redukci jabloneckého sklářství, která původně nebyla předpokládána. Po osvobození se počítalo s tím, že se najde uplatnění pro mnohem více Němců, a že jablonecký průmysl a profese s ním spojené budou obnoveny v předmnichovské podobě, což se nestalo. V průběhu těch dvou let se zkrátka zjistilo, že jich tolik nebude třeba, a že nebudou mít uplatnění.

2) Politicky neúnosná nerentabilita – Sklářny ani výrobní kovové bižuterie nebyly schopny na sebe samy okamžitě po válce vydělávat, stát by je musel aspoň zčásti a docela dlouho dotovat, a to by znamenalo „živit“ Němce ze státních peněz. Takový plán by asi těžko mohl politicky uspět, zvláště ve světle kampaní k volbám do Ústavodárného shromáždění v roce 1946. Toto bylo způsobeno nízkým odbytem jakéhokoliv luxusnějšího zboží v poválečné rozbořené Evropě.

3) Nepřízeň ze strany komunistů – Zajímavé je, že tu ze strany komunistů byly tlaky na jeho likvidaci, protože prý podobná produkce neměla mít v socialistické ekonomice místo.²²⁴ Tuto zaujatost vůči sklářství nepřímo dokazuje fakt, že v dobových publikacích je velmi snadné dohledat tuny vytěženého uhlí, vyrobeného betonu, počty vyrobených obráběcích strojů a taky počet jejich typů, jejich srovnání se západními zeměmi, dokonce lze najít stáří užívaných strojů ve výrobě a text k „morální problematice“ toho, že v kapitalistických státech se užívají stroje novější. Když se hledá sklo, musí se člověk dostat přes počty vypálených cihel a pojednání o stavebních materiálech, než se vůbec přes podobný balast ke sklářství dostane, a tam pak

²²³ KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 67.

²²⁴ KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 93.

najde především počty vývozu tabulkového skla, ne bižuterie. Upozadění „*lehkého průmyslu*“, kam bylo sklářství zařazováno, je v dobách komunistické vlády všeobecně známé, ale tyto všechny nesnáze s hledáním adekvátních informací vše jen podtrhují.

Dejme tomu, že z těch 10 000 pozůstavších Němců mohlo být 3000 mužů, 3000 žen a 4000 dětí. To nám dává jen opravdu malé množství případných specialistů. Také tu byl ten již zmiňovaný tlak komunistů na likvidaci jablonecké sklářské a bižuterní výroby. Proč tu tedy zůstalo tak málo pracovníků, proč je neodsunuli i s těmi zbylými tisíci, které tu měly také původně zůstat? A jak je možné, že s tak malým množstvím lidí mohlo mít sklářství v regionu takovou roli i v pozdějších letech?

1) Maximální specializace pozůstavších – Jestliže se předpokládalo obnovení jabloneckého průmyslu v předváleční podobě, bylo by jen logické chtít si tu podržet i ty pracovníky, kteří se tou výrobou už zabývali a znali ji. Jak víme, to se nestalo a ona výroba byla oproti své předválečné podobě nejdříve zredukována a posléze poměrově doplněna o jiné odvětví, ačkoliv předválečné kvantitativní dosažení nebylo. Přestože nebylo možné udržet zde kompletní původní výrobu, šlo zachránit aspoň část z ní, tu nejunikátnější, nejspecializovanější, nejmistrovštější a nejrentabilnější, jakou bylo právě broušení skla, malba korálků, tvorba kovové bižuterie apod. Každá sklářská oblast, ať už Jablonec nebo Turnov nebo Železný Brod nebo Nový Bor, totiž kromě běžné výroby skla také měla svoji specializaci, kterou jinde neuměli. Na Jablonecku tedy šlo snadno obnovit tu „běžnou“ část výroby, kterou ovládali i čeští skláři z blízkého Železného Brodu anebo nedalekého Turnova, samozřejmě s jistými personálními omezeními, protože si české skláře jednoduše nešlo naklonovat. A právě z těchto blízkých českých okresů proudili první osadníci.²²⁵ Tím pádem mohla běžná produkce skla pokračovat, nebylo nutno likvidovat sklárny mimo samotný Jablonec, čímž se udrželo obyvatelstvo i mimo centrum, a zároveň se zachovala v minimální podobě tradiční výroba bižuterie. Tímto způsobem mohlo být dosaženo původních cílů, i když v menší míře, než bylo předpokládáno.

2) Vzrůstající konkurence – Bezpochyby zde byla vůle podržet bižuterní specializovanou výrobu aspoň v nějaké míře. Problém byla vzrůstající konkurenční produkce v Německu, kam původní jablonečtí výrobci odcházeli. To mohlo v určitý moment zastavit další odsuny.

Kvůli všem těmto důvodům zůstalo v roce 1950 na Jablonecku dokonce/jenom 9091 Němců.

²²⁵ KOPALOVÁ, R.: *Politický*, 2016. s. 48.; STRNADOVÁ, A.: *Důsledky*, 2016. s. 54-55.

Kromě regionálních závěrů tato mikrostudie přináší i závěry s přesahem mimo svoje zájmové území. „Velké“ závěry mojí práce jsou čtyři. Závěr první je o narušení představy unitárních čs. pravidel, kterými se odsun řídil. Ačkoliv byly a dodnes jsou Benešovy dekrety prohlašovány za jakýsi posvátný kodex, kterým se tehdy odsunuly miliony lidí, není tomu tak. Zaprvé by nebylo možné Němce v takové míře odsunout bez asistence Sovětského svazu, jehož motivací byl zahraničně politický a chladný kalkul. Zadruhé ho, jak vidno z rozdílnosti transferových politik v jednotlivých regionech, nedodržovali ani sami Čechoslováci. V případě Sokolovska došlo k úplnému ohnutí „svatých“ nacionálních pravidel a stát si zde jednoduše ponechal finančně nenáročný, cizonárodní dělníky (možná až státní otroky), protože jeho vlastní národní příslušníci tuto práci vykonávat nechtěli. V případě Jablonecka došlo také k ohnutí pravidel, podle toho, jak to bylo, slovy prezidenta Beneše, „nejvhodnější“. Nejdříve udělili tisícům lidí povolení zůstat v jejich letitých domovech, ale když političtí představitelé ČSR zjistili, že by to stálo moc peněz, a že by se kvůli tomu mohla československá nenávist vůči všemu německému, včetně „napomahačů“, obrátit i proti nim, pravidla změnili a ony Němce, i když se to už jinde nedělo, odsunuli. V prvním případě došlo k nedůslednému dodržení oficiální transferové politiky a v druhém k přehnanému.

Závěr druhý už byl nastíněn a je jím rozbití představy o spravedlnosti odsunů Němců z Československa v poválečných letech. Když sami Čechoslováci nedrželi pravidla tak, jak je bez jakýchkoliv zahraničních tlaků stanovili (naopak jim Sověti všechno odkývali a Spojenci byli neschopni se tomu postavit), jak může být vůbec prohlašováno, že šlo o spravedlivou akci? Nešlo. Možná, že byl Odsun nevyhnutelný, nikoliv spravedlivý. Nedodržování jednotných pravidel dosvědčují i úplně rozdílné příčiny setrvání Němců na Jablonecku a Sokolovsku. Navíc samotný princip kolektivní viny na základě národnosti, kterou si může člověk jako dítě těžko vybrat, je neuvěřitelně stupidní. Veškeré souzení na základě skupinové identity je takové.

Třetí závěr byl taktéž naznačen, jedná se o to, že Odsun nebyl jednotně a stejně probíhající akcí na celém území bývalých Sudet. Je to takové doplnění absence unitárních pravidel, která by tehdy v ČSR něco spravedlivě řídila. Nejenže byl rozdíl mezi zónami kontrolovanými Američany (Sokolovsko nezažilo žádné výbuchy nenávisti ani divoké odsuny a vyhánění Němců „partyzánskými“ jednotkami) a Sověty (na Jablonecku bylo v rámci divokého odsunu vyhnáno okolo 4000 lidí, uváděno dříve), byl tu také rozdíl regionální, jak je popsáno na příkladu „zvláštních“ okresů na začátku této práce. A i mezi těmito „zvláštními“ okresy jsou dva, které se těm zbylým úplně vymykají svými demografickými daty, a přesto i ty dva okresy s velmi podobnými anomálními daty měly úplně jinou historii odsunů a jejich dopadů. Odsuny probíhaly v různých regionech různě a měly rozdílné dopady.

Čtvrtým závěrem je právě rozdílnost dopadů odsunů na jednotlivé regiony. Příklad Sokolova a Jablonce ukazuje, jak rozdílné byly dopady této jejich zásadní demografické proměny. Odsun Němců z Československa tyto dva regiony posunul k nenávratné změně, která ale vyústila v úplně jiné konce. Zásadní podíl na tom měla hospodářská politika komunistického režimu. Zatímco Sokolovsko si podrželo významnou část své německé populace a ta se zde úspěšně drží do dnešních dní, Jablonecko ztratilo většinu svých starousedlíků, dokonce více než bylo původně v plánu a víceméně zde tato skupina vymizela nebo se asimilovala. Zatímco u sokolovských Němců byly nejdůležitější jejich počty a výkonnost, u jabloneckých šlo o jejich specializaci a odbornost. Sokolovský průmysl měl plnit úkoly kvantitativní, jablonecký zase úkoly kvalitativní.

Sokolovsko se muselo jevit jako dostatečně důležité na to, aby za všechny ty obtíže a setrvání tolika „nepřátel státu“ stálo. Celou optiku nazírání komunistů na Sokolovsko podtrhuje fakt, že sem byly investovány stovky miliónů Kč na mechanizaci výroby a její transformaci z hlubinné na povrchovou. Investice regionu prospěly, zvýšila se jeho populace, město i region v rámci komunistického hospodářství měly jméno. Krátkodobý efekt byl určitě pozitivní, ale v dlouhodobém horizontu se komunistická specializace na těžbu hnědého uhlí ukázala být danajským darem. Domácí komunisté se dopustili zásadních hospodářských chyb. Nejhorší pro budoucí rozvoj Sokolovska bylo omezení sektoru zemědělství, a hlavně služeb a absolutní zaměření se na průmysl. Kombinace s omezením zahraničního obchodu se západními kapitalistickými zeměmi byla zdrcující. Tím, že komunistický režim uzavřel ekonomiku zahraničním tržním vlivům, zásadně omezil inovaci. V 60. letech začalo docházet k tzv. *Global shift*, průmysl se ze světových jader přesouval do periferií, zejména do Asie, a i domácím komunistům došlo, že stávající hospodaření je neudržitelné. Mělo dojít k dílčím změnám, většímu otevření ekonomiky a sokolovský průmysl se mohl pod tíhou tlaku konkurence inovovat do udržitelnějších podob. Ale poté nastal rok 1968 a tentokrát se svými chybami přišli komunisté zahraniční. Socialistické hospodářství se nevyhnutelně potácelo dalších 20 let ke svému konci. Závislost čistě na jedné komoditě se Sokolovsku vymstila, těžba zdevastovala krajinu a Sokolov je dnes okres vykazující jednu z největších měr nezaměstnanosti v ČR.²²⁶

Jablonecké hospodářství bylo z podstatné části překopáno a více diverzifikováno. Jablonečtí Němci, na rozdíl od sokolovských, neměli žádné ideologické výhody v době komunistické totalitární vlády. Jablonečtí pracovníci nebyli ani horníci, ani dělníci v hutích, byli to „jenom“ výrobci sklářských, okrasných a dle některých komunistů „zbytečných“

²²⁶ Krajská správa ČSÚ v Karlovarském kraji, ČSÚ: *Nezaměstnanost v Karlovarském kraji k 31. 12. 2020 podle MPSV.*

výrobníků. Jejich existenci zde od odsunu jinam chránila pouze kvalita jejich schopností a výhodnost/výdělečnost jejich výroby, kterou komunistický režim jenom vítal v zájmu svých socialistických a budovatelských projektů. Vlastně šlo o ideologickou konkurenci, se kterou musela kvalita jejich práce držet krok. Jistá averze komunistů vůči jabloneckému sklárství, které nechtěli podporovat stejným způsobem jako hornictví, místním paradoxně pomohla. Zatímco sokolovský region po Sametové revoluci doplatil na přehnaný důraz na svoji těžbu, Jablonecko je dnes region, kterému už nehrozí podobný kolaps, jelikož není tak drtivě závislý na jednom odvětví, jako kdysi býval. Sklárství, a to bižuturní obzvláště, totiž díky svému exportu a zahraničním kontaktům muselo čelit zahraniční konkurenci, muselo se účastnit kapitalistické hospodářské soutěže. Tak dokázalo relativně bez újmy dobře přežít polistopadovou ekonomickou transformaci, která třeba právě textilní průmysl v sousedním Liberci kvůli nulové konkurenceschopnosti s asijskými trhy úplně vylikvidovala. Dnes je Jablonec poměrně perspektivním městem, s dobrou životní úrovní, docela pěknou architekturou, krásnou okolní přírodou a je zde dobrá dopravní dostupnost do Prahy, Liberce a dalších center jak po železnici, tak po dálnici. Podobně pochvalná charakteristika se o Sokolovsku, které je zastrčené na kraji země a ekologicky i sociálně úplně zdevastované, říct nedá.

Touto prací nechci vyzývat k žádnému revizionismu, nevolám ani po majetkových restitucích pro vyhnané Němce, jichž se často dezinformační weby až hystericky obávají. Chci pouze poukázat na to, že na příkladech těchto dvou regionů se dá potvrdit, že idea odsunového řešení německé otázky v poválečném Československu měla svoje ekonomické úskalí, že měla svoje trhliny, a že ty regiony to rozdílnými způsoby postihuje dodnes. Také chci poukázat na to, že Odsun byl nespravedlivý, a že je nesmyslné o něm referovat jako o jednotné akci. Byl bych za to, aby se rozebral více regionálně, aby se započítaly regionální charakteristiky, detaily, události, excesy, kterými se historici zabývají, svoje si ale v historii těchto regionů mohou najít i geografové, ekonomové, politologové, sociologové, možná i lingvisté a další vědci. Je třeba rozšířit studium tématu Odsunu o tyto regiony, odstoupit od jednotné definice/pohledu na věc, vymezit vůči ní místní odlišnosti a ve finále tento jednotný „velký“ pohled revidovat a promítnout do něj poznatky z regionů a „malých“ dějin. Toto další hlubší a diverzifikovanější studium nám může pomoci lépe pochopit samotný Odsun, můžeme pak lépe posoudit jeho spravedlnost, lépe se s ním můžeme jako národ a stát vyrovnat a zaujmout k němu adekvátnější stanovisko než to, které je postaveno na generalizaci smíchané z nacionálně-komunistického narativu. Poté můžeme tento jeden „opravený“ dílek zasadit do historické „série“ věnující se česko-německým vztahům a můžeme se v našich dějinách a vyrovnání se s nimi posunout blíže 21. století. Mezitím je ale ještě hodně práce pro nás, historiky, potažmo historické geografy.

9. ZDROJE

9.1. SEZNAM LITERATURY

1. ARBURG, Adrian von - DVOŘÁK, Tomáš - KOVAŘÍK, David a Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno 2010.
2. ARBURG, Adrian von - STANĚK, Tomáš: *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945)*. Soudobé dějiny, roč. 13, čís. 3-4, 2006.
3. ARBURG, Adrian von - STANĚK, Tomáš: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů, Díl I: Češi a Němci do roku 1945 : úvod k edici*. Středokluky 2010.
4. BERANOVÁ VAICOVÁ, Romana: *Kniha o městě Sokolov*. Sokolov 2005.
5. BURDA, Tomáš - SEMOTANOVÁ, Eva - CHROMÝ, Pavel – MARTÍNEK, Jiří a další ve spolupráci s MINISTERSTVEM VNITRA: *Katalog k výstavě 100 let proměn hranic našich regionů*. Praha 2018.
6. DOHNAL, Pavel: *Dosídlování Sokolovska 1945-1948*. Sokolov 2007.
7. GERŠLOVÁ, Jana – SEKANINA, Milan: *Zrození nové doby: stručné hospodářské dějiny českých zemí (od poloviny 19. století do konce 80. let 20. století)*. Valašské Meziříčí 1999.
8. CHURAŇ, Milan: *Postupim a Československo: mýtus a skutečnost*. Praha 2001.
9. IRMANOVÁ, Eva: *Maďarská menšina na Slovensku a její místo v zahraniční politice Slovenska a Maďarska po roce 1989*. Ústí nad Labem 2005.
10. JISKRA, Jaroslav: *Johann David Edler von Starck a jeho podíl na rozvoji hornictví a průmyslu v západních a severozápadních Čechách koncem 18. a v 19. století*. Sokolov 2005.
11. JISKRA, Jaroslav: *Velká kniha hornictví Karlovarského kraje*. Svatava 2010.
12. JISKRA, Jaroslav: *Z historie uhelných lomů na Sokolovsku: od Johanna Davida Edler von Starcka po Sokolovskou uhelnou, a.s.* Sokolov 1997.
13. KAŠPAR, Jan: *Jablonec nad Nisou: stručný průvodce sedmi stoletími města*. Jablonec nad Nisou 2006.
14. KOPALOVÁ, Radka: *Politický a správní vývoj okresu Jablonec nad Nisou v letech 1945-1960*. Hradec Králové 2016 (magisterská diplomová práce).
15. Krajská správa ČSÚ v Karlovarském kraji, ČSÚ: *Nezaměstnanost v Karlovarském kraji k 31. 12. 2020 podle MPSV*. Praha 2020.
16. PAVLÍČKOVÁ, Jana: *Soužití Čechů a Němců v Jabloneckém okrese v letech 1938 a 1939*. Brno 2004 (bakalářská práce).
17. RŮŽKOVÁ, Jiřina – ŠKRABAL, Josef (ed.): *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. I. díl. Praha 2006.
18. SEMOTANOVÁ, Eva: *Historická geografie českých zemí*. Praha 2002.
19. SIVÁK, Filip: *Vybrané aspekty vlivu těžby nerostných surovin na rozvoj sídelní struktury v území Sokolovské pánve*. Olomouc 2013 (magisterská diplomová práce).
20. SOBĚHART, Radek: *Hospodářské dějiny Československa 1918-1992*. Praha 2013.
21. STANĚK, Petr: *Jablonec nad Nisou a Železný Brod 1880-1921, Proměny průmyslových měst*. Liberec 2013 (bakalářská práce).
22. STANĚK, Tomáš: *Německá menšina v českých zemích 1948 – 1989*. Praha 1993.
23. STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945-1947*. Praha 1991.
24. STRNADOVÁ, Alena: *Důsledky odsunu Němců po druhé světové válce a následné osídlování pohraničí na příkladu okresu Jablonec Nad Nisou*. Praha 2016 (magisterská diplomová práce).

9.2. SEZNAM VYDANÝCH PRAMENŮ

1. BLAŽEK, Miroslav: *Hospodářský zeměpis Československa*. Praha 1958.
2. EHRENBERGER, Vlastimil a MAJER, Jiří: *Uhelné hornictví v ČSSR*. Praha 1985.
3. HÄUFLER, Vlastislav – KORČÁK, Jaromír a KRÁL, Václav: *Zeměpis Československa*. Praha 1960.
4. NOVÁK, Vladimír Josef: *Zeměpis Československa*. Praha 1947.
5. Státní okresní archiv Sokolov, fond Sokolov, *Kronika města 1947-1964*. [online] In: <https://www.portafontium.eu/contents/chronicle/soap-so/sokolov?language=de> [cit. 25.1.2021]
6. ÚSTŘEDNÍ SVAZ ČS. PRŮMYSLNÍKŮ V ROCE 1937: *Hospodářská politika čs. průmyslu v letech 1918-1938*. Praha 1938.
7. VOPIČKA, Eduard: *K otázkám efektivnosti československého průmyslu*. Praha 1960.
8. ŽDÁRSKÝ, Miroslav a FAJFR, František: *Statistická ročenka republiky Československé*. Praha 1959.

9.3. SEZNAM DALŠÍCH ZDROJŮ

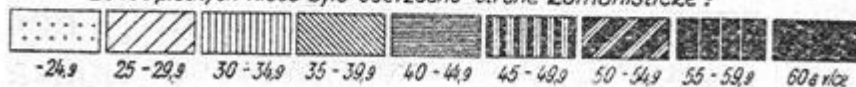
1. BERAN, Pavel: *Zaniklé obce*. In: <http://www.zanikleobce.cz/index.php?menu=222?168,72> [cit. 25.1.2021]
2. ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, Německá národnost na území ČR. https://www.czso.cz/csu/czso/nemecka_narodnost Fronta.cz, *Volby 1946 - vítězství KSC a odsun Němců* *Volby 1946 - vítězství KSC a odsun Němců*. In: <http://www.fronta.cz/dotaz/volby-1946-vitezstvi-ksc-a-odsun-nemcu>
3. Geoportál ČÚZK. In: <https://www.cuzk.cz/>
4. Historical Statistics for the World Economy: 1-2003 AD, Angus Maddison 2021. In: <http://www.ggd.net/>
5. Historická data v GIS. In: <http://www.historickygis.cz/>
6. *Historie*. Sokolovská uhelná, právní nástupce, a.s. In: <http://www.suas.cz> [cit. 25.1.2021]
7. *Historie.cs, Divoký odsun*, Česká televize, 2013.
8. *Historie.cs, Domů do Říše aneb Sudety bez Čechů?*, Česká televize, 2008.
9. *Historie.cs, Jak prohráli válku*, Česká televize, 2014.
10. Hranice Československa překreslil francouzský generál. Před sto lety k němu připojil Hlučínsko, Česká televize, 2020. In: <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/moravskoslezsky-kraj/3042877-ceskoslovenske-hranice-prekreslil-francouzsky-general-pred-sto>
11. Interaktivní mapa obyvatelstva 1921-211, Historický GIS. In: <http://www.historickygis.cz/aplikace/mapa.html>
12. *Mapy.cz, SEZNAM*. In: <https://mapy.cz/>
13. Město SOKOLOV: *Historie města Sokolov*. In: <https://www.sokolov.cz/mesto/historie-mesta-sokolov-63> [cit. 24.01. 2021]
14. METODICKÝ PORTÁL RVP, Zuzana Loubet del Bayle. In: <https://profil-new.rvp.cz/profil/7807>
15. Národní geoportál INSPIRE. In: <https://geoportal.gov.cz/web/guest/map>

10. GRAFICKÉ PŘÍLOHY

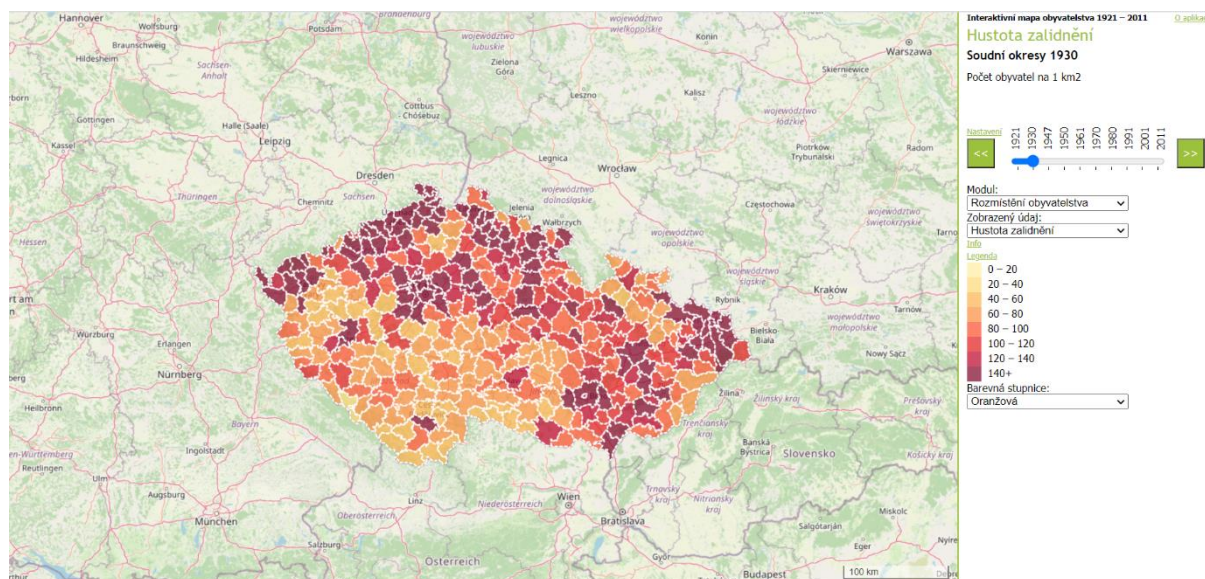

Procento hlasů odevzdaných straně komunistické se pohybuje od 13.26% (okres Hlučín) do 70.45% (okres Tachov). Ze shora uvedených procentových skupin docílila strana: méně než 25% hlasů v 6 okresech, 25—30% v 9 okresech, 30—35% ve 20 okresech, 35—40% ve 33 okresech, 40—45% ve 29 okresech, 45—50% ve 20 okresech, v 50—55% v 18 okresech, 55—60% ve 13 okresech a nad 60% hlasů ve 14 okresech.

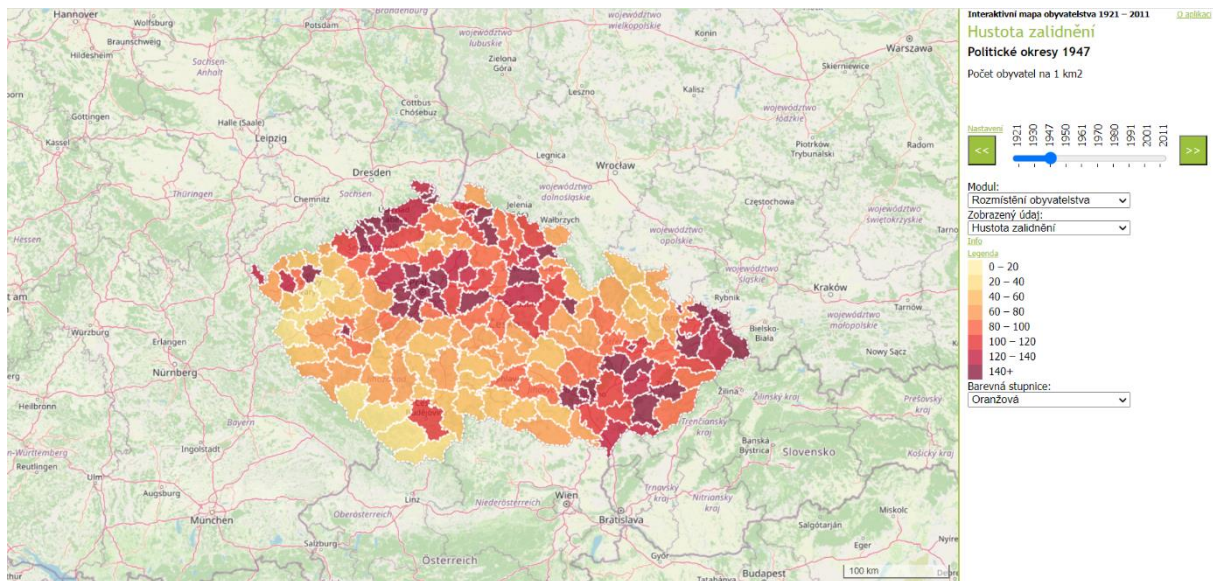
Ze 100 platných hlasů bylo odevzdáno straně komunistické :

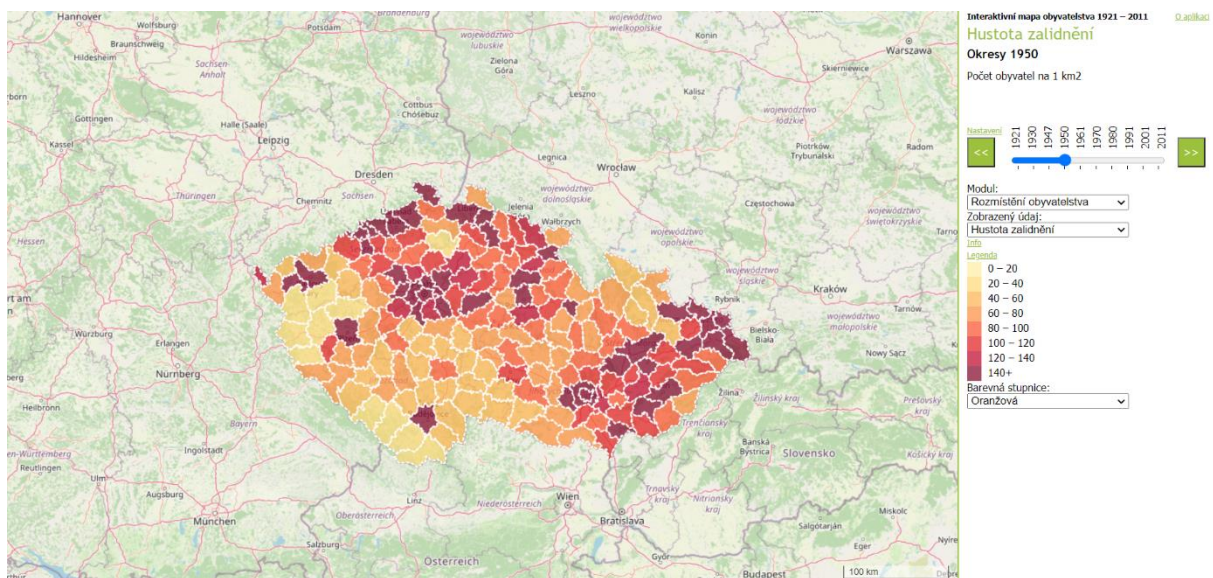
Grafická příloha č. 1, data: Fronta.cz, Volby 1946 - vítězství KSČ a odsun Němců Volby 1946 - vítězství KSČ a odsun Němců.

Grafická příloha č. 2, data: Interaktivní mapa obyvatelstva 1921-2011, Historický GIS.

Grafická příloha č. 3, data: Interaktivní mapa obyvatelstva 1921-211, Historický GIS.

Grafická příloha č. 4, data: Interaktivní mapa obyvatelstva 1921-211, Historický GIS.

POČET OBYVATEL NĚMECKÉ NÁRODNOSTI PODLE OKRESU A PŘÍSLUŠENÍHO ROKU

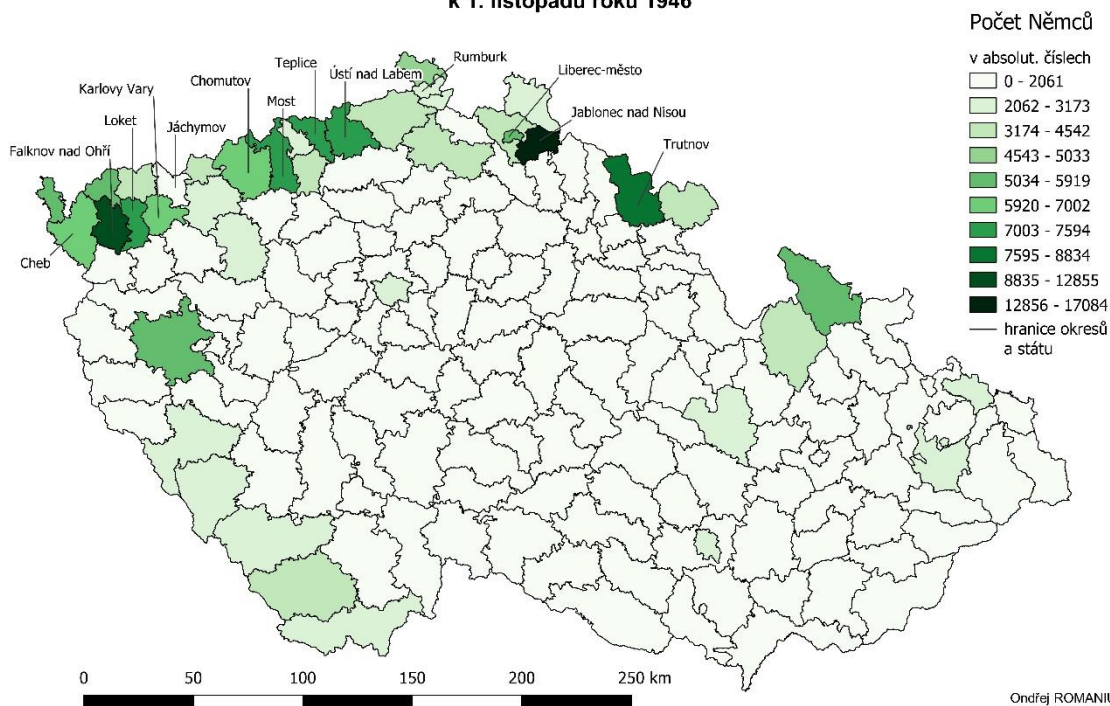
	1921	1930	1946	1950	1961	1970	1980	1991
1.	TEPLICE NAD METUJÍ - 99443	LIBEREC - 88 271	JABLONEC NAD NISOU - 17084	SOKOLOV - 14222	SOKOLOV - 20034	SOKOLOV - 8381	SOKOLOV - 6507	SOKOLOV - 5864
2.	LIBEREC - 80790	KARLOVY VARY - 83925	FALKNOV NAD OHŘÍ - 12855	JÁCHYMOV - 10515	KARLOVY VARY - 10699	TEPLICE - 6506	KARLOVY VARY - 4775	KARLOVY VARY - 3781
3.	KARLOVY VARY - 74769	TEPLICE - 83946	TRUTNOV - 8834	JABLONEC NAD NISOU - 9091	TEPLICE - 9853	KARLOVY VARY - 6118	TEPLICE - 4439	CHOMUTOV - 3228
4.	ÚSTÍ NAD LABEM - 73784	ÚSTÍ NAD LABEM - 79186	LOKET - 7594	TEPLICE - 7052	CHOMUTOV - 9696	CHOMUTOV - 5248	CHOMUTOV - 3998	TEPLICE - 3032
5.	DĚČÍN - 64239	DĚČÍN - 68402	TEPLICE - 7210	KARLOVY VARY - 6693	JABLONEC NAD NISOU - 8286	DĚČÍN - 5142	DĚČÍN - 3704	DĚČÍN - 2744
6.	FALKNOV NAD OHŘÍ - 53754	JABLONEC NAD NISOU - 62926	ÚSTÍ NAD LABEM - 7202	RUMBURK - 5734	DĚČÍN - 7478	JABLONEC NAD NISOU - 4178	LIBEREC - 2792	TRUTNOV - 2151
7.	JABLONEC NAD NISOU - 52528	FALKNOV NAD OHŘÍ - 57732	MOST - 7003	CHOMUTOV - 5018	TRUTNOV - 6543	LIBEREC - 4120	JABLONEC NAD NISOU - 2751	LIBEREC - 2085
8.	BRNO MĚSTSKÝ OKRES - 50846	CHEB - 48363	CHOMUTOV - 6458	LIBEREC - 4991	MOST - 6196	MOST - 3999	MOST - 2708	MOST - 2053
9.	CHEB - 44640	CHOMUTOV - 46384	KARLOVY VARY - 6197	TRUTNOV - 4922	LIBEREC - 6144	TRUTNOV - 3772	TRUTNOV - 2699	CHEB - 1985
10.	CHOMUTOV - 42729	AŠ - 44403	CHEB - 5920	ÚSTÍ NAD LABEM - 3579	CHEB - 5362	CHEB - 3343	CHEB - 2434	JABLONEC NAD NISOU - 1940
			POLITICKÉ OKRESY					

PODÍL OBYVATEL NĚMECKÉ NÁRODNOSTI PODLE OKRESU A PŘÍSLUŠNÉHO ROKU

	1921	1930	1946	1950	1961	1970	1980	1991
1.	TEPLÁ - 100%	MARIÁNSKÉ LÁZNĚ - 99%	KRASLICE - 43%	JÁCHYMOV - 35%	SOKOLOV - 25%	SOKOLOV - 9%	SOKOLOV - 7%	SOKOLOV - 6%
2.	PŘÍMDA - 100%	VRBNO - 99%	VEJPRTY - 40%	SOKOLOV - 30%	CHOMUTOV - 10%	CHOMUTOV - 5%	KARLOVY VARY - 4%	KARLOVY VARY - 3%
3.	KRASLICE - 100%	DOUPOV - 99%	LOKET - 39%	KRASLICE - 22%	JABLONEC NAD NISOU - 10%	JABLONEC NAD NISOU - 5%	CHOMUTOV - 3%	CHOMUTOV - 3%
4.	JINDŘICHOV - 100%	MOST - 99%	FALKNOV NAD OHŘÍ - 33%	JABLONEC NAD NISOU - 14%	KARLOVY VARY - 9%	TEPLICE - 5%	TEPLICE - 3%	TEPLICE - 2%
5.	DOUPOV - 100%	JINDŘICHŮV HRADEC - 99%	JABLONEC NAD NISOU - 29%	AŠ - 13%	TEPLICE - 7%	KARLOVY VARY - 5%	JABLONEC NAD NISOU - 3%	CHEB - 2%
6.	PŘÍSEČNICE - 100%	PŘÍMDA - 99%	NEJDEK - 28%	RUMBURK - 10%	CHEB - 7%	CHEB - 4%	DĚČÍN - 3%	DĚČÍN - 2%
7.	VILDŠTEJN - 100%	LITOVEL - 99%	AŠ - 26%	KARLOVY VARY - 10%	DĚČÍN - 6%	DĚČÍN - 4%	CHEB - 3%	JABLONEC NAD NISOU - 2%
8.	VRBNO - 100%	HORA SVATÉ KATEŘINY - 98%	ŠLUKNOV - 18%	CHEB - 9%	MOST - 5%	MOST - 3%	MOST - 2%	MOST - 2%
9.	BENEŠOV HORNÍ - 100%	PŘÍSEČNICE - 98%	CHEB - 17%	TEPLICE - 9%	TRUTNOV - 5%	TRUTNOV - 3%	TRUTNOV - 2%	TRUTNOV - 2%
10.	VIDNAVA - 100%	DVORCE - 98%	TRUTNOV - 16%	NOVÝ BOR - 8%	LIBEREC - 4%	LIBEREC - 3%	LIBEREC - 2%	LIBEREC - 1%
			POLITICKÉ OKRESY					

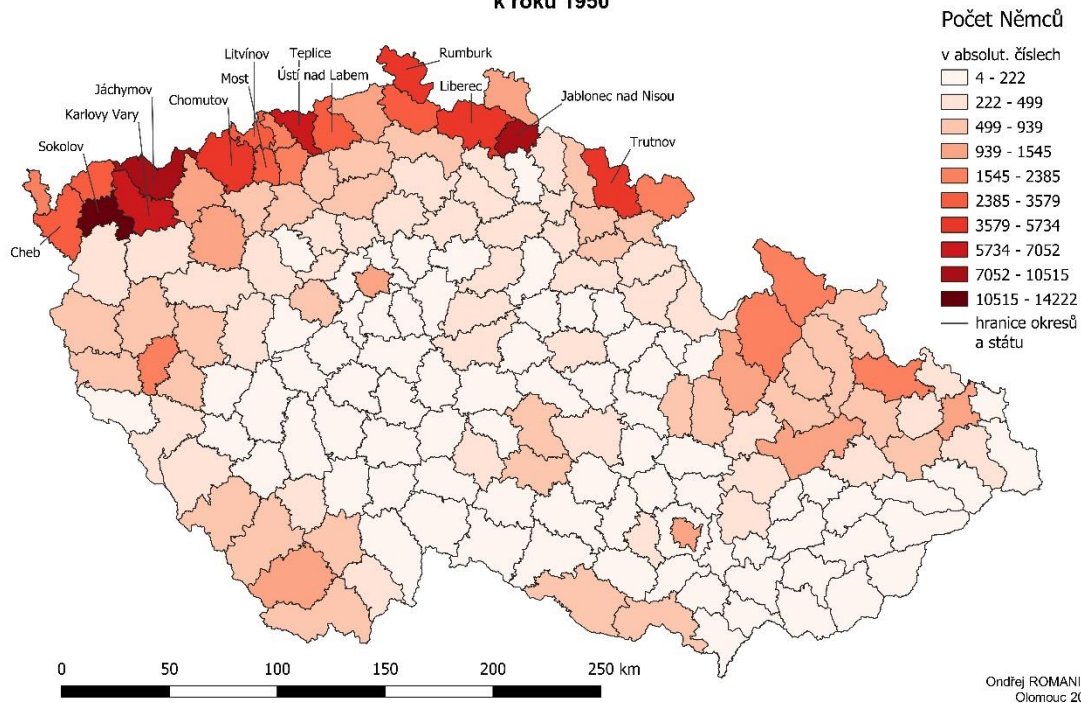
Grafická příloha č. 5, data: *Historický GIS*, vlastní zpracování.

**POČET PŘÍSLUŠNÍKŮ NĚMECKÉ MENŠINY PODLE POLITICKÝCH OKRESŮ
k 1. listopadu roku 1946**

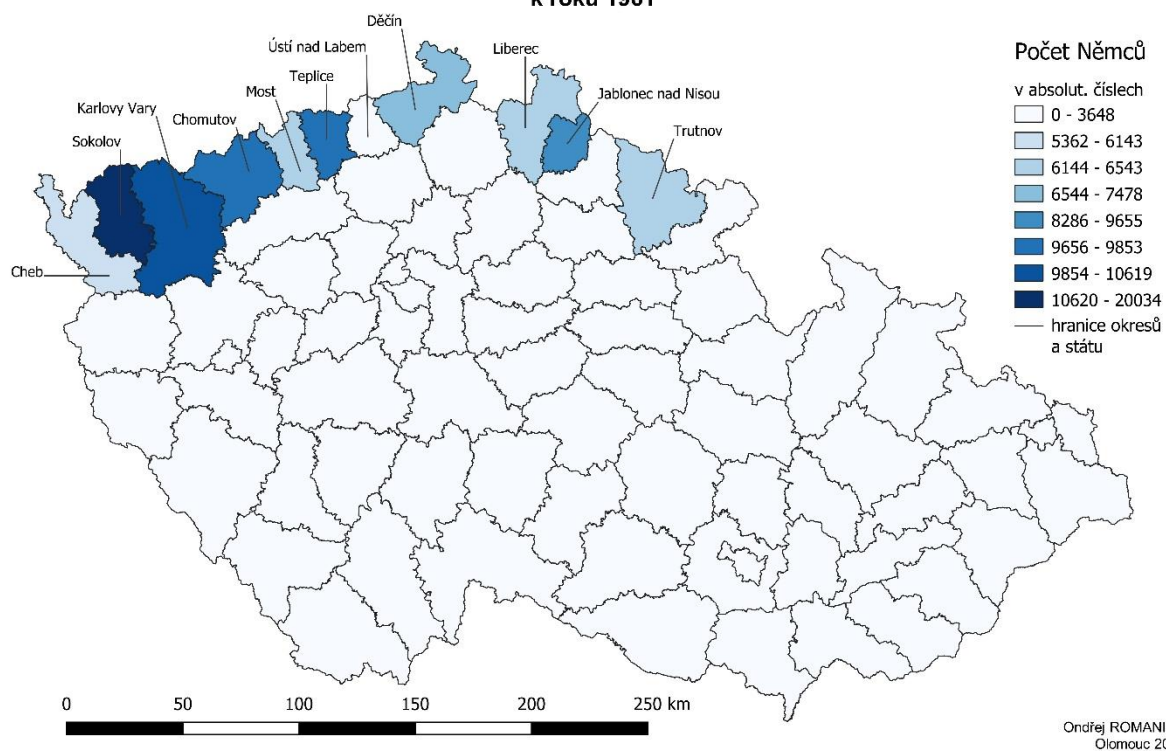
Grafická příloha č. 6, data: *Historický GIS*, vlastní zpracování.

**POČET PŘÍSLUŠNÍKŮ NĚMECKÉ MENŠINY PODLE SOUDNÍCH OKRESŮ
k roku 1950**

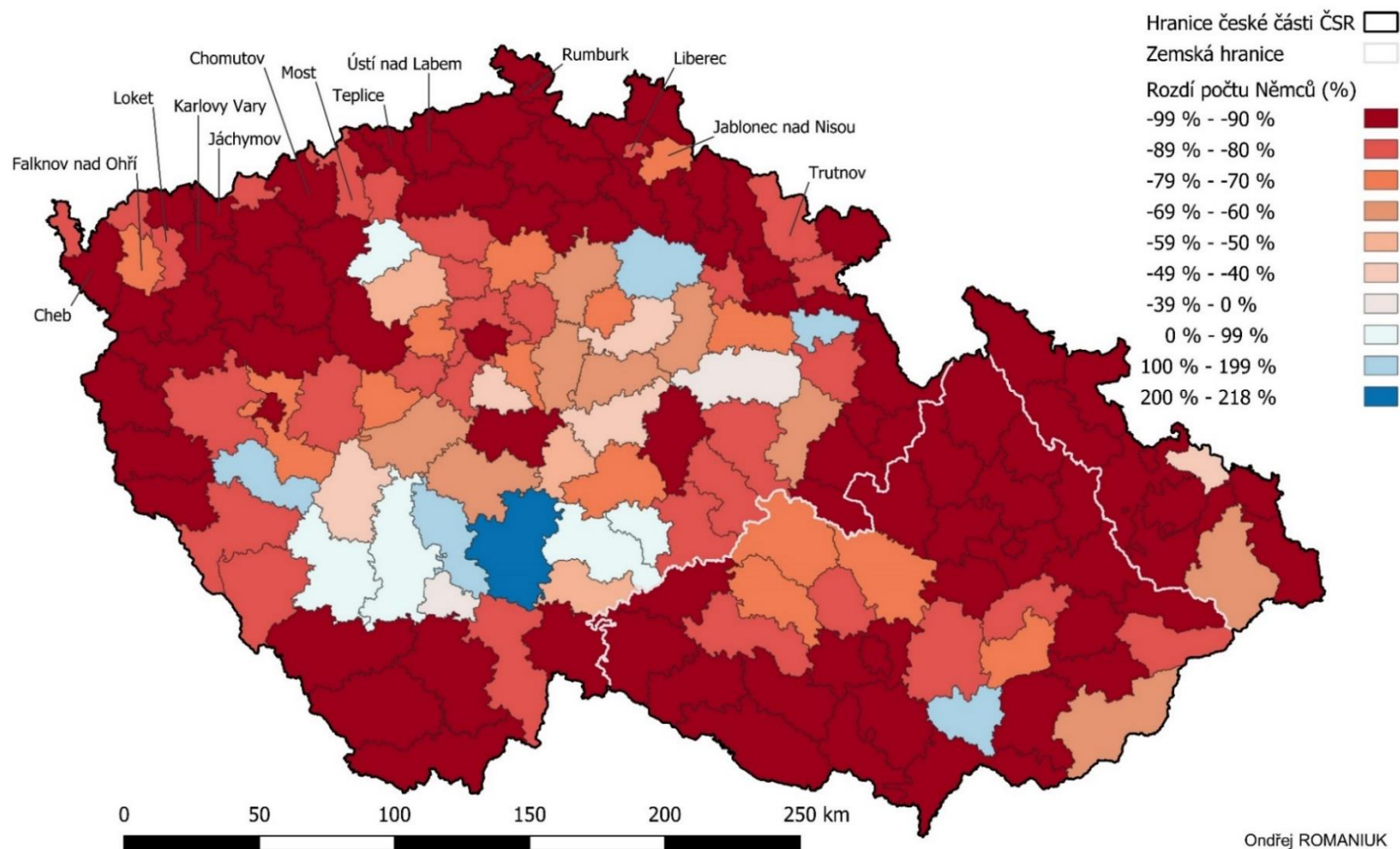
Grafická příloha č. 7, data: *Historický GIS*, vlastní zpracování.

**POČET PŘÍSKUŠNÍKŮ NĚMECKÉ MENŠINY PODLE SOUDNÍCH OKRESŮ
k roku 1961**

Grafická příloha č. 8, data: *Historický GIS*, vlastní zpracování.

ROZDÍL V MNOŽSTVÍ NĚMECKÉHO OBYVATELSTVA MEZI LETY 1930 A 1946 podle jednotlivých politických okresů a 13 vyznačených okresů*

*okresy jsou vybrány podle klíče vysvětleného v textu

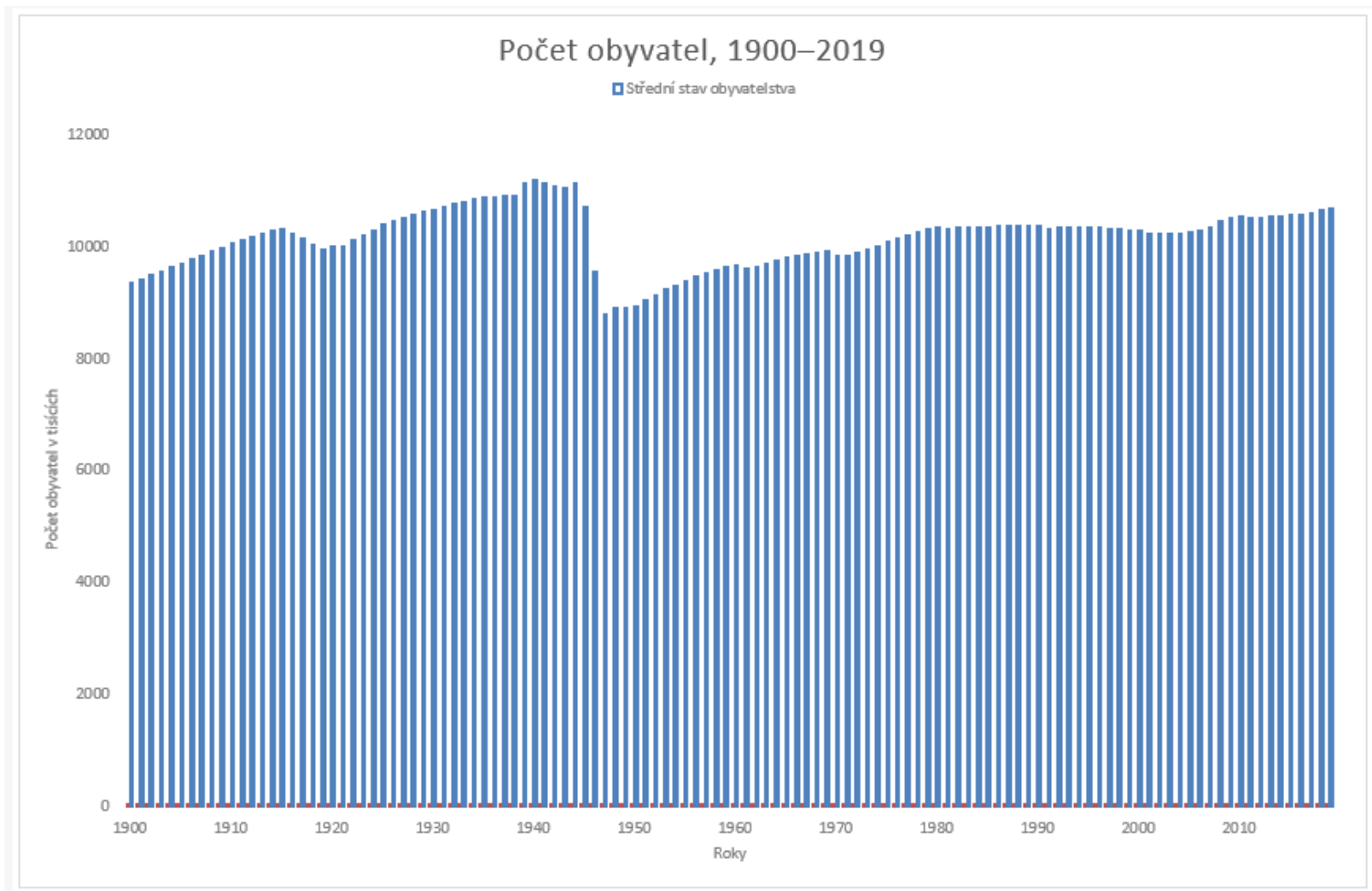
Ondřej ROMANIUK
Olomouc 2020

Grafická příloha č. 9, data: *Historický GIS*, vlastní zpracování.

Modré okresy značí přírůstky. Jedná se ale o přírůstky jako např. v okrese Tábor (nejmodřejší), kde se počet Němců navýšil ze 141 na 448.

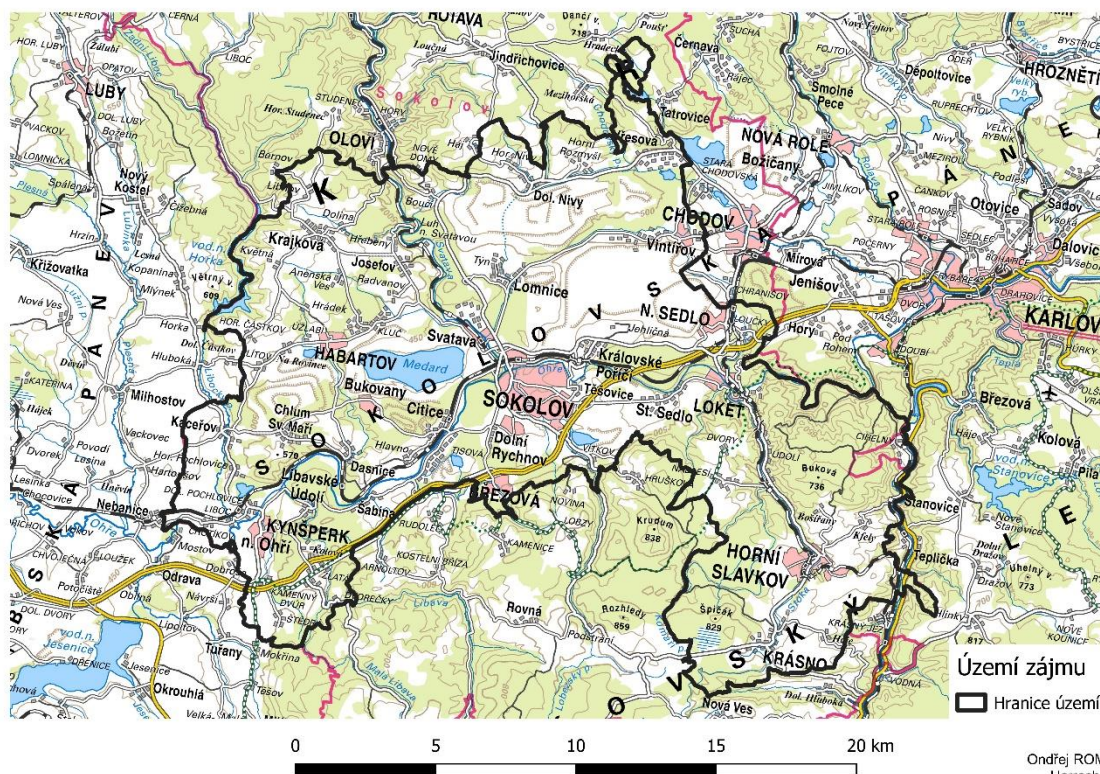
1930 POLITICKÉ OKRESY	NÁZEV OKRESU	POPULACE K ROKU 1930	PŘEDPOKLÁDANÝCH 10% DLE BENEŠOVÝCH DEKRETŮ	1946	O KOLIK PŘESAHUJÍ PŘEDPOKLÁDANÝCH 10%	
						(%)
	Jablonec nad Nisou	81800	8180	17084	8904	109%
	Falknov nad Ohří	56858	5685,8	12855	7169,2	126%
	Loket	38550	3855	7594	3739	97%
	Trutnov	56233	5623,3	8834	3210,7	57%
	Liberec-město	30023	3002,3	5417	2414,7	80%
	Hlučín	4008	400,8	2062	1661,2	414%
	Bílina	24174	2417,4	3915	1497,6	62%
	Kraslice	37901	3790,1	5233	1442,9	38%
	Vejpřty	27554	2755,4	3960	1204,6	44%
	Jičín	491	49,1	1115	1065,9	2171%
	Klatovy	18087	1808,7	2706	897,3	50%
	Aš	41485	4148,5	5034	885,5	21%
	Most	61295	6129,5	7003	873,5	14%
	Kyjov	346	34,6	863	828,4	2394%
	Pardubice	1216	121,6	908	786,4	647%
	Sušice	19577	1957,7	2739	781,3	40%
	Louny	437	43,7	674	630,3	1442%
	Tábor	141	14,1	448	433,9	3077%
	Strakonice	370	37	428	391	1057%
	Přeštice	124	12,4	338	325,6	2626%
	Místek	1410	141	463	322	228%
	Písek	292	29,2	347	317,8	1088%
	Havlíčkův Brod	8121	812,1	1107	294,9	36%
	Mladá Boleslav	1215	121,5	374	252,5	208%
	Stříbro	53900	5390	5617	227	4%

Grafická příloha č. 10, data: *Historický GIS*, vlastní zpracování.

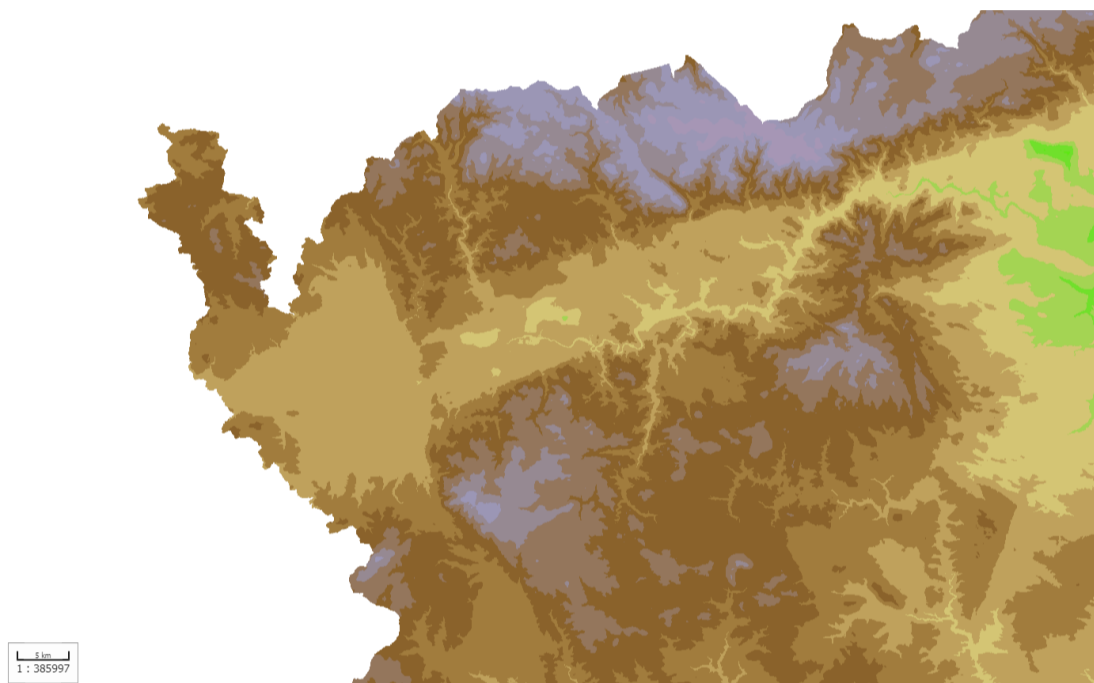

Grafická příloha č. 11, data: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005* I. díl, vlastní zpracování.

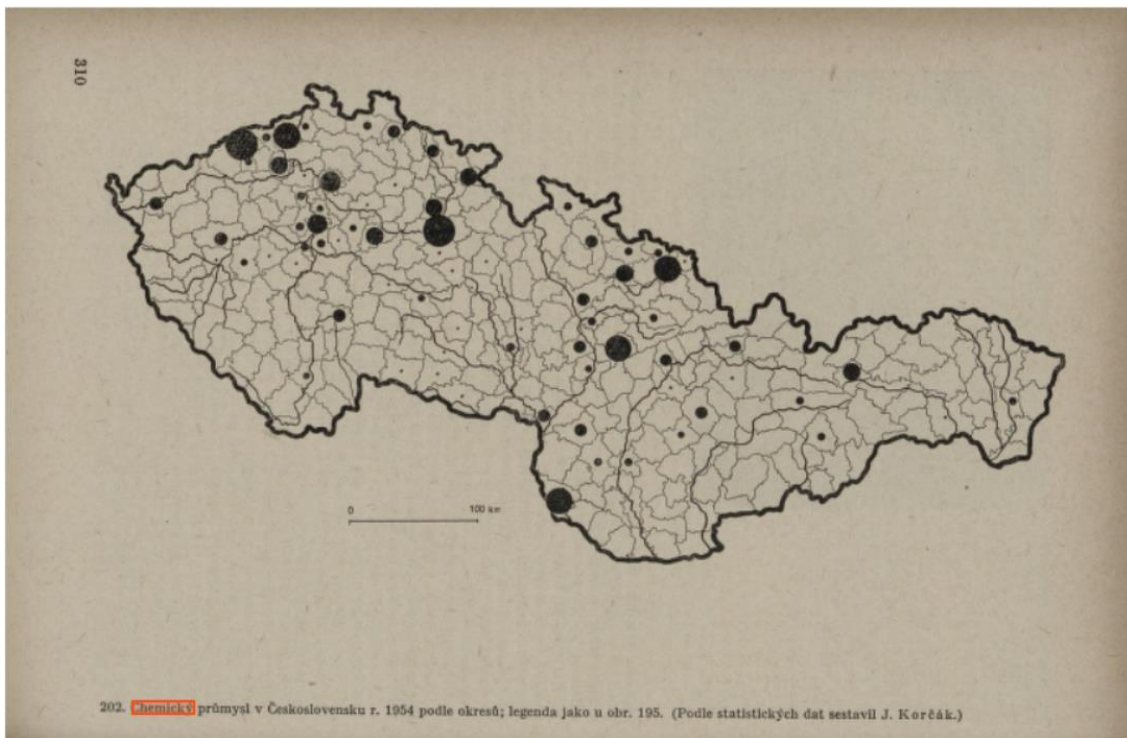
VYMEZENÉ ÚZEMÍ ZÁJMU

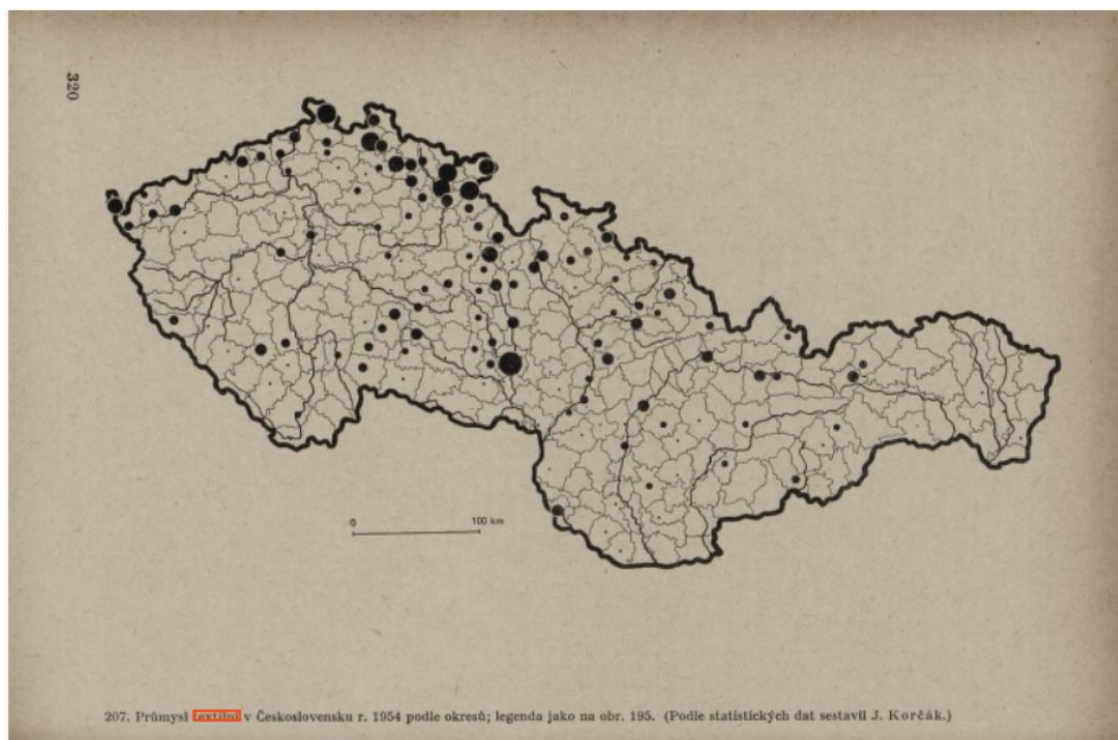
Grafická příloha č. 12, data: *Geoportál ČÚZK*, vlastní zpracování.

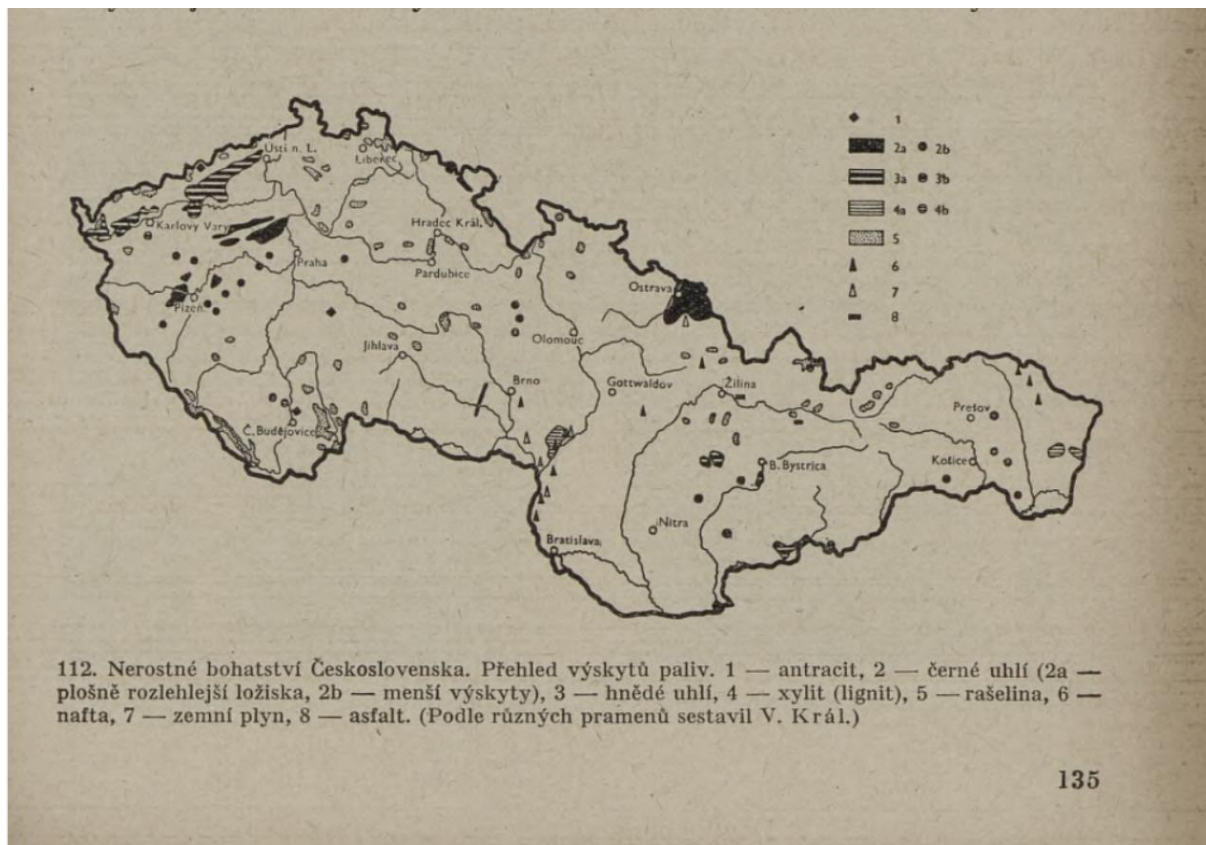
Grafická příloha č. 13, data: *Národní geoportál INSPIRE*, vlastní zpracování. Fyzicko-geografická mapa Karlovarského kraje.

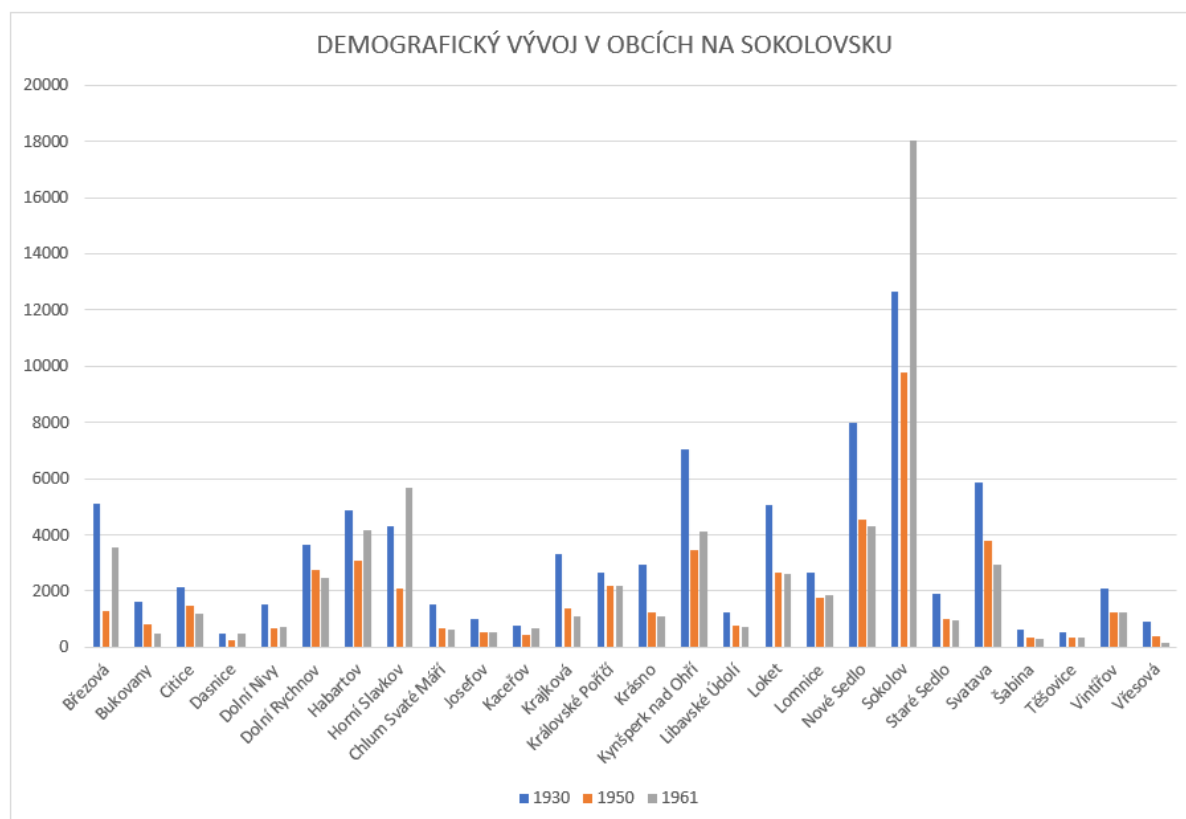
Grafická příloha č. 13, data: *Zeměpis Československa*. Chemický průmysl v Československu.

Grafická příloha č. 14, data: *Zeměpis Československa*. Textilní průmysl v Československu.

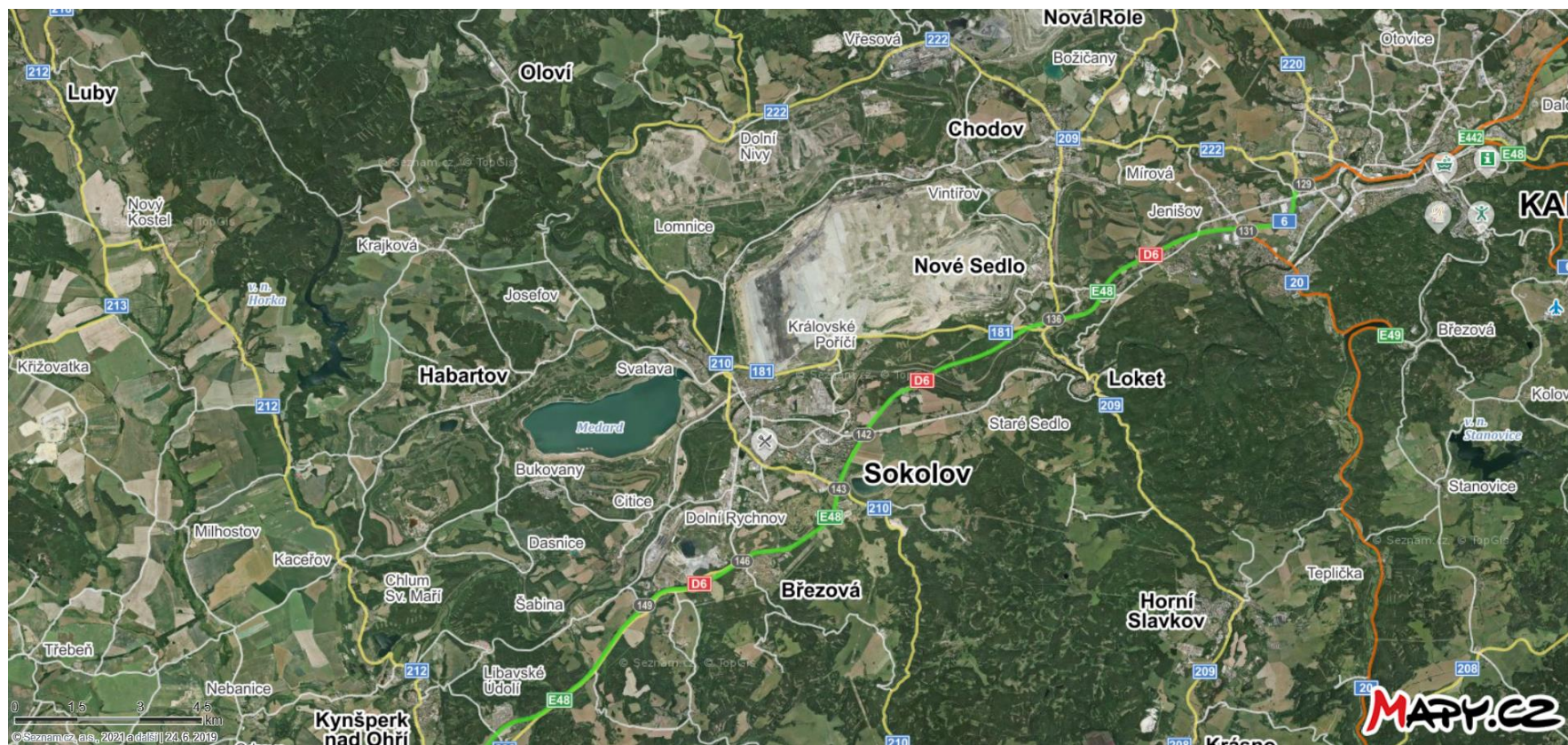
Grafická příloha č. 15, data: *Zeměpis Československa*. Nerostné bohatství Československa.

Grafická příloha č. 16, data: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005* I. díl.

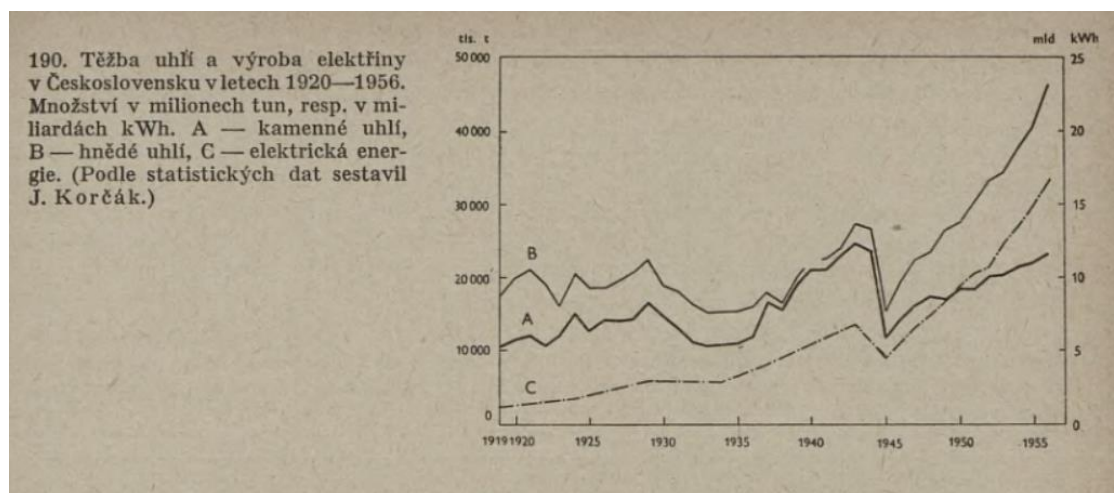
Grafická příloha č. 17, data: *Geoportál ČÚZK*, vlastní zpracování. Ortofoto snímek Sokolovska roku 1952.

Grafická příloha č. 18, data: *Mapy.cz*, vlastní zpracování. Ortofoto mapa Sokolovska roku 2019.

OBEC	1930	1950	1961	Rozdíl (%)	Rozdíl (abs. č.)
Březová	5119	1292	3575	177%	2283
Bukovany	1612	820	471	-43%	-349
Citice	2147	1473	1177	-20%	-296
Dasnice	473	257	493	92%	236
Dolní Nivy	1543	688	731	6%	43
Dolní Rychnov	3629	2768	2474	-11%	-294
Habartov	4872	3079	4182	36%	1103
Horní Slavkov	4294	2095	5669	171%	3574
Chlum Svaté Máří	1543	688	642	-7%	-46
Josefov	1012	523	531	2%	8
Kaceřov	781	454	697	54%	243
Krajková	3324	1381	1106	-20%	-275
Královské Poříčí	2634	2174	2163	-1%	-11
Krásno	2927	1234	1085	-12%	-149
Kynšperk nad Ohří	7061	3458	4140	20%	682
Libavské Údolí	1250	776	731	-6%	-45
Loket	5083	2664	2595	-3%	-69
Lomnice	2668	1776	1838	3%	62
Nové Sedlo	8004	4561	4299	-6%	-262
Sokolov	12647	9777	18041	85%	8264
Staré Sedlo	1909	984	954	-3%	-30
Svatava	5879	3793	2943	-22%	-850
Šabina	633	325	296	-9%	-29
Těšovice	538	367	325	-11%	-42
Vintířov	2076	1235	1239	0%	4
Vřesová	900	407	162	-60%	-245
okres	84558	49049	62559	28%	13510

Grafická příloha č. 19, data: *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005 I. díl.*

Grafická příloha č. 20, data: *Zeměpis Československa.*

Revír	1958		1937	1929
ostravsko-karvinský (22). kladensko-rakovnický	20 461	(80,0)	12 889	12 486
(16)	2 961	(11,0)	1 929	2 052
plzeňsko-radnický (10). . .	898	(3,5)	901	1 011
východočeský (3)	849	(3,0)	568	481
rosický (3)	643	(2,6)	476	487
kamenné uhlí (54)	25 812	(100)	16 672	16 521
severočeský (42)	37 822	(67,5)	13 346	17 401
sokolovský (16).	15 090	(27,0)	3 312	4 260
handlovský (1)	904	} 5,5	838**)	556
modrokameňský (1)	495			0,1
jihočeský (2)	498			59
jihomoravský (11)	996			225
novácký (1)	1 033			—
hnědé uhlí a lignit***)	56 838	(100)	17 496	22 561

Grafická příloha č. 21, data: *Zeměpis Československa*.

7—34. Struktura spotřeby hnědého uhlí a lignitu
(Vypočteno z údajů ve skutečném palivu)

v %

Struktura spotřeby	1953	1954	1955	1956	1957	1958
Spotřeba celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
z toho:						
na výrobu elektrické energie . .	24,0	23,2	22,6	23,2	24,4	25,3
na výrobu topné a průmyslové páry	20,4	19,9	19,6	19,4	20,5	17,2
na výrobu briket	1,7	1,5	1,1	1,3	1,0	1,0
pro chemické zpracování	9,4	7,9	8,4	8,4	7,7	7,1
pro dopravu	10,1	10,7	9,8	11,2	12,2	11,7
pro tržní fond	18,7	18,9	18,7	18,0	17,1	21,6

165

Grafická příloha č. 22, data: *Statistická ročenka republiky Československé*.

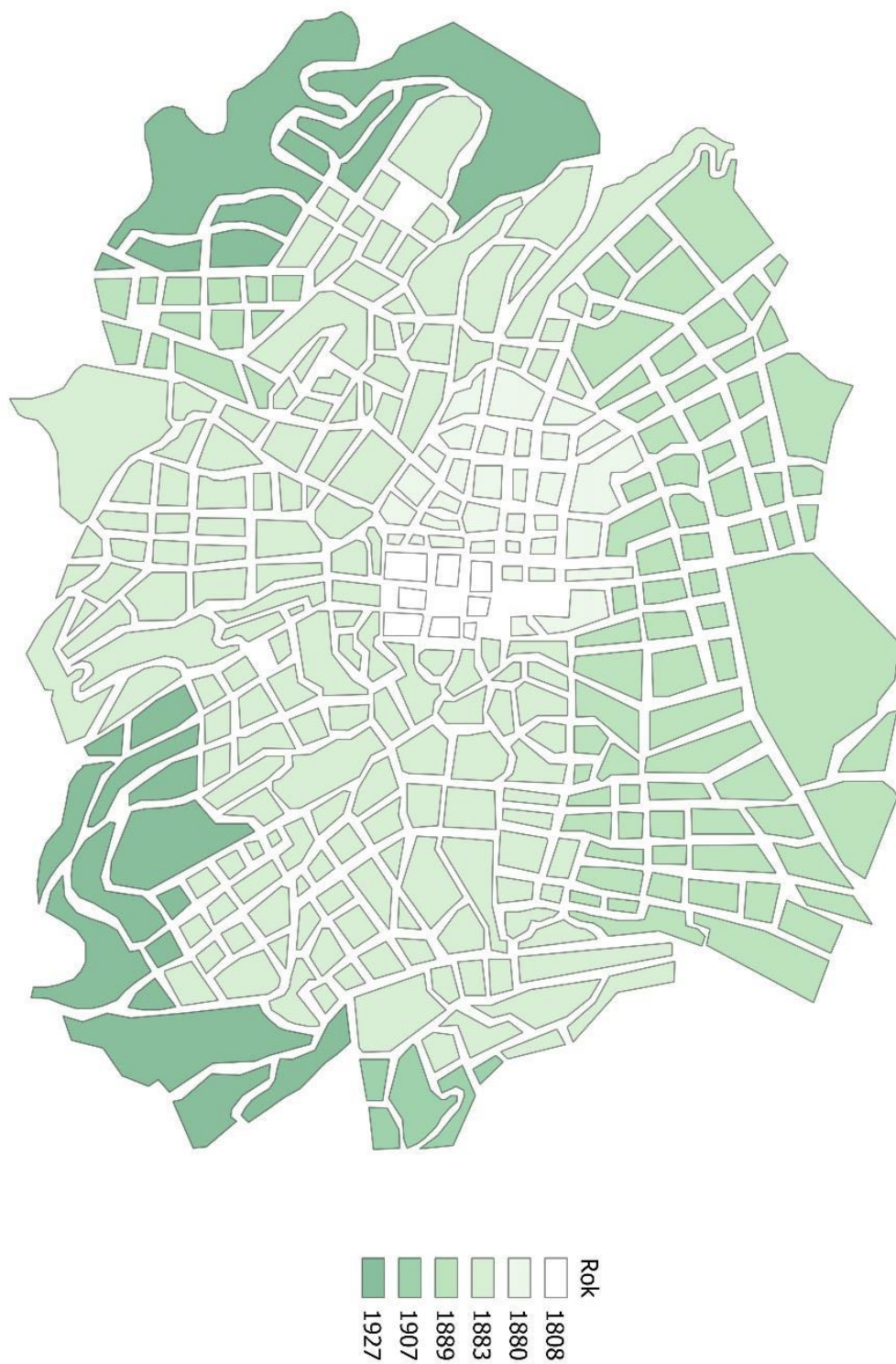
7—35. Spotřeba paliv na výrobu elektřiny a tepla

v tis. tnp

Druhy paliv	1953	1954	1955	1956	1957
Černé uhlí	6 329	6 616	6 476	6 705	5 639
Hnědé uhlí a lignity	7 086	7 692	8 207	9 131	10 076
Koks a polokoks	414	408	445	405	353
Ostatní tuhá paliva	247	249	272	241	212
Tuhá paliva celkem	14 076	14 965	15 400	16 482	16 280
Kapalná paliva	20	22	20	20	21
Plynná paliva	531	622	666	834	1 284
Paliva úhrnem	14 627	15 609	16 086	17 336	17 585

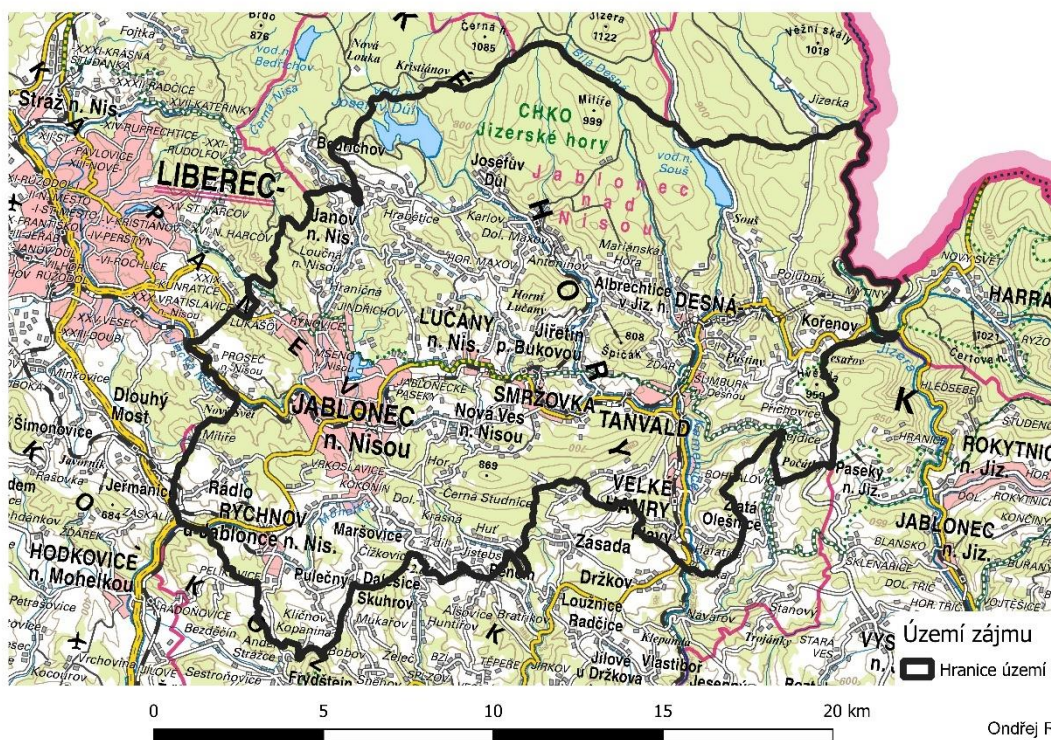
Grafická příloha č. 23, data: *Statistická ročenka republiky Československé*.

Vývoj zástavby Jablonce nad Nisou

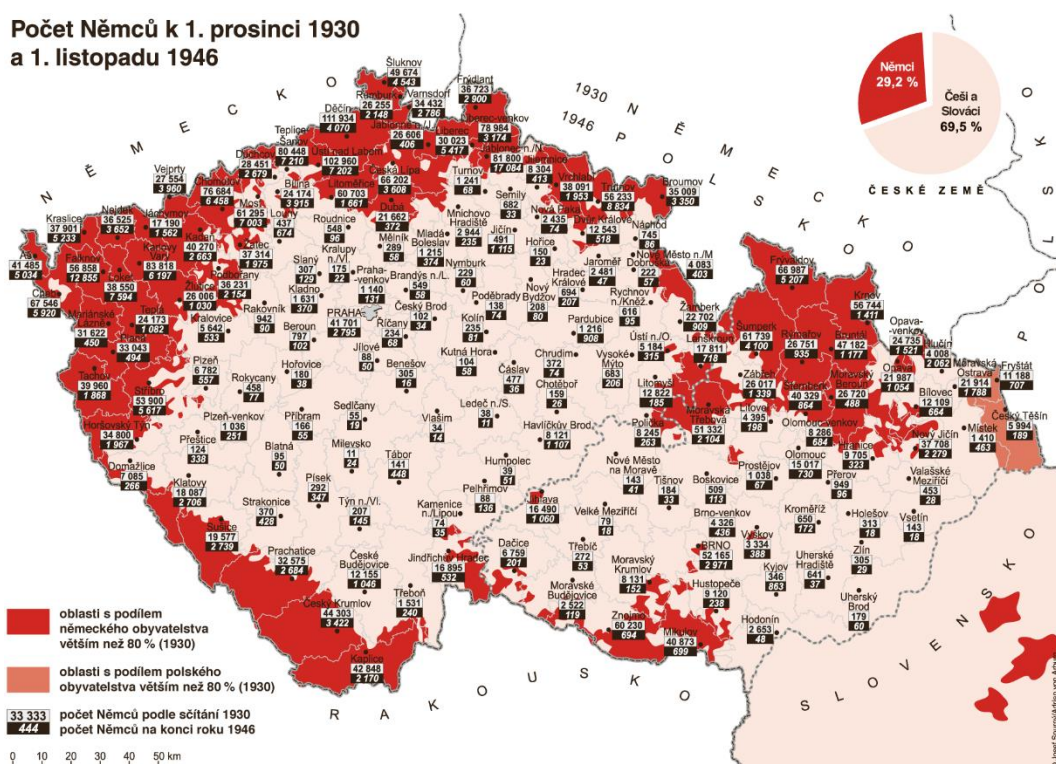
Grafická příloha č. 24, data: *Vojenské mapování*, Geoportál INSPIRE, vlastní zpracování.

VYMEZENÉ ÚZEMÍ ZÁJMU

Grafická příloha č. 25, data: *Geoportál ČÚZK*, vlastní zpracování.

Počet Němců k 1. prosinci 1930 a 1. listopadu 1946

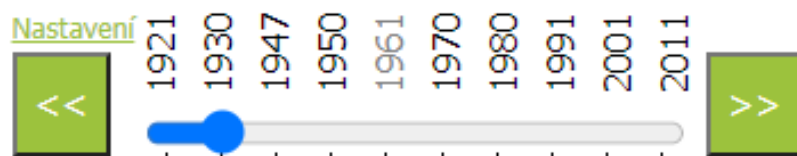

Grafická příloha č. 26, data: ARBURG, Adrian von - STANĚK, Tomáš: *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů, Díl I: Češi a Němci do roku 1945 : úvod k edici. Středokluky 2010.*

Zaměstnáno v sekundéru

Soudní okresy 1930

Podíl osob zaměstnaných v sekundéru ze všech osob se zjištěným odvětvím hospodařstvím

Modul:

Hospodářství, ekonomika

Zobrazený údaj:

Zaměstnanost v sekundéru

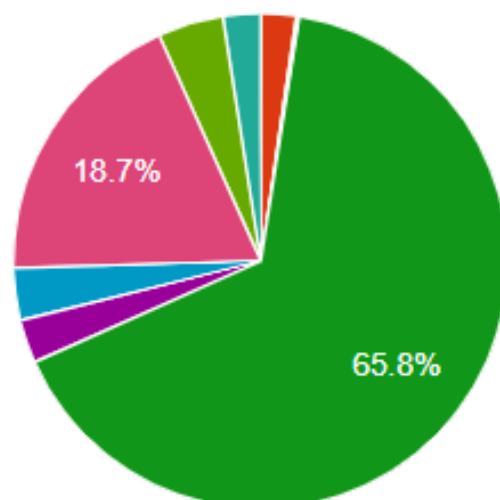
Info

Jablonec nad Nisou

Počet obyvatel:	73 444
Počet zjištěných:	38 322
Zaměstnáno v sekundéru:	68.63 %

Sektor hospodářství (ze zjištěn...

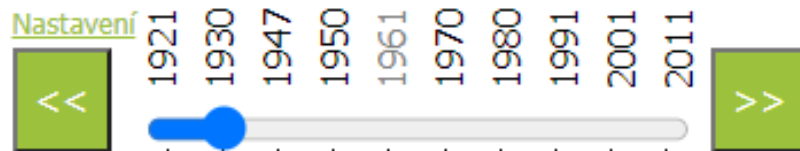
- Zemědělství
 - Lesnictví, rybářství
 - Průmysl
- 1/3

Zaměstnáno v sekundéru

Soudní okresy 1930

Podíl osob zaměstnaných v sekundéru ze všech osob se zjištěným odvětvím hospodařstvím

Modul:

Hospodářství, ekonomika

Zobrazený údaj:

Zaměstnanost v sekundéru

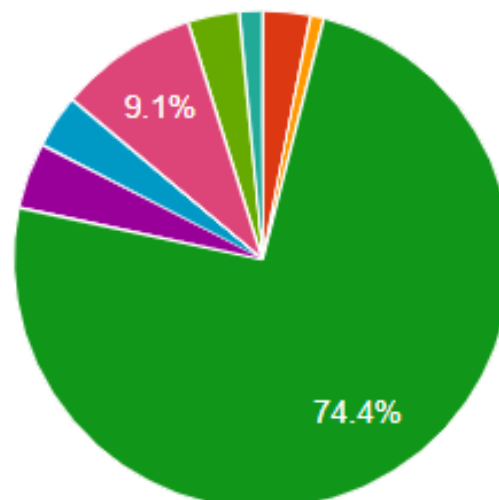
[Info](#)

Tanvald

Počet obyvatel:	28 438
Počet zjištěných:	15 552
Zaměstnáno v sekundéru:	78.67 %

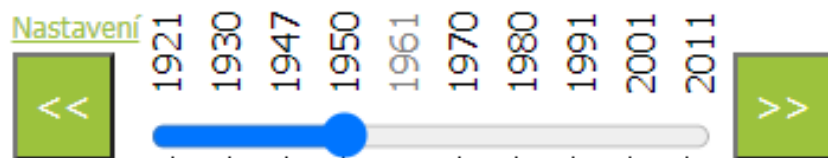
Sektor hospodářství (ze zjištěn...)

- Zemědělství
 - Lesnictví, rybářství
 - Průmysl
- ◀ 1/3 ▶

Okresy 1950

Podíl osob zaměstnaných v sekundéru ze všech osob se zjištěným odvětvím hospodářstvím

Modul:

Hospodářství, ekonomika

Zobrazený údaj:

Zaměstnanost v sekundéru

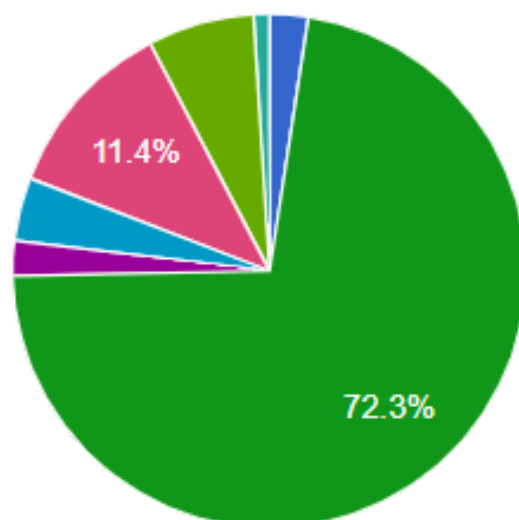
Info

Jablonec nad Nisou

Počet obyvatel:	65 454
Počet zjištěných:	33 298
Zaměstnáno v sekundéru:	74.43 %

Sektor hospodářství (ze zjištěn...

- Zemědělství, les...
 - Průmysl
 - Stavebnictví
- 1/3

Grafická příloha č. 29, data: Interaktivní mapa obyvatelstva 1921-211, Historický GIS.

11. SUMMARY

This geo-historical thesis focuses on post WWII living of Bohemian Germans in two regions of Sokolov and Jablonec nad Nisou cities where they have remained in large numbers in spite of the Expulsion of Germans from Czechoslovakia. This thesis aims to describe reasons why these Germans were allowed to stay with an assistance of socio-economical characteristics of the regions and their industry. Another goal of this work is to connect regional history with the national and European ones.

The thesis consists of three main chapters. The first chapter focuses on international events that directly influenced the chosen regions such as the Potsdam Conference. It describes the effects of the Expulsion in political, demographical and economical ways. The second and the third chapters describes economies and societies of Sokolov and Jablonec regions and portray their economies in context of whole city industrial production.

This work should be the first of regional microstudies that could help with understanding of the Expulsion of Germans from Czechoslovakia and its consequences more accurately.